

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

UPPSATSER

David Wästerfors: Grått, tråkigt, totalkriminellt? Diplomatiska beskrivningar av Polen
Mikael Sandberg: Politiska och ekonomiska "uttrycksarter" uppkomst genom institutionell selektion

ÖVERSIKTER

Martin Lindström: Social Capital and Civic Culture
Bengt-Ove Boström – Marie Uhrwing: Om forskningsproblem igen – svar till Bjereld, Demker och Hinnfors

LITTERATURGRANSKNINGAR

Fredrika Lagergren: På andra sidan välfärdsstaten. Anm av PerOla Öberg
Hans Lödén: "För säkerhets skull". Anm av Per Jansson
Jan Inge Jönhill: Samhället som system och dess ekologiska omvärld. Anm av Anders Esmark

ABSTRACTS

INNEHÅLL

UPPSATSER

- David Wästerfors: Grått, tråkigt, totalkriminellt? Diplomatiska beskrivningar av Polen 97
- Mikael Sandberg: Politiska och ekonomiska "uttrycksarter" uppkomst genom institutionell selektion..... 115

ÖVERSIKTER

- Martin Lindström: Social Capital and Civic Culture 149
- Bengt-Ove Boström – Marie Uhrwing: Om forskningsproblem igen – svar till Bjereld, Demker och Hinnfors 160

LITTERATURGRANSKNINGAR

- Fredrika Lagergren: På andra sidan välfärdsstaten. Anm av PerOla Öberg 163
- Hans Lödén: "För säkerhets skull". Anm av Per Jansson..... 178
- Jan Inge Jönhill: Samhället som system och dess ekologiska omvärld. Anm av Anders Esmark 184

- ABSTRACTS 191

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen
med stöd av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)
Bitr. redaktionssekreterare: Anders Sannerstedt
Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Anders
Sannerstedt och Lars-Göran Stenelo
Teknisk redaktör: Bengt Lundell

Tidskriftens ombud
Göteborg: Mikael Gilljam
Stockholm: Rune Premfors
Umeå: Gullan Gidlund
Uppsala: Jörgen Hermansson

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan
angivande av källan förbjudes.
ISSN 0039-0747
Tryck: Studentlitteratur, Lund 2000

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.
Prenumerationspris 2000 300 kr.
Pris för enstaka nummer 80 kr.
Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare.
Prenumeration sker genom insättning av avgiften
på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn
och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.
Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,
221 00 Lund.
Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8939
(Sannerstedt), 222 1071 (exp), telefax 222 4006.
e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

Grått, tråkigt, totalkriminellt?

Diplomatiska beskrivningar av Polen – en fallstudie

David Wästerfors

Inledning

Den omtalade globaliseringen förknippas inte bara med snabba finansiella rörelser utan också med ökat antal möten mellan etniska och nationella grupper. Beskrivningen av en sådan ökad kommunikation är ett stående inslag i såväl debatt (Martin & Schumann 1997) som samhällsvetenskaplig teoridiskussion (Bauman 1998, Beck 1998). Samtidigt anses det etniska identitetsbegreppet ha försvagats eller fragmentiserats (Alsmark 1997) och förvirring eller nyskapande uppstår även hos enskilda individer¹.

Mot denna bakgrund blir etnisk eller nationell "bildpolitik" intressant; det strategiska laborerandet av nationella beskrivningar. När den etniska och nationella kakofonin tilltar avkrävs personer på mellanstatliga eller interkulturella positioner en alltmer sofistikerad kompetens att presentera trovärdiga beskrivningar av nationella eller etniska enheter, och punktera felaktiga. Beskrivningar eller bilder krävs för att fylla en efterfrågan på kunskap, vars grundfrågor är "hur är vi?" och "hur är de andra?"². Sådan kunskap kan sedan fungera som grund för handling samtidigt som kunskapsproduktionen i sig är en handling.

Syftet med denna studie är att beskriva och tolka den praktiska och återberättade bildpolitik som urskiljs i ett fall: en intervju med en svensk beskickningschef i Polen. Under intervjun laborerar den intervjuade med olika bilder av Polen och Sverige.

Studien belyser en "kulturell översättare" vars position blir allt viktigare i takt med att Sverige får fler förbindelser med Polen och övriga Öst- och Centraleuropa. Polen har från svensk synvinkel återupptäckts under de senaste åren, framför allt ur företagar- och handelssynpunkt. Studiens tolkning sker mot bakgrund av en kvalitativ undersökning³ där 15 personer har intervjuats som helt eller delvis arbetar i Polen eller Tjeckien.

Teori och metod

Vad är då bildpolitik? I analogi med identitetspolitik, som kan sägas beteckna människors självmedvetna sätt att kommunicera sin kultur (Hylland Eriksen 1998), kan bildpolitik definieras som ett självmedvetet sätt att kommunicera bilder av den egna och andras kulturer eller etniciteter. Etnicitet kan "överkom-

municeras", det vill säga avsiktligt visas upp (ibid. s 32). Begreppet "politik" antyder att kommunikationen har en maktdimension; den sker i förhållande till en ideologi eller ett moraliskt universum. Begreppet "självmedvetet" kan underförstå en underliggande rationalitet, en syftesorientering, i kombination med reflexioner kring detta. Utifrån dessa två anmärkningar kan definitionen av bildpolitik preciseras en aning. Bildpolitik skulle då definieras som ett självmedvetet sätt att kommunicera etniska eller nationella bilder för att bekräfta, förändra eller falsifiera en viss struktur. Kommunikationen blir ett slags bearbetning, bilderna blir retoriska byggklossar eller vapen. Dessa strukturer kan till exempel vara interaktionella, organisatoriska eller diskursiva.

Det handlar med andra ord om att laborera med bilder på ett sätt som uppnår ett mål som i sin tur definieras i förhållande till en social interaktion, en omgivande organisation eller en aktualiserad diskurs. Bildpolitik kan alltså utföras på olika nivåer. De nivåer som nämnts här kan säkert kompletteras av andra.

Denna studie fokuserar en traditionell position för nationell bildpolitik⁴, chefen för en svensk beskickningsenhet⁵ i Polen. I min intervju med henne utträder en del av de kännetecken jag beskrivit; hon presenterar, förbinder, jämför och pekar på olikheter mellan nationella eller etniska bilder samtidigt som hon försöker undanröja de bilder som anses felaktiga. Både under intervjun (genom mina frågor) och i sitt arbete avkrävs hon en bildpolitisk kompetens.

Sveriges förhållande till Polen och övriga Öst- och Centraleuropa gör intervjun särskilt intressant. Efter kommunismens fall har förbindelserna med detta område ökat dramatiskt⁶, vilket sammanfaller med en ökad svensk efterfrågan på trovärdiga beskrivningar av Polen. Nya bilder måste produceras och gamla falsifieras. Såväl den svenska som den polska regeringen har initierat sådana beskrivningsprojekt⁷. Turistbyråer och resebolag gör liknande insatser.

Min definition av bildpolitik bär släktskap med Erving Goffmans dramaturgiska perspektiv. Detta omfattar bland annat en skildring av konsten att styra intryck som upprätthåller och beskyddar vissa situationsdefinitioner (Goffman 1991). Samma typ av lojalitet, disciplin och försiktighet som Goffman urskiljer återfinns i denna undersökning. Skillnaden är att här framträder dessa kännetecken även på ett berättelseplan som Goffman sällan fokuserar. Dessutom uttrycker dessa berättelser en identifikation som snarare hör samman med sociala identitetsteorier; identifikationen med en världsbild och ett yrke där bildpolitik anses angeläget (jfr Scott & Benford 1994, Benford & Scott 1992). Det dramaturgiska perspektivet förefaller alltså för snävt för studien. Det förknippas med tolkningen av konkreta interaktioner snarare än interaktioner som tolkas så att de utspelas parallellt med och integrerat i ett narrativt plan.

Trots att bildpolitik måste betraktas som ett dramaturgiskt begrepp utgår jag alltså inte enbart från Goffman utan även från en symbolisk-interaktionistisk och en konstruktivistisk tradition inom sociologin (Blumer 1986, Silverman 1997, Gubrium & Holstein 1997). Det betyder att jag för det första fokuserar sociala definitionsprocesser inom en interaktion (intervjun), för det andra dess berättade innehåll (texten) och dess konsekvenser. Betoningen ligger på den reflexiva tolkningen av de betydelser som tilldelas, och anses tilldelas, begrepp som "Polen", "Sverige", "svenskar" och "polacker". Utöver detta tillkommer

en diskursiv analysnivå där en struktur skisseras som ramar in det interaktiva spelet. Min definition av "diskurs" motsvarar den Chase (1995) använder, det vill säga "meningsnätverk". Till analysens olika moment anknyts några preliminära tolkningar från andra intervjuer (se not 3), där liknande drag påträffats.

Intervjun genomfördes under 1999 i Warszawa. Den har transkriberats ord för ord⁸ och sedan analyserats som text. I tolkningen av intervjun har jag undvikit att betrakta intervjuarens uttalanden som förklaringar för att istället se dem som moraliskt laddade deklamationer, det vill säga socialt instruerande och modellerande (Silverman 1997; för empiriskt exempel se Baruch 1981). Förklaringen är enkel: det är svårt, för att inte säga omöjligt, att kontrollera allt den intervjuade säger. En sådan kontroll kräver dessutom en objektivistisk syn på kunskap som i det här fallet är orimlig. Ingen nationell bild kan sägas vara helt och fullt "sann".

Under intervjun däremot följde jag den intervjuades tankegång och deltog i samtalet *som om* de innehöll förklaringar. I intervjusituationen var alltså mina konstruktivistiska anspråk dämpade, vilket bidrog till att skapa en interaktion och inte enbart en monolog. Det berodde inte på en överlagd plan. Förklaringen är istället att den konstruktivistiska analysen kräver en viss tid och ansträngning, vilket gör att den inte omedelbart kan genomföras under en förhållandevis kort intervju. Först i efterhand praktiseras det analytiska betraktelsesättet.

Det finns en rad nackdelar med denna metod. Genom att då och då delta i samtalet som intervjuare kan illusionen av "ett vanligt samtal" skapas, som gör analysen blind för den trots allt forskartypiska kontext som samtalet utspelar sig inom. Jag har försökt undvika detta genom att lyfta fram mitt eget deltagande och på det viset göra vissa av mina repliker och deras konsekvenser till föremål för tolkning. Intervjun ses alltså inte som en "rapport från verkligheten" utan som en aktivering av olika narrativa resurser (Holstein & Gubrium 1997).

En annan nackdel rör risken för att reifiera den intervjuades bildproduktion, så att den framstår som monolitisk och orubblig. Därför har jag försökt åter skapa det spel mellan bilder som intervjun gav prov på, istället för att tillskriva den intervjuade en uppsättning enkla föreställningar om Polen. Därav fokuseringen på bildpolitik istället för bilder.

Vidare kan det på ett etiskt plan framstå som problematiskt att i efterhand utveckla ett slags detaljerad kritik av den intervjuades uttalanden utan att hon får en chans att invända. Detta bygger dock på ett missförstånd av den konstruktivistiska ansatsen. Idén är inte att "kritisera" i konventionell bemärkelse utan att studera själva laborerandet av nationella bilder. *Innehållet* eller *sanningshalten* i bilderna ifrågasätts inte (de bekräftas inte heller).

Ytterligare ett problem handlar om kvalitativa fallstudier i allmänhet; deras resultat kan inte utan vidare generaliseras. Här kan dock en uppvägande fördel utpekas. En kvalitativ studie innebär möjligheter att skildra laborerandet av nationella bilder som nyansrikt, komplext och kontextbundet, något kvantitativa studier inte alltid gör. För att spegla detta "berättandets flöde och ordning" (Atkinson 1992) presenteras vissa citat i form av ganska långa utdrag.

Hurdan är polacken?

Den intervjuade beskickningschefen uttrycker på flera sätt att hon förväntas producera bilder av Polen. Skälet till detta är uppenbart. Det svenska näringslivet tillhör hennes främsta klientgrupp, och många svenska företag är intresserade av att etablera sig i Polen och vill därför ha information. Chefen låter framställa ”marknadscheckar” och ”marknadsanalyser” för företagen, berättar om lagar och regler. Att det handlar om ett slags bildproduktion tydliggörs även i ordvalet; den intervjuade talar om att ge en ”konkurrensbild” och en ”prisbild” för företagen. Karakteristiskt för hennes framställning är de föreskrivna metoderna för denna bildproduktion samt hennes medvetenhet kring den.

Det mest effektiva sättet att sprida information är enligt den intervjuade att arrangera besök. Detta bör intresserade företag lägga mest pengar på, säger hon, ”... så att dom får komma hit och *se* dom här sakerna med egna ögon”. De intervjuade betonar vikten av att intresserade svenskar får träffa blivande kunder och samarbetspartners, och att de själva ”på plats” kan se hur den polska marknaden fungerar. Besöksprogram fungerar därför bättre än en skriven rapport, menar den intervjuade chefen. När jag frågar varför förklarar hon det så här:

Ja, men en rapport! Du vet själv hur mycket rapporter det finns [ja] och hur mycket rapporter en företagsledare får [mm], och dom tittar på det och men *det gäller aldrig riktigt förrän dom själva har sett det*. Jag har aldrig träffat på nån som fattar ett beslut om en etablering utifrån en rapport [nä, nä, ah].

Här framträder en närmast naturalistisk kunskapssyn (Gubrium & Holstein 1997). Betoningen av att ”se”, ”träffa” och vara ”på plats” kontrasteras mot den skrivna rapporten som värderas lägre än de egna intrycken. Den intervjuade presenterar en praktisk och konkret bildpolitik som går ut på att skapa vissa bilder genom arrangerade upplevelser. Den naturalistiska inramningen antyder att den intervjuade räknar med ett motstånd hos mottagarna; en felaktig bild måste bekämpas, och då anses en rapport otillräcklig. Underförstått kan den intervjuade anta att intressenternas föreställningsförmåga är för dålig för att de utifrån en skriven text ska ändra uppfattning om Polen. Samtidigt är omständigheterna speciella, förklarar hon senare. Förhållandena i Polen ändras snabbt, ”det är en sån rörig marknad”⁹. En skriven rapport kan snabbt bli inaktuell.

När jag frågar om den intervjuade ger några råd eller tips till företag uttrycks en medvetenhet kring att bildproduktionen kan ligga snubblande nära stereotypisering (Hylland Eriksen 1998):

Det är ju standardfrågan som man ständigt får, kulturella skillnader, ’hurdan är polacken?’ och så där, va, [mm] och eh visst, polacken är mycket *annorlunda* mot svensken för polacken är sydeuropé, fullständigt, va [uhum].

”Standardfrågan” (som jag alltså inte ställde) framstår till en början som något naiv men följs sedan av ett ”visst” och ett svar på frågan; polacken är ”sydeuropé”. I en och samma mening kan alltså den intervjuade både distansera sig från och aktivt ge sig i kast med bildproduktion.

Etiketten ”sydeuropé” förklaras senare med att polackerna har åsikter om allt, och att de är lika temperamentsfulla till sättet som de är i trafiken; detta sägs på ett skämtsamt sätt. Det intressanta är att den intervjuade undviker (den mer logiska) beteckningen ”centraleuropé”, som ger andra konnotationer, liksom beteckningen ”östeuropé”. Att presentera polacken som en ”sydeuropé” kan istället för att bekräfta svenskars föreställningar ge upphov till en ny kulturell förklaringsmodell: Polen presenteras som *söder* om Sverige – vilket ju även motsvarar geografin – snarare än öster – vilket sammanfaller med det kalla krigets gamla gräns. En ny bild ska ersätta en gammal.

För att få tillgång till korrekta bilder av Polen betonar också den intervjuade chefen vikten av kulturell anpassning, att så att säga ”go native”. Detta framgår till exempel när hon förklarar hur ett svenskt företag ska agera för att lyckas i Polen:

Du måste *totalt* anpassa dig till polska förhållanden, du måste bli polsk i ditt sätt att vara. Det är *omöjligt* att komma hit och köra nåt sorts svenskt koncept, planka det här.

För att uppnå denna totala anpassning rekommenderar beskickningen ett relativt litet antal svenska anställda på företagen i Polen, vilket kan tolkas som ett råd att hålla svenska bildproducenter borta. Dessutom rekommenderas inte rekrytering av svensk-polacker, eftersom dessa definieras som ”egentliga” svenskar: ”dom är *svenskar*, va, sen råkar dom då kunna polska”. Den intervjuade chefen tar sin egen verksamhet som föredömligt exempel; hon omges till största delen av polska medarbetare. (I andra intervjuer med svenska företagare i Polen förekommer motsatta synpunkter. En företagsledare beskriver etableringen i Polen som helt avhängig det faktum att två svensk-polacker anlitas i ett inledande skede).

Punkteringar eller attackerande beskrivningar

Förutom att betona vikten av att inhämta korrekta bilder av Polen och medvetenheten kring bildproduktionen poängterar den intervjuade beskickningschefen kampen mot felaktiga beskrivningar. Vissa bilder av Polen måste avvisas på olika sätt. Nedan följer tre grupper av sådana bilder. Rubrikerna för dessa grupper ska inte läsas som mina påståenden utan som tematiska koncentrat av den intervjuades förklaringar.

1. Polen är ingen fantastisk marknad

En bild som anses felaktig rör svenska företags möjligheter i Polen. Via medier och rykten har en orealistiskt euforisk föreställning om den polska marknaden spridit sig, enligt den intervjuade, något hon får erfara i sitt jobb. Det är ”inte ovanligt” att hon får samtal från företag som går dåligt i Sverige:

IP: ... så har dom ((företagen i Sverige)) haft brainstorming [mm] och kommit på att ’wow, *Polen*, det är, det har vi hört, det är vår, lösningen på vårt problem’ [mm].

· Det tar ju ungefär fem minuter att liksom inse att dom har inte en chans i världen.
 I: Och det säger ni då?
 IP: Ja, det måste vi [ja, ja just det], det måste vi [ja]. Det vore hemskt och lura hit dom [mm].

Bilden av Polen som det nerkörda svenska företagens utväg, ett marknadsekonomiskt tillfälle, måste alltså punkteras, enligt den intervjuade. Det sker inte minst för intressenternas egen skull, menar beskickningschefen; ”det vore hemskt och lura hit dom”.

Lite senare ifrågasätter jag denna bildpolitiska praktik på ett försiktigt sätt, varvid en praktisk bild-punktering tar vid:

IP: =Då tror man ((som svensk företagare)) att, att man tror att det är enkelt i alla fall [ja, mm], att det är ungefär bara att komma hit och ta för sig men så *är* det inte=
 I: = Ja, men samtidigt *är* det ju en växande marknad också ((frågende))=
 IP: =Det är en *fantastisk* marknad [ja] och det är en oerhörd skillnad, det må-, det ska man vara medveten om, att ge sig in i ett land där marknaden ökar, hela tiden [mm], där du inte måste sno en annans marknadsandel, det gör det onekligen [ja] mycket lättare [mm]. Men å andra sidan, konkurrensen är precis lika stor här som *någon* annanstans [mm], det är inte bara skandinaviska eller västeuropeiska företag som finns här, det är företag från precis hela världen [mm], massa asiatiska, massa amerikanska.

Min replik fungerar här som ett försök att återupprätta den euforiska bilden av den polska marknaden (”samtidigt *är* det ju...”), något som den intervjuade chefen sedan utvecklar: ”det är en *fantastisk* marknad”. Sedan följer dock ett avsteg – ”men å andra sidan” – och en presentation av ett till synes oavvisligt faktum som punkterar euforin: konkurrensen är minst lika stor, om inte större, i Polen.

Lite senare framhåller den intervjuade att få svenska företagare misslyckas när de väl är på plats, och att den realistiskt positiva bilden av Polen därmed ganska sällan får praktiska konsekvenser. Hennes bildpolitiska arbete kan kanske ses som en del av ambitionen att hålla andelen misslyckade etableringar på en låg nivå; genom effektiva undanröjningar av felaktiga bilder hålls realistiska företagare borta. Den intervjuade förklarar istället frånvaron av svenska misslyckanden genom en annan bild, denna gång ett porträtt av svenskarna:

Men det ligger i den svenska, normala mentaliteten att man *är* väldigt försiktig [mm].

Denna svenska ”mentalitet” står i underförstådd kontrast till polackerna som ”sydeuropéer”, präglade av ett sätt som anses allt annat än försiktigt.

Ett av de exempel den intervjuade ger på misslyckade etableringar gäller ett svenskt företag i livsmedelsbranschen. Det etablerades i norra Polen i början på 90-talet men tvingades efter tre år att avbryta och dra sig tillbaka. Misslyckandet berodde på alltför dålig marknadsföring, menar den intervjuade beskickningschefen. Företaget förstod inte att konkurrensen i Polen kräver mer reklam än motsvarande försäljning kräver i Sverige. Grundproblemet anses alltså vara felaktig eller bristande kunskap. Signifikativt hade beskickningen nästan ingen kontakt med företaget, enligt den intervjuade, vilket kan ses som ett framfört implicit ”bevis” på dess kompetens: om företaget hade kontaktat kontoret för rådgivning hade utvecklingen kunnat undvikas.

I en telefonintervju¹⁰ med den aktuella företagsledaren i Sverige framkom en annan förklaring. Företagaren tecknade en bild av Polen som närmast liknade en inverterad euforisk framställning; misslyckandet berodde på att fyrtio procent av polackerna var ”skojare”, att deras ”mentalitet” var annorlunda, att ”det postkommunistiska tänkandet” inte stämde överens med ”vårt tänkande”. Företagets strategi beskrevs däremot som korrekt. Orsaken bakom misslyckandet tilldelades polackernas agerande. ”Jag tror inte på de länderna”, säger denne företagare. ”Dom som talar om att vi ska satsa där vet inte vad dom talar om”.

Denna skildring ger konturerna till en ”atrocitets historia” (Dingwall 1977), en berättelse om en dramatisk katastrof med tydligt moraliskt innehåll. Den ligger långt från de uttryck och ordval den intervjuade beskickningschefen använder. Hennes strategiska beskrivningar av Polen utgår inte bara från en exkludering av det överdrivet positiva utan också från en motsvarande avvísning av det överdrivet negativa. En sådan balansakt tycktes frånvarande hos företagaren. Han bedrev alltså knappast någon bildpolitik utan producerade en enda, logiskt enhetlig bild: det postkommunistiska Polen som orsak till det svenska företags misslyckande. Det är i relief till sådana skildringar som den intervjuade beskickningschefens bildpolitiska kompetens framträder tydligast.

2. Polen är inte grått, tråkigt och kriminellt

De värsta fördomarna om Polen har svensken i gemen, menar den intervjuade chefen. I Sverige finns ”en sån himla taskig bild” av Polen, säger hon:

IP: Grått, tråkigt, totalkriminellt [mm], står det nåt i tidningarna så är det ju faktiskt, även om du säger att det är en oerhört positiv bild som ges¹¹ men sätter du dig och lusläser artiklarna som skrivs om Polen så är det *mer* om bilstölder, amfetamintillverkning [ja], barnförsäljning, dålig miljö [mm] än vad det är [jovisst] om det positiva näringslivet [mm, mm], va. Så att, jag menar, jag får ju *fortfarande* spydiga kommentarer från folk i allmänhet i Sverige [mm], ’bo i Polen’ ungefär som man är deporterad=

I: =[skrattar till]=

IP: =Den här gråa, trista [mm] bilden, då va, och- och så farligt=

I: =Men hur gör du då? Försöker du kontra den, eller?

IP: Ja, jag försöker ju verkligen tala om hur fel dom har [ja] och eh jag menar, det är inte värre kriminalitet här än hemma och att dom inte kan hålla reda på vad som är gamla Sovjet och vad som är Polen, va [mm, mm]. För det är lite det, man vet inte, det är okunskapen, allting det där ’Öst-Central-’, jag menar det är som gamla Ryssland, det vet man ju hur det är ((ironiskt)) [ja, mm].

Här upprättar den intervjuade en nygammal gräns mellan Polen och före detta Sovjetunionen, en gräns som motsvarar den politiska gräns som verkligen återupprättats från 1989. Underförstått förvisar hon sedan de bilder som svenskar förknippar med hela före detta östblocket – ”allting det där ’Öst-Central-’” till andra sidan av denna gräns.

Denna retoriska gräns upprättas i en förklaringsmodell som presenteras efter min fråga (”försöker du kontra den, eller?”) där den intervjuade intygar sina bildpolitiska ansträngningar: ”jag försöker ju verkligen tala om hur fel dom har”. Gränsdragningen framförs också som en privat uppgift. Från svenskar får hon ”fortfarande” spydiga kommentarer om att bo i Polen, ”ungefär som man

är deporterad”, vilket följs av ett skratt från mig. Ordet ”fortfarande” antyder en grusad förhoppning om en förändring i tiden, en temporal dimension jag strax återvänder till.

Att över huvud taget betrakta Polen som tillhörande Europa är enligt den intervjuade ovanligt bland svenskar. De flesta placerar Polen i ”Östeuropa”, menar hon, medan andra—”dom som tycker dom är oerhört initierade”—säger ”Centraleuropa”, vilket hon själv också gör.

Här sammanfaller den intervjuades bildpolitiska ambitioner med den strävan som en rad grupper och individer i Europas postkommunistiska länder har visat upp, inte minst Polens regering: att profilera det egna landet och den egna kulturen som centraleuropeisk, och därmed skapa en distinktion gentemot den gamla ockupations- och förtryckarmakten Sovjetunionen¹² (Gerner 1992, 1997). Beskickningschefen beskriver den inneboende logiken i denna etikett. Polen har visserligen ”ett stort steg kvar” till EU-nivå, ”lika stort det som steget är åt andra hållet ((till Östeuropa))”, säger hon. Centraleuropa framställs alltså som en mellanstation i färden mot Västerlandet. I det här sammanhanget fungerar skildringen som en kritik mot de svenskar som ännu inte har internaliserat denna tredelade bild av Europa (Väst-, Central- och Östeuropa), och istället håller fast vid den tudelade (Väst- och Östeuropa). Hennes ”spatiala zonindelning” (Zarubavel 1996) sammanfaller inte med deras.

Insprängt i citatet ovan finns också en antydning om en annan bildpolitik, som också kan sägas handla om gränsdragningar. Den intervjuade säger ”det är inte värre kriminalitet här ((i Polen)) än hemma” och tycks därmed ifrågasätta det betraktelsesätt som drastiskt särskiljer Polen från Sverige. Genom repliken relativiserar hon skillnaderna och uttrycker därmed kritik mot de som enbart ser absoluta olikheter snarare än gradskillnader. I sin helhet får citatet ovan karaktären av en strategisk reträtt. Budskapet i denna reträtt är: *för det första* är inte skillnaderna mellan Sverige och Polen så stora, och — om inte detta övertygar—*för det andra* är skillnaderna ännu större mellan Sverige och Ryssland. Det sista ledet underförstår en förklaring: kanske är det skillnaderna gentemot Ryssland som avses när svenskar ser Polen som mycket olik.

3. Polen är inte ett uniformt begrepp

Ytterligare en bild av Polen som underkänns av beskickningschefen är den enhetliga, uniforma. Istället lyfts en bipolär beskrivning fram. Denna bild har en markant om än förvirrande temporal dimension. Den intervjuade talar om ”det nya Polen och det gamla Polen [mm]” och ”där finns ingenting mittemellan [näha, nä], det är oerhört viktigt”. Denna polaritet känner svenska företagare inte till, vilket kan förklara vissa missuppfattningar, menar den intervjuade.

Den intervjuade förknippar ”det gamla Polen” med landsbygd, fattigdom och offentlig sektor, med vidhängande byråkrati och ineffektivitet. Underförstått anses tiden i dessa sammanhang ha stått stilla. ”Det nya Polen” associeras istället med stad, unga människor, näringsliv och den privata sektorn. Här anses tiden vara i fas med Västvärlden.

Denna bipolära beskrivning av Polen återberättas av den intervjuade men praktiseras också, ofta på ett sätt som visar att ”det gamla” anses ligga insprängt i ”det nya”:

Det finns kvar oerhört mycket av gamla tidens Polen i dagens näringsliv [mm].

Detta förhållande gör det extra svårt för svenska företagare, menar beskickningschefen, eftersom det gamla kan framträda *som om* det vore nytt. Även det omvända förhållandet kan bli aktuellt. Att det nya i den intervjuades synvinkel kan dölja aspekter av det gamla framgår när den intervjuade berättar om personalen på sitt kontor:

... varenda en har ju nån fattig släkting som jag vet att dom *försörjer*, med pengar varenda månad [mm, ja]. Och, och andra sidan har dom nån bonde i slakten så dom får lite mat och kött och grejer så där då och då [mm] som tack, va [mm] så att det är ett socialt nätverk, så, va, som är [mm] totalt främmande för oss.

Här består skildringens dramatik av *länken* mellan kontorets kollegor – som tillhör ”det nya” Polen – och ”nån fattig släkting”, ”nån bonde” – som placeras i ”det gamla” Polen. Det ömsesidiga utbytet mellan dessa olika världar beskrivs som ”ett socialt nätverk” som anses ”totalt främmande för oss”.

Vid ett annat tillfälle understryks återigen det egendomliga i förhållandet mellan gammalt och nytt. Den intervjuade förklarar att hon sällan möter polacker från landsbygden:

Ja, man åker där förbi och liksom hästskjutsarna kommer och eh dom gamla tanterna går och sätter potatis från förkläd ner då, va det [mm] är helt otroligt.

Tankefiguren ”det gamla Polen – det nya Polen” rymmer alltså ytterligare en betydelse. Det gamla Polen används inte bara som en etikett för det som anses utvecklat och försenat, det skildras också som lika okänt och otillgängligt som Polen var för svenskar under den kommunistiska tiden, med begränsade och ibland helt avskurna kontakter. Det ”gamla Polen” blir alltså inte bara *polackernas* gamla Polen utan även *svenskarnas*; som om de påstått typiska svenska erfarenheterna ”grått, tråkigt, totalkriminellt” fortfarande stämde. I det presenterade främlingskapet inför denna aspekt av Polen blir det också tydligt att den intervjuade identifierar sig med ”det nya”. Landsbygden är något man som svensk ”åker förbi”. Det ”gamla Polen” hålls fortfarande avskuret.

Just framställningen av ett tudelat Polen uppträder ofta i samband med något man skulle kunna kalla transformationsreflektioner (se not 9). Mönstret i skildringen av Öst- och Centraleuropas omvälvning under de senaste tio åren tycks vara att först understryka den oerhört positiva utvecklingen för att sedan ställa detta i relief till en mindre angenäm förändring (eller brist på förändring) uttryckt i sociala termer. Denna dialektik kan iscensättas snabbt, som när den intervjuade presenterar några av sina reflektioner kring Polens transformation:

Alltså, det som jag snarast slås av det är när, jag är *helt fascinerad*, alltså av dom här fyra och en halv åren jag har fått uppleva här och med dom förändringarna som har skett. Det *är* verkligen, alltså, nu pratar jag om dom större städerna [mm], sen kan vi ju hålla på och prata länge om landsbygden [mm] där absolut *ingenting* har hänt [mm], under dom här åren, va. Och det är liksom som början på nittonhundralet när man kommer dit.

Här avbryter den intervjuade chefen sig själv genom ett kast mellan en förväntad positiv (men ofullbordad) skildring av förändringarna – ”jag är *helt fascinerad*...” – till en skildring av motsatsen, det statiska förhållandet utanför städerna. Vändningen sker mitt i citatet ovan: ”Det *är* verkligen, alltså, nu pratar jag om...”. Hela denna framställning ingår alltså i en praktisk bildpolitik under intervjun vars syfte är att motverka en uniform bild av Polen – som helt och hållet positiv, eller helt och hållet negativ. Som motvikt framställs den socialt medvetna skildringen vars huvudregel tycks vara: säg ingenting positivt om Polen utan en negativ motvikt. Idealet är att se det nya i det gamla, och vice versa.

Det exklusivt svenska i dessa reflektioner, eller det exklusivt icke-polska, är också en återkommande tankefigur. I en längre passage berättar den intervjuade återigen om sin fascination över Polens förändring de senaste åren med tillägget att om *hon* tycker det är otroligt måste ju *polackerna* finna det ännu mer otroligt eftersom de har tillgång till den gamla tidens referensram:

Och dom ((hennes polska vänner)) fattar knappt vad jag menar, jag har slutat ta upp det med dom [mm], du vet så där man sitter och spånar 'det här måste ju vara otroligt för er', alltså, för polacken så är dom här fyrtio åren en parentes [mm], det var inte *Polen* [mm]. För Polen är ett jätteviktigt land, det är liksom var en stormakt och man vet att man (är entreprenörer) här är liksom ett land som man aldrig någonsin får jämföra med, nu kom, som dom själva säger, 'nu äntligen kommer vi tillbaka till Europa' [mm, ja]. Så att detta, det är självklart för dom [mm].

För polackerna framställs förändringen alltså som självklar, en normalisering, medan den för svenska betraktare formuleras som en berättelse om en enastående prestation. Kanske kan denna skillnad när det gäller innehållet i bilderna tänkas bero på en skillnad i utgångsföreställning: den polska bilden av Polen anses mer positiv än den svenska, varför förändringen beskrivs som ”självklar” för polacker men ”otrolig” för svenskar. När det gäller formen är dock den presenterade medvetenheten det intressanta. Det otroliga ligger delvis i den svenska blicken, något den intervjuade reflekterar över.

För den intervjuades position måste en sådan kunskap vara viktig, inte minst i det blandade umgänget med svenskar och polacker. En viss transformationsfascination kan i enlighet med hennes beskrivning möta bifall bland svenskar men oförståelse hos polacker.

Ett restaurangbesök och en överraskning

Berättelser som centreras kring en förvåning är inte ovanliga bland svenska besökare i Öst- och Centraleuropa. En nyhet presenteras men inom en kontrollerad ram, som en institutionaliserad överraskning. Berättelserna tar avstamp i ett postulat som explicit eller implicit framställs som retroaktivt absolut – ”vi trodde att...” – och efterföljs av en omkastning av detta postulat – ”men så...”. I den övriga undersökningens intervjuer finns det många exempel på sådana berättelser, något som kan indikera att ett besök i Öst- och Centraleuropa (trots det motsägelsefulla i detta) förväntas innebära något slags överraskning, en överraskning som sedan bör förmedlas.

I intervjun med beskickningschefen modelleras en sådan institutionaliserad överraskning som ett slags ideal bildpunkttering när jag som intervjuare uttrycker en viss tvekan. Skildringen börjar med att den intervjuade berättar om ett restaurangbesök som hon och hennes mamma har gjort i Polen:

1. IP: ...då kom vi att tänka på det *igen*, och hon ((intervjupersonens mamma)) är här då kanske två gånger om året, va och vi sa det att 'detta är *otroligt*', om man tittar på- på hur folk går klädda på restaurang, va, dom är sjutton, alltså *mer moderna här* än om vi hade suttit hemma i ((hemstaden i Sverige)) [mm], på en restaurang [mm]. Och- och när vi, då när vi kom hit till julen '94, gud jag *haitade* det [uhum]. Jag tyckte det var fruktansvärt. Det var så grått och förfärande och folk såg ledsna och deprimerade ut och hemska kläder och det är helt *otroligt*, alltså [[skrattar till]], vad som har hänt.

2. I: Mm. Men, det kan inte vara att du har vant dig, eller hur=

3. IP: =Näe, jag tror inte det, alltså, för du vet jag åker ju hem jätteofta, va. Nä, jag tror faktiskt inte det. Titta på bi=

4. I: =Nä, jag menar inte att (), jag menar bara att ibland så kanske man lär sig [ja, jag vet] upptäcka grejer som man inte såg från början.

5. IP: Ja, nä. Titta på bilparken här [ja], det är bättre bilpark här än vad vi har hemma.

6. I: Mm, jo, *jag* tycker också det men samtidigt så är det ju också lätt att liksom dra för mycket slutsatser av Warszawa [mm], liksom.

7. IP: Jo, för Warszawa, men så *är* det ju också=

8. I: =Om man jämför resten av. Det är liksom den rikaste staden och så där.

9. IP: Ja, om man tar en restaurang ute i bushen så- [ja] så ser dom inte så roliga ut [nä, nä]. Men- men eh Polen är de facto det år som, eller ((rättar sig)) det *land* i Europa där det under '96, '97 och '98 såldes flest antal nya bilar per capita [mm]. Så det är inte konstigt att [nä] det har blivit bättre, alltså.

Kärnan i denna återberättade överraskning, vars institutionella karaktär antyds genom ett betonat "*igen*", är det på samma sätt betonade "*mer moderna här*" (replik 1). Att polacker skulle vara mer moderna än svenskar strider alltså mot den gängse bilden av polacker som den intervjuade utgår ifrån, och detta trots allt övrigt bildpolitiskt arbete hon visat prov på tidigare under intervjun, i många fall inriktat på att avvisa en sådan förenklad bild. Här tjänar den dock som en retoriskt effektiv utgångspunkt. Min tvekan inför överraskningen (2), där jag antyder att upplevelsen skulle kunna förklaras som ett aspektseende (Asplund 1991), åtföljs sedan av presenterade "bevis" i form av många hemresor (3) och den polska bilparken (5). Tanken är förstås att detta ska framstå som objektiva tecken på att förändringen är äkta och inte enbart en perception. Trots att jag nyanserar min tvekan (6 och 7) och återfaller till den intervjuades tudelade bild av Polen för att förklara mig fortsätter den intervjuade att utveckla sina bevis. Till slut (9) framstår moderniseringen av Polen som oavvislig; den intervjuade hänvisar till "antal nya bilar per capita" och understryker med "de facto".

Poängen är inte att tvivla på den framförda historien, inte heller att tvivla på att Polen har förändrats under senare tid, något sådant vore naturligtvis absurt. Poängen är istället att lyfta fram den bildpolitiska tekniken: hur ett retoriskt hot

mot en etablerad bild avvärs. Genom en självbiografisk exkurs, där den intervjuade jämför sina nuvarande intryck med intrycken vid ankomsten till Polen fem år tidigare (i slutet av stycke 1 i citatet ovan), legitimeras denna överraskning: en verklig förändring har skett, som gör den intervjuades observation på restaurangen begriplig. Samtidigt är det svårt att förstå själva överraskningsmomentet utifrån denna upplysning. Istället tycks det ofrånkomligt att den intervjuade förväntade sig något annat än det hon mötte, *trots* att hon under flera år iakttagit Polens transformation. Den självbiografiska skildringen av ankomsten tjänar snarast som en ”grå startpunkt” i berättelsen. Det ”grå” fungerar här som en empiriskt bottnad metafor för svenskars negativa associationer till Polen.

I andra intervjuer med svenska anställda och affärsmän som har bott i Polen förefaller detta vara en vanlig berättelsestruktur. Skissartat skulle de intervjuades skildringar kunna beskrivas så här: Polen anses vara ”grått” på förhand, och *är* verkligen ”grått” vid ankomsten. Sedan förändras både perceptionen och Polen. Insikten av dessa förändringar tar man sedan med sig hem som ett privat reportage, att spridas bland bekanta och kollegor.

I jämförelse med andra intervjuer är det också uppenbart att denna ”grå startpunkt” kan placeras vid olika tidpunkter. Det centrala är inte den objektiva tidpunkten (alltså året eller datumet) utan den narrativa kontrasten. För att skildra en överraskning måste ett absolut postulat placeras i den egna livshistorien, ett postulat som sedan faller. Den intervjuade chefen iscensätter alltså kampen mot den ensidigt negativa bilden av Polen, en bild som i hennes biografi verkar mycket lik den hon urskiljer hos övriga svenskar (Polen som ”grått, tråkigt, totalkriminellt”, vistelsen där som om hon blivit ”deporterad”). Detta gör hon alltså genom att förlägga denna föreställning till det förflutna, peka på objektiva förändringar (bilparken) och på det viset så att säga lustmörda sin gamla inställning. Effekten blir en skildring som på ett retoriskt plan bottnar i personliga upplevelser och därför framstår som mycket stabil: se här, Polen är inte som förr.

Utifrån ovanstående citat kan ytterligare en tolkningsmöjlighet belysas: den ambivalenta skildringen av ett Polen som i utvecklingstermer kanske passerar Sverige. Frasen ”*mer moderna här*” i citatet ovan behöver inte innehålla en odelat positiv fascination av Polens transformation, den kan också kopplas till en bekymrad föräning om att vissa delar av Polen kan bli eller redan är mer rika, effektiva och moderna än motsvarande delar av Sverige. Denna transformationsreflektioner som kan urskiljas i de övriga intervjuerna antyder att en sådan underström finns hos svenskars berättelser från Polen¹³. Spekulativt kan man tänka sig att svenska observatörer anar att den gängse bilden av Polen kan komma att vändas upp och ned. Att krydda sina berättelser med mindre överraskningar (utifrån möten, iakttagelser av bilparken, restaurangbesök, aha-upplevelser etc) är dock förmodligen lättare än att genomföra ”den stora överraskningen”: att beskriva Polen som i huvudsak bättre än Sverige. I diskussionen i slutet av artikeln återkommer jag till denna tänkbara diskursväxling.

Vad bildpolitiseras inte?

Att avbryta laborerandet av bilder för att istället passivt acceptera de etablerade beskrivningarna kan också beskrivas som en strategi hos beskickningschefen. Dels tar hon emot vissa av de bilder jag som intervjuare serverar, dels berättar hon om motsvarande praktik i sitt arbete: bildpolitik genom *frånvaron* av bildpolitik. Begreppet "politik" rymmer ofta en sådan möjlighet till val genom "icke-val". I vardagens konversationer kan *frånvaron* av politiska synvinklar också vara ett uttryck för politik. "Det politiska" kan betraktas som allomfattande, en sfär utan utgångar (Eliasoph 1999).

Ett exempel från den intervjuade kan konkretisera detta: polackers bild av Sverige. De intervjuade förklarar att det som svensk kan vara "pinsamt" att lyssna till polackernas orealistiskt fina beskrivningar av Sverige:

Dom har en överdrivet och en inkorrekt positiv bild av Sverige [uhum] som då varande en *fullständigt* demokratiskt [uhum], jämlikt, det man själv mest av allt vill efterlikna, va.

I intervjun framgår dock att beskickningschefen i sådana sammanhang avbryter sin bildpolitik:

I: Hur gör man då, liksom? Försöker du rätta till såna här grejer då, eller? När du, det är ju inget jätte viktigt i ditt yrke men=

IP: =På *det* hållet, på *det* hållet inte så mycket [nä]. Jag kämpar så mycket jag nånsin kan för att ändra svenskarnas bild av det här landet men eh jag menar, dom ((polackerna)) har ju rätt i allt, det är bara det att, det kan blir lite överdrivet positivt [mm, jovisst].

Vissa nationella bilder kan alltså undandras den bildpolitiska kritiken, vilket därmed gör att andra, alternativa beskrivningar "underkommuniceras" (Hylland Eriksen 1998) det vill säga betraktas som ett slags strategiskt dolda hemligheter. Att Sverige i själva verket inte är "*fullständigt* demokratiskt" och "jämlikt" och därmed inte utgör ett perfekt ideal blir alltså den intervjuades hemlighet i förhållande till vissa polacker. Den intervjuades uttryck "på *det* hållet inte så mycket" antyder att också hon uppfattar sitt bildpolitiska arbete som dubbelriktat. Den udd som är riktad mot polacker är dock avtrubbad; vissa av deras bilder bör bevaras.

Diskussion: Postkommunism eller post-postkommunism i det svenska betraktandet

I min intervju med den svenska beskickningschefen i Polen kan alltså en rad manövreringar urskiljas som jag här har kallat "bildpolitiska". Gemensamt för dessa är att de behandlar bilder av begrepp som "Polen", "Sverige", "polacker" eller "svenskar", och att de antingen återberättas eller utspelas inom interaktionen med mig, en interaktion som låter sig anas via den transkriberade intervjun. Den intervjuade understryker vikten av att förmedla korrekta bilder liksom vikten av att falsifiera felaktiga. De senare handlar om Polen som en fantastisk marknad, Polen som ett grått, tråkigt och kriminellt land och Polen som

en uniform enhet, ett land som inte präglas av den sociala splittringen och banden mellan "det gamla" och "det nya". Att punktera sådana beskrivningar kräver avsevärda ansträngningar, både i förhållande till mig som intervjuare (eftersom jag försiktigt ifrågasätter några av dem) och i förhållande till de uppfattningar den intervjuade säger sig finna hos företagare och gemene man i Sverige.

I inledningen påpekade jag att den så kallade globaliseringens virrvarr av kontakter mellan etniska grupper, och det virrvarr som även utspelas inom individers nationella identitetskonstruktioner, kan öka efterfrågan på trovärdiga beskrivningar av nationella eller etniska enheter. Vari består då det "trovärdiga"? Från en konventionell synvinkel konstrueras trovärdigheten förmodligen genom en föreställd koppling till de egna erfarenheterna. Ett slags föreställd korrespondens med verkligheten avkrävs när bilderna bedöms. Samtidigt ställs förmodligen också ett annat krav: koherens. Bilderna förväntas vara någorlunda inbördes logiska och motsägelsefria, eller åtminstone kopplade till andra föreställningar som i sin tur anses logiska och motsägelsefria.¹⁴

Detta sistnämnda krav antyder att bilderna av Polen skulle framstå som mer trovärdiga om de kopplades till en etablerad struktur. Inledningens definition av bildpolitik talade också om sådana strukturella kopplingar; bilderna antas kommuniceras för att bekräfta, förändra eller falsifiera en viss struktur, som kan vara interaktionell, organisatorisk eller diskursiv. I detta sammanhang utgör intervjun ett slags interaktionell struktur och den intervjuades arbetsplats (och dess plats inom Sveriges utrikesrepresentation i stort) ett slags organisatorisk struktur.

Den intervjuades bildpolitik kan alltså förstås som inbäddad i en interaktion, där jag som intervjuare tilläts en beskärmd möjlighet till ifrågasättande medan den intervjuade förväntas "ha svar" på mina frågor, det vill säga producera bilder. Dessutom är bildpolitiken, inte minst den återberättade, inbäddad i en organisatorisk struktur där företagare i svenskt näringsliv förväntar sig "få svar" på sina frågor om den polska marknaden från olika beskickningar och utsända i Polen. Båda dessa strukturer begränsar laborerandet av bilder. Interaktionen underförstår ett visst uppträdande eftersom den intervjuade framträder som representant för sitt kontor. Organisationen underförstår en nyttoaspekt; bilderna måste kunna användas av till exempel företag.

Till detta kommer en diskursiv struktur som kan sägas utgöra en egen dimension. Här tror jag att den intressantaste kampen utspelas. Den intervjuade brottas på ett begreppsligt och språkligt plan med bilder som förefaller höra hemma i olika "diskursiva riken" (Chase 1995)¹⁵. Kampen kan sägas utspela sig mellan två diskursuppsättningar som erbjuder olika sätt att berätta om Polen och övriga Centraleuropa: ett postkommunistiskt och ett "post-postkommunistiskt".

Inom den första diskursen är och förblir Polen ett land som måste beskrivas postkommunistiskt, det vill säga med ständiga uttalade eller outtalade referenser till den kommunistiska tiden. Detta sätt att skildra landet präglas av särskiljande; en svensk erfarenhet från Polen bör inramas och förstås i termer av ett besök i ett område som präglas av ett speciellt nationellt förflutet. Av den

intervjuade chefens bildpolitiska ansträngningar att döma tycks denna diskurs vara dominerande, den kan beskrivas som "stadig" (Chase 1995).

Inom den andra diskursen, i brist på bättre kallat post-post-kommunistiskt (jfr Sampson 1998), är Polen ett europeiskt land som vilket som helst, *trots* sitt kommunistiska förflutna. Denna diskurs präglas alltså av normalisering. Händelser och minnen från Polen kan inom denna diskurs beskrivas på ungefär samma sätt som andra utlandsminnen beskrivs, utan nödvändiga referenser till den kommunistiska tiden. Här finns med andra ord möjligheter att tillskriva Polen en bredare uppsättning betydelser än den post-kommunistiska diskursen tillåter¹⁶, gentemot vilken den ofta står i öppen motsättning. Denna diskurs är förmodligen inte särskilt utbredd, och tycks utifrån den intervjuades skildringar vara svag eller "ostadig"; kanske kan den betecknas som underordnad.

I spänningen mellan dessa två betraktelse- och berättelsesätt utspelar sig den intervjuades bildpolitik. Den syftar ibland till att falsifiera sådana beskrivningar som stödjer den första diskursen och istället bekräfta beskrivningar som utgör kärnan i den andra, ibland vice versa. De ovan beskrivna punkteringarna av vissa bilder utgör försök att falsifiera den postkommunistiska diskursen: bilder av Polen som en fantastisk marknad (öppen för marknadsekonomi efter lång tid av planekonomi), som grått, tråkigt och kriminellt (en effekt av dåtidens varubrist och 90-talets normupplösning), samt bilder av Polen som enhetligt eller uniformt (en effekt av den gamla, bipolära världsbilden där de maktpolitiska blocken beskrevs som i princip internt homogena). Som kulturell översättare mellan Sverige och Polen strävar alltså den intervjuade beskickningschefen efter att omvandla svenskars uppfattning av Polen i takt med att Polen, i hennes ögon, omvandlas.

Samtidigt kan inte den intervjuades diskursiva växling sägas vara fullständig. Hon vacklar mellan att försvara den ostadiga diskursen om Öst- och Centraleuropa och att ändå använda den stadiga. Den sekvens jag ovan kallade en institutionaliserad överraskning är ett exempel på detta. Den intervjuade utgår från en "grå startpunkt" i sin skildring av en överraskande iakttagelse, något som antyder att den postkommunistiska diskursen behövs. Här används den till och med som bakgrund till förståelsen av små tecken på dess svagheter – aspekter som uppfattas som mer moderna än Sverige – utan att man därmed fullständigt pendlar över till det post-postkommunistiska berättandet – där Polen *skulle kunna* beskrivas som i huvudsak modernare än Sverige. Det sistnämnda skulle motsvara den "stora överraskningen" jag talade om ovan (s 109); att den underordnade diskursen plötsligt kom att bli överordnad. Polen skulle till exempel kunna skildras på ungefär samma sätt som andra relativt unga demokratier som Spanien eller Portugal; inom nationella ramar men utan, eller i opposition till, postkommunism.

Ett annat exempel är bilden av det tudelade Polen, som utgör ett sätt att förbinda de båda diskurserna med hjälp av bilder som beskriver kopplingar eller brist på kopplingar mellan "det gamla" och "det nya" Polen. Att dessa kopplingar trots försöken får en ganska dunkel karaktär kan ses som en effekt av att det är svårt att beskriva Polen inom båda diskurserna samtidigt. De utesluter delvis varandra.

Meningen med att tolka intervjuens bildpolitik inom ramen för en diskursiv struktur är inte att frånta det interaktiva spelet dess dynamik och oförutsägbarhet. Det finns en rörelsefrihet för den intervjuade som inte fullt ut betingas av de tentativa diskurser jag här skisserar. Meningen är istället att peka på starka underströmmar i den intervjuades bildpolitik, liksom svenskars sätt att i allmänhet reflektera över och laborera med bilder av Polen och övriga Öst- och Centraleuropa.

På ett stoppolitiskt plan förhandlar Polen om EU-medlemskap. På ett diskursivt plan tycks en motsvarande "förhandling" äga rum; ett försök att genom bildpolitiska ansträngningar från olika håll introducera ett nytt, ännu underordnat, sätt att berätta om och betrakta länder som Polen. I vissa yrken där kulturella översättningar ingår blir denna diskursiva förhandling ett konkret och utmärkande drag. Den intervjuade beskickningschefen är ett exempel på ett sådant yrke. Vidare studier skulle kunna fokusera andra yrken eller grupper där motsvarande aktivitet äger rum. Inte minst de konsulter som vissa multinationella företag anlitar för att hantera kulturella skillnader skulle kunna bli föremål för vidare undersökningar.

Studien pekar också på att tolkningen av de nyansrika laboreringarna med nationella eller etniska bilder kräver närläsning av det empiriska materialet om förenklingar ska kunna undvikas. På det viset kan kvalitativa studier bidra med komplexa beskrivningar av nationella uppfattningar, istället för att en gång för alla slå fast vilka nationella bilder som anses dominerande, att så att säga stereotypisera stereotyperna.

Noter

1. Beck (1998) talar om "biografiernas globalisering" och uppkomsten av "transnationella livsvärldar", som inte kan identifieras som mellanstatliga fenomen. De innebär nya tillhörigheter på tvärs mot nationella enheter. "Transnationell samlevnad innebär social närhet trots geografiska avstånd, eller socialt avstånd trots geografisk närhet" skriver Beck (s 137).
2. Hylland Eriksen (1998) påpekar att sociologin och socialantropologin länge förutspådde att etniska skillnader skulle suddas ut i det moderna samhället. Med tiden har snarast motsatsen inträffat. Även om interetniska kontakter skapar faktisk likhet tycks de ändå sammanfalla med fler och starkare markeringar om etnisk olikhet, menar Hylland Eriksen. Produktionen av nationella bilder kan alltså väntas öka i och med globaliseringen.
3. Denna undersökning genomförs inom projektet "Svenskar i Centraleuropa" och stöds av *Centrum för Europaforskning* i Lund.

4. Diplomater, affärsmän och utrikeskorrespondenter kan förmodligen räknas till de som traditionellt sett har sysslat med det jag kallar nationell bildpolitik. I ett mångkulturellt samhälle blir det dock frågan om en aspekt av ett oräkneligt antal människors handlingar snarare än särskilda yrkesgrupper.

5. Termen "beskickningsenhet" används som ett samlingsnamn på alla de typer av kontor, avdelningar och projekt som ryms inom Sveriges utrikesrepresentation i vid mening. En närmare specificering skulle inte garantera den intervjuades anonymitet.

6. Kontakterna sker inte bara i form av handel utan också i form av turism, akademiska utbyten och inom arbetsmarknaden. Enligt den svenska ambassaden i Warszawa finns idag omkring 800 svenska företag i Polen. Enligt Närings- och Teknikutvecklingsverket NUTEK har den senaste tidens kraftigaste expansion av utlandsanställda i svenska industri- och tjänstekoncerner skett i Öst- och Centraleuropa. År 1997 hade svenskägda koncerner omkring 46 800 anställ-

da i detta område, varav drygt 11 000 i Polen. Hur stor andel av de anställda som är svenskar framgår inte av NUTEKS statistik. Se "Svensk-ägda företag med verksamhet i utlandet 1997" och "Anställda i utlandet i svenska industri- och tjänstekoncerner 1990-1995".

7. Regeringen utlyste 1999 till "Polenåret" för att synliggöra och utveckla svensk-polska relationer på flera områden – politiska, kommersiella och kulturella. På nio platser i Polen har "Sverigedagar" arrangerats (textmaterial finns på UD:s hemsida). Ett annat exempel är tidningen "Partner från Polen", ett magasin för lanseeringen av det polska näringslivet i Sverige som ges ut av tidningen "Rynki Zagraniczne". Nummer 10/1999 hade rubriken "Polen på modet".

8. I citaten används en förenklad uppsättning transkriberingstecken. Tomma, enkla parenteser () markerar ett avsnitt som inte skrivits ned på grund av ohörbarhet. Inom enkla parenteser () skrivs också det som hörs otydligt på bandet. Inom dubbla parenteser (()) har jag lagt till det som är underförstått, eller som har sagts tidigare, samt vissa förklarande kommentarer. Inom enkla hakparenteser [] återfinns mina stödcommentarer. Dubbla hakparenteser [()] används för att markera skrott och andra icke-verbala signaler. Likhetsstecken = står mellan ordväxlingar som tar vid efter varandra utan paus. När något betonas markeras det med *kursiv* stil. Några nyanser i samtalet, som vissa upprepningar, har här strukits för att underlätta läsningen.

9. Denna anmärkning hänger samman med en längre reflektion kring den nya kapitalismen i Polen. Utifrån andra intervjuer med svenska anställda som jobbar i Öst- och Centraleuropa tycks sådana funderingar vara vanliga. Som svensk fascinerar man av omvandlingen från planekonomin till marknadsekonomi, något som föranleder skildringar av kapitalismens dramatik; nya fördelningsprinciper introduceras, några blir rika, andra fattiga. Fascinationen kan ibland förvandla betraktaren till en amatör-sociolog som tycker sig se ett experiment vars egentliga innehåll inte handlar om östra Europa utan om samhällets principer i allmänhet, implementerade i ett "nytt" område på ett snabbt och koncentrerat sätt. Tentativt skulle man kunna kalla dessa funderingar för transformationsreflektioner. De bär släktskap med det Beck (1998) kallar en "kosmopolitisk blick" eftersom

funderingarna lösgör sig från den nationella ramen och plockar in erfarenheter från andra länder.

10. Personen ifråga ville inte ställa upp på en sociologisk intervju. Citaten bygger inte på en inspelning utan på anteckningar.

11. Denna anmärkning är en reaktion på en tidigare fråga, där jag beskrev hur svenska medier ofta beskriver Polen som en växande marknad.

12. I Sverige har denna policy bland annat visats upp under en "Centraleuropeisk konferens" i Malmö den 10/5 1999, där bland andra ambassadörer från Polen, Tjeckien och Ungern medverkade.

13. Detta kan framgå genom skildringar av den polska elitens köpkraft, mängden lyxbutiker och lyxrestauranger i de polska storstäderna eller genom explicita eller implicita påpekanden om att Polen till sin befolkning är mer än fyra gånger så stort som Sverige, och därför snart mäktigare.

14. Korrespondens- och koherenskraven på sanning återfinns inom teoretisk filosofi men har här överförs till ett kunskaps sociologiskt resonemang.

15. Chase (1995) skildrar genom samtal med kvinnliga skolledare en spänning mellan två diskurser som refererar till olika diskursiva riken. Den ena diskursen är centrerad kring individualism och anses tagen för given. Inom denna talar man om sin professionella karriär. Den andra diskursen centreras kring ojämlikhet, och är mindre självklar. Den är istället explicit ideologisk och präglas av självmedvetet tal; inom denna berättar man om erfarenheter av diskriminering. De diskurser jag här skisserar bär på motsvarande kännetecken; den ena är stadig och "självklar", den andra instabil och ideologisk.

16. Därmed inte sagt att denna diskurs inte rymmer förenklande stereotyper.

Litteraturförteckning:

Alsmark, G, (red) 1997. *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Lund: Studentlitteratur.

"Anställda i utlandet i svenska industri- och tjänstekoncerner 1990-1995". Närings- och

- Teknikutvecklingsverket och Statistiska Centralbyrån, 1996.
- Asplund, J, 1991. *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Göteborg: Bokförlaget Korpen
- Atkinson, P, 1992. "The Ethnography of a Medical Setting: Reading, Writing, and Rhetoric". *Qualitative Health Research*, Vol. 2, No. 4.
- Baruch, G, 1981. "Moral tales: parents' stories of encounters with the health professions". *Sociology of Health and Illness*. Vol. 3 No. 3.
- Bauman, Z, 1998. *Globalization. The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U, 1998. *Vad är globalisering? Missuppfattningar och möjliga politiska svar*. Uddevalla: Daidalos.
- Benford, R, D, & Scott, A, H, 1992. "Dramaturgy and Social Movements: The Social Construction and Communication of Power". *Sociological Inquiry*, Vol. 62, No. 1.
- Blumer, H, 1986. *Symbolic Interactionism, Perspective and Method*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Chase, S, E, 1995. *Ambiguous Empowerment. The Work Narratives of Women School Superintendents*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Dingwall, R, 1977. "'Atrocity Stories' and Professional Relationships". *Sociology of Work and Occupations*, Vol. 4, No. 4.
- Eliasoph, N, 1999. *Avoiding Politics. How Americans produce apathy in everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerner, K, 1997 *Centraleuropas historia*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gerner, K, 1992. *Centraleuropas återkomst*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Gubrium, J, F, & Holstein, J, A, 1997. *The New Language of Qualitative Method*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Goffman, E, 1991. *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Simrishamn: Rabén & Sjögren.
- Holstein, J, A, & Gubrium, J, F, 1997. "Active Interviewing". *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*, edited by Silverman, D. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Hylland Eriksen, T, 1998. *Etnicitet och nationalism*. Falun: Nya Doxa.
- Martin, H-P, & Schumann, H, 1997. *Globaliseringsfällan. Angreppet på demokrati och välfärd*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Sampson, S, 1998. "Exporting Democracy, Preventing Mafia – The Rebirth of 'Eastern Europe' in the Era of Post-Post-Communism". *Collective Identities in an Era of Transformations. Analysing developments in East and Central Europe and the former Soviet Union*. Karlsson, K-G, Petersson, B & Törnquist-Plewa, B, (Eds). Lund: Lund University Press.
- Scott, H, A, & Benford, R, D, 1994. "Identity talk in the peace and justice movement". *Journal of Contemporary Ethnography*, Vol. 22, Issue 4, p 488.
- Silverman, D, 1997. *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- "Svenskägda företag med verksamhet i utlandet 1997" Närings- och Teknikutvecklingsverket och Statistiska Centralbyrån, 1997.
- Zarubavel, E, 1996. "Lumping and Splitting: Notes on Social Classification". *Sociological Forum*, Vol. 11, No. 3.

Politiska och ekonomiska ”uttrycksarters” uppkomst genom institutionell selektion: några steg mot en evolutionär politisk ekonomi

Mikael Sandberg

The static character of economics can be made crystal clear by comparing economics and biology. Economists take pride in the fact that Darwin was influenced by Malthus – and he was influenced also, as I learned from Stephen Jay Gould, by Adam Smith. But contrast what has happened in biology since Darwin with what has happened in economics since Adam Smith or Malthus. [...] Biologists have not rejected Darwin – evolution is still the core of the subject – but they look at biological processes in a completely different way. Similarly, I am not rejecting Adam Smith. We should not abandon his great insights. But I do advocate changes that will ultimately transform economics from a ”soft” science to a ”hard” science [...]. We have to account of the effects of the legal system, the political system, etc. And if my impression is correct, their theories often have a stronger empirical base than is usual in economics.

Ronald Coase, nobelpristagare 1991, i ett anförande inför det då nybildade International Society for New Institutional Economics (1999)

Kulturuttryckens evolution*

Samhälls- eller socialvetenskapernas glömda grundfråga

En biolog har föreslagit att den viktigaste frågan utomjordisk expedition skulle ställa sig då den stötte på människorna på Jorden vore: ”Har de förstått evolutionen ännu?” Då efterfrågas naturligtvis Darwins teori (1859) om den biologiska evolutionen som ett resultat av (a) variation, (b) urval och (c) nedärvning, en teori som de allra flesta biologer idag anser tillräcklig för att förklara all (!) biologisk förändring. Ur samhällsvetenskaplig synvinkel är detta fortfarande en utopi för vår forskning: vi samhällsvetare har ännu inte hittat grundbulten som förklarar varför det sociala inte är helt samma idag som det var igår. Vi tycks ha gett upp frågan: *varför gör vi nya saker – socialt, politiskt, ekonomiskt, kulturellt?* Det måste ju finnas en orsak till att samhällen och människor samspel uppstår och förändras, men vi ställer aldrig denna enkla fråga

utan förlorar oss i detaljer om samtiden. Den utomjordiska expeditionen skulle ha funnit att vi förstått den biologiska evolutionen, men inte den sociala.

Den biologiska evolutionen – gradvis förändring över generationer – förklaras av nedärvning av de arvsanlag som selekterats fram bland olika varianter i en given miljö, dvs. de varianter som är bättre anpassade än övriga i den miljö de lever i reproducerar sig mer. Därför evolverar kommande generationer i riktningar beroende på vilket urval som sker i olika miljöer och under olika omständigheter. Artbildning kan ske genom anpassningar av uppdelade grupper av en art som anpassar sig olika till olika resurstillgång och övrig miljö, inklusive den som uppstår genom konkurrens eller samspel med andra arter. Darwin studerade finkar som spred sig till Galapagos olika öar, hur de anpassade t.ex. näbbformen till födosituationen, och kunde dra slutsatser om att dessa lokalanpassningar hade ett gemensamt ursprung men också till slut skulde ge olika fink-arter.

Evolutionens grundvillkor utgör en lika enkel som generell teori som förklarar den oöverblickbara rikedom vi finner i organiska former, lokala anpassningar av dem, förändringar över generationer mellan och inom arter, mångfald på individ- och gennivå, men också förändringar inom ekologiska system där arter kan verka i konkurrens eller i symbios om resursutnyttjande. Alla livsformer har en evolutionär förklaring i omgivningens historiska och aktuella villkor, dvs. varje organism har en härstamning som vuxit fram genetiskt som ett resultat av organismens historiska samspel med sin omgivning – inkluderande andra organismer.

Flera biologer har också påpekat likheten mellan den biologiska världens evolution och det som den kallar den ”kulturella”, alltså beteendeevolutionen bland sociala arter, i synnerhet människor, men även bland andra djur, speciellt dem som överför inlärd beteenden till sin avkomma. Nästan alltid har då den ”kulturella” beteendeevolutionen setts som underordnad den biologiska och därför tagit sig sociobiologiska uttryck: människans beteendeevolution och kognitiva förmåga har setts som *Homo Sapiens* anpassning till sin miljö. De mest kända är kanske Wilsons *Sociobiology* (1975), men även verk av Cavalli-Sforza (1981), och Lumsden and Wilson (1981) har haft stort inflytande långt över biologins ämnesgräns.

Men kulturens eller beteendenas evolution kan också ses som fristående från sina habitat av biologiska varelsers tankevärldar och hjärnor – och därmed undviks sociobiologiska och biologistiska fällor. Eiksom de biologiska arterna, individerna och generna, är även kulturella uttryck och beteendemönster varierande, bättre eller sämre anpassade till den övriga kulturella miljön, och kan sägas ”fortplanta sig” eller reproduceras beroende på hur väl de är anpassade i denna miljö. Variation, urval och (kognitiv) ”nedärvning” sker även bland beteenden – och därmed uppfylls evolutionens villkor även för dem. Ett kulturuttryck, t.ex. en sång, kan överleva i en given kulturell miljö endast om den på något vis är ”väl anpassad” (om den ”slår”) – men kan också ”utrotas” (glömmas bort) om den inte snappas upp och införlivas i kulturlivet. Att överleva som kulturellt uttryck kan var fråga om att anpassas genom t.ex. översättning och språkdräkt, som när ”vår” version av Sankta Lucia-sången en gång

fick svensk text. Ett framföringssätt, en lokalt uppkommen "anpassning", såsom framförande på svenska, i vita särkar och med ljuskrona, ökade den kulturella "reproduktionen" av just denna lokala anpassning och ledde till att den segrade i kampen med andra konkurrerande framföringssätt och spreds inom vår kultur genom social och kognitiv fortplantning, alltså nyskapad sångtradition. Ett handlingsmönster etableras på det sättet som "uttrycksart" och blir "tradition", till vilken andra och nya handlingsmönster då i sin tur därefter måste anpassa sig. Allt nytt måste alltså anpassas till det lokalt redan etablerade för att klara sig i längden, kan man sammanfatta.

Likaså kan politiska idéer och dess samhällliga uttrycksarter plötsligt uppstå i nya former och få epidemisk spridning nationellt och internationellt. Ekonomiska och teknologiska processer kan uppstå, fortplantas och etableras, liksom kulturella uttrycksformer. Spridning sker ofta i form av epidemiska "tankevirus", som momentant ger stort genomslag i handlingsmönster för att därefter lagras till minnen och erfarenheter. Ju mer globaliserade kommunikationstekniker som evolverat, desto mer globaliserad blir också de sam-evolverande kulturepidemierna. Låt mig därför i denna uppsats beskriva några steg mot en "handlingsdarwinistisk" syn på politisk-ekonomisk (och även lite om kulturell) förändring, en syn som faktiskt kan besvara den enkla frågan om varför nya sociala handlingsmönster uppstår, sprids, etableras och ibland försvinner.

Evolution bland sociala uttryck – en ny civilisationsuppfattning

Socialvetenskapen har naturligtvis redan sett att sociala uttryck evolverar i någon mening, men analogin eller parallelliteten med evolutionsläran har alltid varit omdiskuterad, alltsedan Herbert Spencers (1887) och Emile Durkheims (1909) evolutionsinfluerade teorier om social förändring, eller Veblens nu mer än sekelgamla fråga (1889): "Why is Economics Not an Evolutionary Science?"

Demokrati som styrelseform, för att ta ett exempel på ett nutida centralt forskningsområde för statsvetare och politiska sociologer, sprids epidemiskt-evolutionärt (i vågor enligt Huntington 1991 och 1993, i regelbundna evolutionära steg enligt Rustow 1970 och Modelski and Gardner 1991¹). Diffusion av ekonomiska institutioner, styrmedel och teknisk innovation sker på evolutionärt sätt (lamarckiska tolkningar återfinns hos North 1990, 1997, och Nelson and Winter 1982, och darwinistiska hos Matthews 1984 och Sandberg 1999a). Informationsteknologier som kommunikationssystem evolverar i vågor likt epidemier (Freeman and Perez 1988 och Tylecote 1991).

"Kultur" tycks som politisk och ekonomisk uttrycksevolution uppvisa darwinistiska lagbundenheter som är mycket fria från sina biologiska "värdar", även om den kulturella evolutionen naturligtvis kräver sin mentala och sociala jordmån, eftersom "nedärvningen" av uttrycksarter kräver kognition och minnen (Deutsch skriver 1963 om nationella snarast lamarckiskt viljestyrda och kybernetiska system, men om darwinistisk kulturevolution se Gabora 1997). Minnen måste ju lagra kognitioner av erfarenheter – möjliggöra handlingen

”komma ihåg”, men också dra lärdom och anpassa – för att inte uttrycksarten, den sociala vanan, traditionen, rutinen, skall utrotas som uttrycksart. På det sättet behöver alltså inte den kulturella eller politisk-ekonomiska beteendevolutionen vara underställd den biologiska, utan kan vara överordnad eller symbiotisk – till största delen gynnsam för både uttrycksarterna och de biologiska organismerna som är deras värdar och ”utförare”.

Minnen, erfarenheter och kulturell kognitiv nedärvning är inte bara individuell utan i högsta grad social. Gemensam kultur kan till och med kanske just vara gemensamma erfarenheter och lärdomar av historien. Därmed är de inom kulturen spridda gemensamma erfarenheterna system- snarare än individuella drag. Kultur-som-system-beteendevolution sprids, reproduceras och evolverar mycket likt parasiter, bakterier eller virus bland olika organismer: kloniskt (genidentiskt) men med vissa mutationer (innovationer) och i samspel med ett stort antal värdar som ”infekterats”. Virusets fortplantningsfunktion nysningen sprider virus och motsvarar sjungandet som handling; den utförs av värden därför att de (parasit-) sånger som gett sådana uttryck tidigare har överlevt genom att sålunda reproducera sig. Likaså kan partipropaganda i valrörelser, företags marknadsföring eller vernissagekort uppfylla fortplantningsfunktionen för partiideologiska tanke-”virus”, produktanvändnings-”virus”, konstsmak-”virus”, osv.

Man kan därför också betrakta mänskliga hjärnor som ö-habitat (Lumsden and Wilson 1981) för konkurrerande och evolverande kulturuttrycksarter, beteendemönster, smaker, rutiner, vanor, normer, traditioner och institutioner. Kommunikation mellan hjärnor genom språk och kommunikationsteknologier, såsom runstenar, pergamentrullar, böcker, tidningar, TV, hemsidor, osv. sammanlänkar dessa kulturella ö-habitat såsom broar, vilket förklarar just kommunikationssystemens betydelse för kulturbildning under samhällens framväxt: gemensamt språk, gemensamma normer, kulturell tillit till just det egna kommunikationssystemet. Kommunikationerna bygger alltså på en kulturgemensam systemteknologi, och tillit till den, vare sig den är politisk, såsom demokratin, eller teknologisk, såsom Internet och email. Vinsten med denna tillit – och också skälet till att det evolverat – är lägre kulturella (sociala, politiska, ekonomiska och kulturella) ”transaktionskostnader”, dvs. kostnader inblandade i allehanda mellanhavanden mellan människors tankehabitat för uttrycksarter. Selektion gör att de varianter av tekniker överlever som ger lägre transaktionskostnader; därför evolverar infrastrukturer politiskt, ekonomiskt, teknologiskt, kulturellt.

Kulturuttrycksarternas kamp bland och mellan varandra om överlevnad genom lokal anpassning, reproduktion och spridning kan alltså analyseras analogt med de biologiska arternas såsom i Darwins *The Origin of Species by Means of Natural Selection* (1859). Det intressanta med att se idéer och deras uttryck som darwinistiskt evolverande är att mer än 140 år av biologisk teoriutveckling (se exempelvis referenslistan i vilken lärobok i biologisk evolution som helst, såsom Ridley 1996) kan tillämpas på idé-, kultur- och beteendeanalysen i vid mening. Betydelsen av detta bör inte undervärderas, försöker jag visa i denna uppsats. Idé- (kognitions-) och beteendedarwinism är ett (post-

marxistiskt för den som till äventyrs fortfarande är marxist²) sätt att uppfatta civilisationers framväxt som nedärvningar av politiskt, ekonomiskt och kulturellt selekterade uttrycksarter i medborgares tankevärldar, minnen och handlingar. Sådant urval sker i kulturella systemekologier av vanor, rutiner, normer, spelregler och resurser.

Förvetenskapligandets avigsidor ur subjektivt perspektiv

Nu kommer en punkt i argumentationen som många finner svårsmält. Det ena gäller om detta inte är "determinism". "Naturligtvis inte", svarar jag som ser kultur-som-beteende-evolution som lika blind som den rent biologiska. Man kan inte förutse någon evolution. Inte heller är en viss evolutionsprocess den enda möjliga. I själva verket är varje evolutionär process bara en av en myriad möjliga. Liksom det är den specifika situationen som avgör om en individ lyckas reproducera sig är det den specifika situationen som avgör om en viss tanke och handling kan fortplanta sig. Det går inte att styra en evolutionär process mer än genom att styra urvalet. Liksom växtförädlaren väljer ut vissa individuella växter för speciella syften, kan ju vissa beteenden "avlas fram" genom att förbjuda andra att fortplantas. Vi kallar det lagar, förordningar och normer som endast tillåter visst beteende. Men variation uppstår alltid och vare sig växtförädlaren eller lagstiftaren kan exakt förutsäga de verkliga resultaten på sikt. Man kan förresten lika gärna hävda att det är symbiotiska processer som pågår mellan växtförädlaren och växten, djuruppfödaren och djuret, lagstiftningen och de som av den definieras som kriminella, liksom generellt ett beteendemönster i konkurrens med ett annat. Normer, lagar, regler, institutioner och medborgarnas tankevärldar är inte deterministiskt styrda i sin ömsesidiga symbiotiska evolution.

Idéer och handlingsmönster evolverar alltså "blint" i den meningen att de inte har ett förutbestämt eller determinerat mål. De anpassar sig till lokala förhållanden men kan också spridas globalt. De låter sig styras genom "förädling", dvs. genom moral, politik, rättsväsen eller internationella regimer. De kan analyseras med olika "förstoring": i sin art-evolution, i sin ekologi mellan konkurrerande handlingar och uttryck, och i sin idé- och normmässiga mikrostruktur.

Den andra svårsmälta punkten för många är att människans vilja ses som ett resultat snarare än som en orsak till kulturell evolution. Människans vilja, idéer och tankar blir inte en "oberoende variabel" med evolutionära uttryck som "beroende variabel". Snarare ser den kulturevolutionäre samhällsforskaren – i varje fall den som inte är lamarckist utan darwinist – på samhället likt zoologen studerar sin population av parasiter på ett värddjur. "Vilja" är då endast ett karaktäristiskt drag hos värddjuret människan, och det som gör det till ett lämpligt värddjur för kulturuttryck. Viljan blir endast en av flera nödvändiga förutsättningar, liksom vissa värddjurs egenskaper är viktiga för parasiten som studeras i zoologens mikroskop. På det sättet är det här möjligen fråga om "icke-voluntarism", dvs. kulturell evolution är styrd av andra faktorer än människans – det kulturella värddjurets – vilja. Samspelet blir inte det mellan oberoende viljevariabler och beroende uttrycksvariabler, utan mellan vad Morris Rosen-

berg (1968) kallar reciproka samband, dvs. interaktiva, ömsesidigt förstärkande och alternerande asymmetriska samspel. Om en kulturyttring inte passar med redan existerande normer, eller om den i längden inte kan konkurrera med redan existerande yttringar, faller den i glömska. Det kan antingen ske i en omedelbar utrotning eller i en gradvis nedåtgående spiral av allt färre reproducerade yttringar. I bägge fallen kommer även idén bakom yttringen att bli allt mer begränsad i de kulturella traditionerna. I motsatt fall kan en yttring plötsligt få stor spridning, nämligen om den gynnas av normer, snabbt finner nya kognitiva resurser att exploatera och lyckas bättre än andra yttringar med att anpassa sig.

En tredje stötesten för många är att acceptera att kulturyttringar studeras objektivt – alltså som objekt av samhällsforskaren – och inte subjektivt, i vår egenskap av mänskliga värddjur för kultur. Här kommer helt enkelt vetenskapssynen in. Jag tycker samhällsanalysen skall förvetenskapligas, dvs. göras objektiv, på det sätt som zoologens studium av parasiterna är det. Vi kan visserligen subjektivt, som värddjur för ”kulturparasiter”, tycka och vilja, debatera och strida för våra ”åsikter”. Men då skall vi inte inbilla oss och andra att det är vetenskap. Sådana yttringar är bara ”kultur-nysningar”, nödvändiga för den kulturella reproduktionen av våra subjektiva yttringar och infall.

Steg mot en evolutionär politisk ekonomi

Men har ingen tänkt på detta förut? Många har givetvis gjort det – jag nämner ett antal i denna uppsats och i den ganska omfattande litteraturlistan – men ofta ur ett begränsat ämnesperspektiv. Biologer har ofta studerat sambandet mellan genetisk och kulturell evolution bland djur. När exempelvis måsar lär sig stjäla korv från korvkioskens kö av hungriga människor, kommer de skickligaste måsarna att också öka chanserna till framgångsrik reproduktion av både biologisk avkomma och av denna korvsnattarfärdighet till sin avkomma. Mer traditionellt fiskafänge blir relativt mindre överlevnadsbringande i den lokala måspopulationen. Djur anpassar sitt beteende i samevolution med människans sociala evolution.

Sådant inlärt och överfört beteende har alltså av biologer kallats ”kulturgener” eller ”memer” och kan som analogier till gener och individer variera, anpassa och reproducera sig avspeglade överlevnadsvärdet i en given miljö (Dawkins 1976 och 1982, Cloak 1975). Det kan t.o.m. hävdas att läroprocesser ökar reproduktionen, ”fitness”, så att, efter ett stort antal generationer, de gener selekterats som pseudo-lamarckiskt fabricerar instinkter av i tidigare generationer förvärvade och inlärdade beteenden, den s.k. Baldwin-effekten (Baldwin 1896). Darwinistiska selektionsprocesser kan alltså få synbarliga ”lamarckiska” resultat på längre sikt.³

Nya former kan också bildas genom hybridisering i både den biologiska och den kulturella världen. Men biologer är begränsade av sin specialisering när de analyserar denna typ av ”kulturevolution”, eftersom de underordnar den till den ur deras synpunkt huvudsakliga evolutionen – den biologiska. De är därtill – ursäkta kära biologer! – sällan bevandrade i kunskapssociologi, veten-

skapsteori eller samhällsvetenskaper. Robert Axelrod är nog den mest kände "samhällsvetaren" bland biologer, mest p.g.a. dennes spelteoretiska simuleringar, som är analoga de biologiska, samt p.g.a. det framgångsrika samarbetet med den kände biologen William D. Hamilton om evolutionärt stabila strategier (Axelrod med Hamilton 1984). Det finns naturligtvis många fler samhällsvetare som bygger analyser på icke-biotisk applikation av evolutionär teori. Till de mer avancerade hör kanske simulering av hela samhällen (Epstein och Axtell 1996) och av nationers uppgång och fall i det internationella systemet (Cederman 1997).

"Resten" av "samhällsvetarna" då? Har inte de förstått att politiska, ekonomiska och teknologiska idéer och deras yttringar i själva verket evolverar darwinistiskt? Endast en mycket liten minoritet säger mig min erfarenhet från statsvetenskaplig forskarutbildning och forskning i Sverige. En rätt stor minoritet säger mig däremot min erfarenhet från forskningsinstitutioner i USA, Nederländerna och Tyskland. Statsvetarna i vårt land skriver exempelvis idéhistoria, bedriver idékritik, analyserar politiska attityder, samt deras uttryck, såsom att rösta, men knappast genom tillämpning av, så vitt jag hittills vet, evolutionär ("icke-linjär") analys. Statsvetarna kan visserligen kategorisera många samhällssystem, valrörelser eller visst politiskt beteende, inte olikt det sätt varpå Linné kategoriserade växter, *ad hoc* och ateoretiskt, men förstår knappast deras icke-linjära dynamik eller hur de evolverande övergår i varandra eller konkurrerar över tid om kognitiva och politiska resurser. Sådana dynamiska djupsinnigheter överläts i så fall till politiska sociologer eller till statsvetenskapen utomlands. En av de kanske mest kända evolutionärt arbetande statsvetarna, Robert Dahl, har dock också ett i många stycken sociologiskt arbetssätt (allt från kap. 19 i *Who Governs 1961*, *Polyarchy 1971*, till *On Democracy 1998*). Herbert Simon, vad jag vet den ende statsvetaren som fått nobelpriset, arbetar med evolutionära analogier (1962).

De ekonomiska vetenskaperna domineras fortfarande av icke-evolutionärt tänkande, även om det – främst i Nederländerna, Storbritannien och USA – finns en växande skara evolutionära ekonomer (varav flera nobelpristagare). Kanske ekonomhistorikerna har kommit längst. I detta ämne studerar vissa forskare likheter mellan industriella utvecklingsförlopp och ekonomisk evolution. Ämnet teknikpolitik är kanske det mest evolutionärteoretiska bland samhällsvetenskaperna. Men i alla dessa fall tänker man nästan alltid "lamarckiskt" – vilket man också uttryckligen uttalar. (Ett viktigt undantag är den darwinistiske ekonomen R. C. O. Matthews, 1984). Nobelpristagaren Douglass North t.ex., eller de mest kända teknikpolitiska forskarna, säger att institutioner och industriella utvecklingsprocesser evolverar lamarckiskt, efter viljor styrda av förväntningar – ej darwinistiskt, dvs. oberoende av viljor (North 1997), vilket vi återkommer till.

Mer specifikt utger sig den institutionella, teknikpolitiska och evolutionärt ekonomiska teorins främsta företrädare för att vara lamarckiska, eller snarare pseudo-lamarckiska som biologerna skulle vara noga med att poängtera, eftersom Lamarckisk teori kommit att bli måltavla för pro-darwinistisk smutskastning och därför inte återgivits källkritiskt korrekt. Institutionsteoretiker och

evolutionära ekonomer anser visserligen marknadsekonomier vara selektionsmiljöer av spelregler för organisationer (både företag eller offentliga). Men det är då inte bara lamarckisk nedärvning av förvärvade egenskaper – såsom inlärd nya tekniker – som är enda bevekelsegrunden för att anse sig lamarckisk. Det är snarare det voluntaristiska draget hos Lamarck – det att djur evolverar på något sätt beroende på deras vilja. Giraffen har – för att upprepa Darwins illvilliga tolkning av Lamarck – lång hals därför att den genom generationer velat nå upp till högre grenar. På liknande sätt tror den "lamarckiska" institutionsforskningen (North, Nelson och Winter, Hodgson) att det är den mänskliga viljan – grundad på fr.a. förväntningar bland kapitalismens aktörer – som gör att organisationer, tekniker och institutioner evolverat i viss riktning.

Som jag beskrivit ovan har jag en annan uppfattning. Jag menar dessutom att de lamarckiska evolutionära ekonomerna förväxlar lamarckisk evolution med darwinistisk evolution bland kloner (identiska kopior av innovationer, produkttillämpningar, applikationer, rutiner). Jag har också i en kommentar till Hodgson (kommande) påtalat att det som den evolutionära ekonomin normalt benämner lamarckisk evolution – intentionalitet alternativt nedärvning av förvärvade egenskaper bland evolverande organisationer – måste tolkas som en darwinistisk evolution bland kloniskt reproducerande rutiner som ibland kopieras fel, dvs. muterar i sin tillväxt (Sandberg 1998).

"Utomjordningarna" skulle alltså se att jordens människor förstått den biologiska evolutionen (eller några av dem), men ännu inte riktigt insett idéernas, uttrycksarternas och uttryckens evolution. Människan, eller åtminstone de flesta samhällsvetarna, har ofta inte tagit sig ur det inter-subjektiva perspektivet och tror fortfarande på att viljan – uttryckt i politiska och ekonomiska program, policies, planer, kulturella viljeuttryck, etc. – i lamarckisk mening styr utvecklingen av vår civilisation eller vårt samhälle. Man befinner sig i många fall inom samhällsvetenskapen på den nivå astronomerna gjorde då man trodde jorden var universums medelpunkt eller på det stadium biologin befann sig före *The Origin*. Därav också implementeringsforskningens och policyanalysens problem: man har svårt att förklara varför policies och projekt inte får planerade resultat om man tänker lamarckiskt och 'rationalistiskt' ("utveckling", tror man lamarckiskt, är resultat av *rational choice*). Endast med darwinistiskt perspektiv på kulturuttryck kan man förstå att just mindre lyckade anpassningar ingår i den mångfald av vilka endast några genom urval kan reproduceras under rådande normer och institutioner. Därav den i verkligheten ofta observerade "bounded rationality", den begränsade rationaliteten, myntad av Herbert Simon (1945), d.v.s. att ibland mycket avgörande beslut fattas p.g.a. ganska tillfälliga omständigheter i omgivningen, precis som reproduktion hos en organism kan bero av mycket tillfälliga och mindre planerade omständigheter.

OK, säger ni som ännu inte selekterat bort att läsa denna artikel. Säg att idéer, deras uttryck i artefakter inom uttrycksarter analyseras som darwinistiska, evolutionära processer. För tankeexperimentets skull: Varthän leder det? Vad har politisk, ekonomisk och kulturanalys att vinna? Varifrån börjar vi?

En möjlig väg, givet att Darwins teori accepterats som gällande även för idéers och deras uttrycksarter evolution, är att studera hur parallellfallet etologin (läran om djurbeteende) utvecklades som disciplin under de senaste decennierna, speciellt i lärar-elev-kedjan Konrad Lorentz – Nico Tinbergen – Richard Dawkins. De två förstnämnda, grundare av etologin, fick tillsammans nobelpriset på 1960-talet. Dawkins har gjort sig känd som författare till bl.a. *The Selfish Gene* (1976) och *The Extended Phenotype* (1982) i vilka han utvecklar sin teori om 'memes' (kulturgeners – "memers") evolution.

Konrad Lorentz betraktade djurs beteende såsom vore de organ, dvs. varierande drag, selektion och nedärvning gällde för honom beteendemönster likaväl som organen hos en art (Tinbergen 1963). Trots att modern biologi undviker begreppet, talade Lorentz om "funktioner" bland beteenden, på samma sätt som funktioner bland organ. Problemet är naturligtvis att organ och beteenden inte evolverat intentionellt "på grund av" något – alltså lamarkiskt intentionellt – för att uppfylla en funktion, utan snarare är det darwinistiskt tvärt om: om en funktion behövs i en viss miljö så kommer de individer som har rudiment till sådan att kunna få avkomma i större utsträckning än de som inte har det. Efter ett stort antal generationer bildas då exempelvis "armar" av "fenor" (som groddjuren anpassade sig delvis till landliv) eller vice versa (som när landdjur åter anpassade sig till liv i vatten, såsom valarna). Ögat har evolverat, inte för att uppfylla funktionen seende, utan för att de individer som haft ljuskänslighet i större utsträckning har kunnat fortplanta sig (det har kalkylerats hur många tusen generationer som krävts de gånger som ett öga evolverat, vilket inte bara är en gång utan flera: vårt öga, bläckfiskens och biets har naturligtvis evolverat separat, se Dawkins 1996, kap 5).

På samma sätt är inte "parlamentarism" resultatet av en politisk viljeakt evolutionärt sett, som vi skall se, utan resultat av institutionell selektion där de rudiment som den Ärorika revolutionen kom att frambringa i Storbritannien kom att visa sig livskraftiga, spridas internationellt och finna lokala anpassningar inom fr.a. de brittiska kolonierna och senare i de konstitutionella monarkierna.

Observera att detta synsätt alltså inte leder till någon socialdarwinism eller kulturgenteori, inte heller till någon fascistisk samhället-som-organism-uppfattning. Närmast liknar det väl Durkheims (1909) teori om det sociala faktumet som "ett sätt att agera" (t.ex. i att bilda och avsätta regering), men med en tydligare darwinistisk formel. Idéevolutionens "gen" motsvaras av idén (kognitionen, begreppet) och "kromosomen" sammansatta och komplicerade system av idéer, i analogi med biologins eller etologins gener som minsta selektionsenhet. De komplexa idésystemen, den idémässiga arvsmassan, ger individuella uttryck vid sina förverkliganden i handling, och uttryck av samma typ (eller förverkliganden, implementeringar) kan kallas för *uttrycksarter* (handlingsmönster, kollektiva rutiner och vanor, sätt att tänka och agera) och utgör sammantaget "populationer" av handlingar – vanor och rutiner. Dessa sociala uttrycksarter motsvarar alltså den biologiska världens arter och sociala vanor den biologiska världens populationer. Det synsätt jag propagerar för motsvarar också av vardagsuttryck som: "partiet X ideologi *har utvecklats mot*

...”, eller ”*anpassats till*”, eller ”*konkurrerar med* partiet Ys”; ”regeringens politik *har vuxit fram*, eller *avser att bekämpa*; osv. Jag förespråkar alltså en mer samhällsvetenskaplig och icke-socialdarwinistisk, men politisk-ekonomisk anpassning av Dawkins meme-teori (1976, 1982).⁴

Dawkins har kallat idéerna för ”memer” (eng. *meme*, pl. *memes*) och deras uttryck för deras mem-produkter, analoga med hans teoris biologiska ”överlevnadsmaskiner”, dvs. allas våra kroppar, som enligt hans synsätt har en primär uppgift – att mångfaldiga kopior av sina gener. På liknande sätt kan vi kalla idéerna för ”memer” om vi vill, och deras uttryck för överlevnadsmaskiner. Handlingar av mänsklig hand, talorgan och tanke – idéernas uttryck och uttrycksarter – är alltså ”överlevnadsmaskiner” för de idéer som ligger till grund för uttryckens existens. Delvis fristående från den biologiska evolutionen kan alltså den idé- och handlingsmässiga evolutionen pågå under förutsättningar av biologiska varelsers inlärningskapacitet och handlingsmöjligheter. (Och jag vill alltså propagera för en syn på evolution av idéer och deras uttryck mer fristående från den biologiska än vad Dawkins gör.⁵)

Betänk denna tolkning av vad det är du själv gör på denna Jord. En utomjording betraktar dig. Du är i långt tidsperspektiv resultatet av biologisk evolution. Men det du gör socialt under din livstid är inte resultatet av biologisk evolution utan av idéernas och uttryckens evolution i din och andras – nu levande eller förfäders – tankevärldar och handlingsmönster. Själv är du som biologisk varelse överlevnadsmaskin för dina gener (Dawkins 1976). Men det är de dåd du utfört eller de handlingar du bidragit med som samhällsvarelse som är överlevnadsmaskiner för de idéer som har haft din tankevärld som habitat. Det är dina dåd, inte du, som utsätts för politisk, ekonomisk, teknisk, och kulturell selektion. Det är handlingarna som endast till del reproduceras genom att endast vissa blir uppskattade och använda som mall för härmning och vidare anpassning, ibland mutation och urval. Endast vissa idéer som levt i dina tankar kommer därför att leva vidare i framtiden, inom din och andras – nu levande eller efterlevandes – sätt att tänka.

Liksom den idémässiga ”arvsmassan” ännu till väsentlig del är utforskad är idévärldens koder och program i sin tekniska detalj okända. Det är deras förkroppsliganden vi känner igen, deras överlevnadsmaskinernas revirbeteenden, deras handlingars lokala anpassningsformer, deras uttrycksarters kamp med andra uttrycksarter i sitt habitat av mänsklig tankevärld. Deras handlingar kan vara politiska, ekonomiska, tekniska, kulturella. Gränserna däremellan är som vi skall se flytande.

Evolution inom den politiska vetenskapen

Som statsvetare i formell mening (men i själva verket skrådissident eller entreprenör?) vill jag först ta några konkreta exempel från detta ämne. Sedan 1956 har man vid Göteborgs universitets statsvetenskapliga institution bedrivit intervjuundersökningar i samband med de politiska valen i Sverige, en i världen unik mätserie av just den politiska tankevärdens idéevolution. Attityder om

partier, sakfrågor etc. och valbeteende har mätts med speciella standardiserade intervjumetoder under många år. Ur idéevolutionär synvinkel är detta ett "idé- och agerande-paleontologiskt" material, ett slags "fossil-arkiv" för politisk idé- och beteende-evolution". Lik kalkstenen som bevarar skelett med bibehållet DNA har dataset bevarat en förluten svensk "politisk idé- och agerande- eller politisk *mem-pool*". Denna databank är alltså för politisk idéevolutionär forskning vad de stora fossilfälten är för paleontologerna. Här kan evolutionära utvecklingslinjer bestämmas för svenskt politisk handlande över sedimentgränser av mättpunkter. Istället för att tolka data i termer av parti-"rymder" eller liknande, borde de alltså utgöra en grund för evolutionär (fylogenetisk) trädanalys, alltså ett slags "socio-informatik" om politisk idéevolution i Sverige.⁶

Men snarare än evolutionär och ekologisk (i biologisk mening) analys av idéers, attityders och ideologiers härstamningsträd och utvecklingsformer ser man bland statsvetare oftast mättillfällena separat eller i jämförelse med andra tidpunkters mätresultat i en enda endimensionell, linjär serie. Analyser av förändringar över tid görs – om de alls förekommer – med ekonometriska metoder, vilka inte är dynamiska eller evolutionära om de inte inkluderar separata modeller för separata tidsskikt inom en ideologisk eller en attityds livshistoria och i relation till åldersgrupper inom dess population.

Men attityd- eller politiska idéanalyser är inte det enda som fundamentalt förändras vid en evolutionär förändring av den politiska vetenskapen. Den får som nytt paradigm omtolka alla politikvetenskapliga grenar. Till att börja med måste konstitutionell historia analyseras evolutionärt. Regimtyper måste förstås i sin spridning historiskt-evolutionärt, dvs. hur de som recept för maktutövning sprids internationellt och hur de anpassar sig lokalt till speciella kulturmiljöer. Robert Dahls modell av hur polyarki (1971) evolverar ur hegemonier genom ökad liberalisering och ökat deltagande är bara analysen av en av regimträdets grenar. Linz and Stepan (1996) har beskrivit en flora av andra regimtyper, såsom demokratiska, auktoritära och sultanistiska regimer.

Som gammal sovjetolog ser jag Ryssland som ytterligare ett likartat exempel: presidentmakten, som förstärktes av Gorbachev under den politiska perestroikan för att hålla samman unionen, övertogs – ärvdes memetiskt – av Ryssland som då endast var en av republikerna. Jeltsin har styrt med en makt som liknar den absoluta monarkens: med dekret och med en regeringschefvald av honom själv, dvs. parlamentarism finns inte i det ryska politiska sättet att tänka och agera. I en analys av demokratins lokala evolution (Sandberg kommande) visar det sig att idén – memen – om nödvändigheten av en "stark hand" fortfarande dominerar alla politiska läger i Ukraina, även Rukhs nationalister.

Konstitutionella förändringar kan analyseras analogt med genförändring inom en art med dess konkurrensförhållanden inom artens olika genvariationer. Genkombinationerna är närmast oändliga och dessutom är "högre djur" begåvade med genpar där ena genen är dominant och den andra recessiv. Arten vandrar genetiskt som en svärm genom ett n -dimensionellt universum av de möjliga genkombinationerna. Varje litet hopp från en kombination till en annan motsvarar en ny genkombination inom arten, och därmed kanske en liten

förändring i den senare livshistorien. På samma sätt kan man analysera konstitutionell förändring som en vandring i ett n -dimensionellt universum av möjliga konstitutionella kombinationer, där länder av samma "art", låt säga de auktoritära eller de demokratiska, vandra sina specifika stigar i detta universum av möjliga konstitutioner. Ett litet hopp i det n -dimensionella universumet är exempelvis en ändring av presidentmaktens befogenhet eller av procentsatsen för partiers inträde i parlamentet (Wright 1931, 1932, Dawkins 1986, att jämföra med Dahls teori om stigar mot polyarki, 1971).

Det innebär att också partisystemet kan analyseras som en ekologi av politiska organisationers beteenden, karakteriserade av variation, urval och "nedärkning" (konstitutionell form, systemgemensamt kognitivt minne, skriftliga konstitutionella dokument och tillägg, etc.). De politiska handlingar och utspel som överlever debatter och valrörelser sedimenterar till nya lager av nedärvd partitradition. Därav den Rokkanska "frysningen" av partisystem som uppstår efter partisystemets ursprungliga etablering, i det demokratiska västerlandet oftast kring 1920-talet (Lipset och Rokkan 1970), i öst just i det nu pågående bildandet av partisystem. Vi finner olika typer av parti- och valsystem (Sartori 1970), såsom "polariserad pluralism" i post-sovjetiska stater, till stor del, vill jag hävda, just pga. den starka presidenttraditionen där. Stark presidentmakt och stark opposition i det svaga parlamentet ger naturligtvis en stark polarisering.

De evolverande regimtyperna, inte bara demokratin, behöver föreningsliv, civilt samhälle och "socialt kapital", som Putnam (1993) med stöd av Coleman (1990) understrukit. Man kan tala om symbios mellan politisk regim och föreningsliv eller socialt kapital. Symbionter sam-evolverar därför att de både gynnar och exploaterar varandra samtidigt (biologerna kallar det '*mutualism*'). Det har uppstått därför att de ökar reproduktionen för sina gener eller memor.

Statskunskapen som samhällsvetenskap befinner sig i en långsiktig utfasning av en traditionell och icke-evolutionärt (statiskt) orienterad normalvetenskap i Kuhns (1970) mening och en infasning av nya dynamiska och evolutionära ansatser, såsom icke-linjär simulering av artificiell politik (Epstein and Axtell 1996, Cederman 1997), politisk-organisatorisk ekologi (Aldrich 1986, Everett 1994, March and Olsen 1989, Hannan and Freeman 1989, Giroux 1988), och politisk idé- och policy-memetik (Gabora 1997, Wilkins 1998 som försök i den riktningen). När sedan evolutionära ansatser vunnit fotfäste kan statskunskapens utveckling komma att genomgå steg liknande dem hos en annan ung evolutionär vetenskapsgren för 30-40 år sedan: etologin, den biologiska läran om djurbeteende.

Med parafras på en ämnesgrundande artikel av Nico Tinbergen (1963) om vilka som är etologins viktigaste frågor, kan man gruppera fyra typer av frågor för den politikvetenskapliga, idé- och uttrycks-darwinistiska forskning jag försöker ringa in här: frågor om (1) kausalitet, (2) funktion (överlevnadsvärde), (3) utveckling (ontogeni eller livshistorieutveckling) och (4) evolution (fylogeni).

Den första är kausalitet i politiskt beteende. Där är den traditionella statsvetenskapen som bäst. Man kan t.ex. med kännedom om klasstillhörighet, fa-

derns röstbeteende, tidigare egen röstning, attityder till de olika partierna osv. med relativt stor säkerhet ange troligt röstbeteende, statistiskt sett. I denna typ av traditionella analys studeras enbart *asymmetriska* samband, alltså sådana samband som brukar beskrivas i termer av oberoende och beroende variabler (Rosenberg 1968). Metoden är i grunden fråga om tolkning av *ex post* upptäckta partialdifferenser. Vare sig det handlar om tabellanalys, regressioner, eller andra tekniker för kausalanalys handlar det om att studera partiella skillnader i fördelningar över värden på en variabel Y (den beroende) som ett resultat av uppdelning efter värden på den andra variabeln X (den oberoende). Tyvärr har det asymmetriska sambandet ofta antagits i analysen av samband som i realiteten är reciproka, dvs. samspelar växelvis. Tänk om valrörelser hade setts som sociala och politiska lärprocesser, där inte bara attityder ses som styrande valbeteendet, utan också bedömningen av regeringsarbetet ses som feedback för väljarkåren, via pressen. Hade valrörelser setts som dylika lärprocesser, och alltså kognitivt som memetiska medborgar-urval bland partiets memetiska utspel och budskap, hade man kunnat förstå både gamla demokratiers och post-kommunistiska demokratiska processer och problem mycket bättre än vad som var fallet då detta problem aktualiserades för samhällsvetarna. I post-kommunistiska stater har inte upprepade memetiska urval av partiets bedömningar av regeringsmaktens utövning skett många gånger, väljarkåren liksom de valda är därför oerfarna och memetiskt "oinlärd", och bristen på parlamentarism gör dessutom att feedbacken fungerar dåligt: parlamenten väljer ju inte regeringen och den majoritetsvalde presidenten har endast svag förankring i de knappast existerande partisystemen. Väljarens val spelar alltså bara en mycket indirekt roll för vilken verkställande makt som utövas. Oftast väljs helt enkelt den presidentkandidat som antas vara minst dålig.

Den andra frågan är överlevnadsvärde och funktion. Den diskussionen finns knappast alls i statskunskapen, däremot inom sociologin. Strukturfunktionalismen definierade just funktioner inom samhällen, inte minst för att kunna jämföra funktioner mellan samhällen. Men *samhället* sågs då som analogi till organismen, på samma sätt som biologen och samhällsfilosofen Herbert Spencer (1887) en gång analyserade samhället som sådan organism.⁷ Det tänkesättet leder enligt min mening lika fel som sociobiologin för ett par tre decennierna sedan (Wilson 1975). Det är inte den förändring mellan samhälle, individ och system vi är ute efter – samhället som organism eller människosamhället som termitstack (Hamilton 1987) – utan de olika osynliga idékomplexen, deras komplex av handlingar och uttryck (sätt att agera) som medel för sin och sina idéers överlevnad (sätta att tänka), dessa handlingars och vanors utveckling och evolution i våra tankevärldar, dessa idéers och handlingars fysiska resultat och artefakter: dokument, beslut, valresultat, regeringar.

Inom idékomplex – såsom samhällsteorier och ideologier – finns exempelvis försvarsmekanismer (inte helt olik Parsons systeminterna 'pattern maintenance'⁸ som betyder hur ett kulturellt system behåller sin karaktär, men på nivån individuellt handlingsmönster, inte det ekologiska system som bildas av alla handlingsmönster). Varje idékomplex, såsom en ideologi, eller idésystem för beskattning, eller hur musik skall produceras, har försvar mot det som inte

ingår i ideologin, beskattningssystemet, eller soundet. Under utvecklade normregimer selekteras och överlever "immunsystem": motargument mot motståndaren; beskattningsmoral mot skattesmitning och kanske förakt för andra än favoritartisten.⁹

Därtill har "idéstyrda handlingen som överlevnadsmaskin" också fortplantnings- eller tillväxtfunktioner. Ideologin har kanske partiets arbete som huvudsakliga överlevnadsmaskiner och utnyttjar detta för reproduktion av idéerna främst genom klonisk tillväxt (spridning av imitativt tänkande bland medborgare och prospektiva väljare genom valaffischer och slagord) inom nya och gamla sympatisörers tänkesätt.¹⁰ Beskattningstänkandet använder de centrala statsorganens handlingar och lagstiftningens tillämpningar som överlevnadsmaskiner för sin reproduktion inom medborgarnas medvetanden för att de i sin tur skall utföra vissa handlingar, såsom att fylla i självdeklarationer. Musikproducenten låter gruppen bokas in på TV-intervjuer och figurera i allehanda PR för att öka chanserna för soundets och låtarnas reproduktion.

Dessutom finns olika funktioner för lärande genom analys av erfarenheter, simulering av möjliga utvecklingsvägar genom vad som kallas fantasi eller föreställning av vad som kan bli följden av visst tänkande eller handlande. Det finns funktioner för igenkänning, såsom språk, medborgarskap eller musiksmak. Detta är några av de antagligen oändliga funktioner som handlingar kan evolvera för att öka överlevnadsgraden, sin "fitness".¹¹

Tinbergen nämner dem egentligen under frågerubriceringen 'survival value', överlevnadsvärde. Överlevnadsvärde, till skillnad från den generella teorin om det naturliga urvalet, går nämligen att testa empiriskt, dvs. genom experiment, observation, mätning, osv. Mycket av diffusionsforskningen tvärvetenskapligt är just sådan empirisk forskning, men den är vad jag vet aldrig gjord ur det perspektiv jag anlägger här: idéernas och uttrycksarters evolution (se även Sandberg 1998 och 1999 a, b, 2001 kommande och kommande). Om diffusionsforskningen t.ex. säger att pionjärer i användning av en nyhet – politisk, teknisk, kulturell eller vilken det vara månde – ofta är mer välutbildade än de som tillhör efterföljarna, så kan det uttryckas ur själviskt idéperspektiv som följer. Idén som kommer att reproducera sig mer än andra tenderar också att ha bättre förmåga att hitta mentala habitat som har större sannolikhet att sprida just denna idé. Troligen har "högutbildade" (invasionsinbudande) människor en tankevärld som är en mer reproduktionsbefrämjande "biotop" för en ny idé, eftersom "hög utbildning" innebär att de tidigare, genom sin utbildning, har varit öppna för en memetisk invadering av en memetisk mångfald av idékomplex. Troligen är de fortfarande mer öppna för sådan invasion. Alltså överlever de idéer i högre utsträckning som också har som strategi att invadera och passa in i dessa mer lättinvaderade tankevärldar. Därmed ökar överlevnadsvärdet för de idéer som har denna strategi. Diffusionsforskningens resultat kan förklaras bättre, enligt min mening, med idéevolutionär eller icke-biotisk, men memetisk ansats. (För de som vill tänka i termer av sociala klasser och klassmedvetande, o.s.v., torde den biologiska-memetiska analogin vara just olika "biotoper" – memetiska och ekologiska landskaps- och systemtyper,

som inbjuder till reproduktion av vissa men inte andra memetiska uttrycksarter.)

Tinbergens tredje fråga gäller utveckling under livscykel, alltså ontogenin på biologiskt fackspråk. Det är ju inte tillräckligt att veta att idéerna programmerar, såsom genen, tillblivelsen av en överlevnadsmaskin, en handling som ett reproducerande uttryck för idén. Vi måste vara medvetna om att denna tillblivelseprocess har olika skeden under vilka handlingen som överlevnadsmaskin kan se mycket olika ut och ha helt olika karaktär, därmed också olika kausalitetsförhållanden under olika stadier av handlingens "uppväxt" (vilket för övrigt för empirisk forskning motiverar valet av "event history analysis", se Allison 1984, i dylika fall). Ett barn reagerar helt annorlunda på många stimuli än en vuxen, eller en åldring. På samma sätt med idéernas överlevnadsmaskiner handlingarna. En ung nybildad handling, såsom den handling som jag är värd för genom att propagera för den i denna form, reagerar kanske häftigare på en kritisk och ogin omgivning än en mogen och erfaren uttrycksart, såsom t.ex. en strukturalistisk, historiematerialistisk eller behavioristisk skrivart. Ett sätt att tänka och handla på väg att utrotas, säg marxismen-leninismen som ideologi och handlingsart, kommer kanske knappt att protestera alls vid ogynnsam förändring av omgivningen. Dess reproduktiva fas tycks mer eller mindre passerad, och tillväxten har avstannat, i varje fall tills vidare. Men dess idégener kan ändå komma att överleva som komponenter i efterkommande handlingsarter, liksom våra gener också innehåller gener från livets allra första ursprung (alltså även ursprungliga bakteriers!).

Det är till denna handlings-ontogeni som "lärande" och reproduktiv mognad hör och samspelar med livscykel hos handlingar och uttryck (livshistorien¹² för handlingens individuella utveckling). Varje idékomplex, säg om hur ett demokratiskt partisystem skall fungera i en enhetlighet av samverkande funktioner, är i varje land anpassat till existerande kulturellt specifika idéer och antar därför kulturspecifika former. Under livscykeln bidrar "lärandet" till att förbättra handlingens anpassning till miljön, dvs. öka överlevnadschanserna för denna handling och dess idé. Mognaden innebär just att den reproduktiva fasen inletts. Det vi ser nu är hur sätt att tänka och handla i västerlandets demokratier – överlevnadsmaskiner för demokratiska idéer – reproduceras och sprids in i de öppnade östeuropeiska tankehabitaten, dvs. medvetanden och handlingsmönster. (Rustow (1970) kommer närmast denna syn på stadier i demokratisk utveckling.)

Här finner man nog statskunskapens och den politiska sociologins största underlåtenhetssynd; knappast någon forskning kan ange vilka livsbetingelser som egentligen krävs för demokratiska idéer att memetiskt förverkligas i nya habitat av mentala och politiska system, såsom de östeuropeiska och postsovjettiska sätten att tänka och handla. Vad krävdes för våra demokratiska idéers födelse, tillväxt och mognad? I vilken ordning och hur skall dessa idéer nu spridas för bästa framtidsutsikter? Vilka är de nödvändiga förutsättningarna? Hur kan de anpassas bättre till dessa tidigare monolitiska ekosystem av idéer och handlingar?

Därför kunde aldrig statsvetare – med ett undantag vad jag känner till, Karl Deutsch (1954, året efter Stalins död) – förutsäga det sovjetiska imperiets sönderfall; de förstod inte dess ekologi, att samhällssystemet som det sovjetiska – ett monolitiskt ekosystem av monopolistiska handlingsarter och deras populationer (vanor) tenderar att bli mycket sårbart. Monolitiska system, såsom de totalitära, har inte någon idémångfald i skuggan av sin officiella världsbild. Polyarkier eller demokratier, däremot, genom deltagande och framför allt pluralism, tenderar att ge en relativt större chans för överlevnad bland idéer, såväl politiska, ekonomiska, tekniska och kulturella (Elster är den som jag anser kommer närmast detta sätt att resonera, 1988). Därför är samspelet mellan idékomplexen – konkurrensen om tanke- och förverkliganderesurser – i demokratiska samhällen det intressanta: hur uppstår de, hur utvecklas de, hur reproduceras de, vilka institutioner (normer, metanormer, spelregler) evolverar, vilka strategier bland idéerna är (spelteoretiskt) stabila, osv. (Jfr. Dahls analys av politisk opposition 1966, samt Axelrod 1984, 1986).

Dylika frågor förstår etologer, men knappast normalvetenskapliga statsvetare, sociologer eller ekonomer. (Samhällsvetaren och spelteoretikern Axelrod är en av de som studerat grundligast normers evolution och – på Dawkins, alltså Tinbergens elevs, inrådan – speciellt granskat vilka normstrategier som är stabila evolutionärt.¹³)

Därmed kommer vi också till Tinbergens fjärde typ av fråga: den som gäller evolutionära förändringar. Kan de ställas inom statsvetenskapen? Kanske den främste av demokratiteoretikerna, Robert Dahl, gör faktiskt det, om än utan att i sina arbeten framhålla termen 'evolution' (som från engelskan ofta måste översättas till det svenska ordet 'framväxt' p.g.a. våra svårigheter att tänka organiskt om sociala fenomen¹⁴). Dock inledde Robert Dahl ett av sina anföranden vid sitt Sverige-besök i samband med tilldelning av Skytteanska priset i oktober 1999 med orden: "The idea of democracy is ancient and evolutionary". Vad han syftade på var just hur demokratidén kommit att inkludera nya element sedan antiken, såsom rösträtt för alla vuxna män, alla vuxna kvinnor, representativitet, parlamentarism, osv.

Dahls teori om vägar eller stigar till 'polyarki' (polyarki som genotypen för fenotypen demokrati) liknar mycket teorin om det adaptiva landskapet som biologen Wright (1931) formulerade och utvecklade; ett analysredskap för att se hur genotyper eller populationer vandrar genetiskt mot högre (eller lägre) 'fitness', alltså uppnår högt överlevnadsvärde. Dahl använder också begreppet 'paths' i den evolutionära meningen, alltså vägval evolutionärt på det sätt jag beskrev i inledningen som idéernas och handlingsarternas evolution i ett universum av n -dimensionella normkombinationer. Polyarki uppnås antingen genom att först bilda många inflytelserika grupperingar (oligarkier – jämför post-sovjetiska länder!), därefter inkludera massorna i politiska deltagande. Sekvensen kan alltså ses som en vandring mellan demokratiska idémutanter i ett universum av alla tänkbara demokratiska idékombinationer. Sekvensen kan också ses som populationen av demokratiska handlingsformer på väg mot allt högre adaptiva toppar i landskapet av möjliga regimer och regimtyper.¹⁵ I bägge fallen rör det sig om reciproka och inte asymmetriska samband: eftersom

politiska uttrycksformer anpassas till varandra i en ekologi av handlingsmönster är det fråga om ständigt växlande riktningar på orsakssambanden.

Dahl är dock mycket primitivare teoretiskt än biologerna och ohistorisk på ett märkligt sätt. En evolutionär trädanalys måste naturligtvis inbegripa de historiskt verkliga idékomplexen – genotyperna eller idékromosomernas koder – och deras evolutionshistoriska uttrycksformer, d. v. s. inte klassificera med teknisk metod de minsta skillnaderna mellan arter, utan konstruera det verkliga trädet av hur idé- och handlingsevolutionen faktiskt framskridit. (Ibland har ju väldigt likartade drag helt olika ursprung, dvs. de utgör "parallellism", som biologer kallar det.) Som Dawkins uttryckt det (1986: kap. 10): det finns bara ett sant livsträd, dvs. bara en empiriskt och historiskt korrekt evolutionär härstamningslinje, så även för de demokratiska idéernas samhällliga uttrycksformer.

Inom sociologin är Parsons evolutionära historiografi (1966, 1977) den kanske mest kända. Habermas (1991) har använt en Piaget-analogi för att konstruera en evolutionär historiematerialism om evolverande samhällen (min avhandling, Sandberg 1989, utnyttjade samma psykologisk-biologiska inspirationskälla för att förklara varför Sovjet inte lärde sig från västteknik, Habermas vilande dock tungt på Eder 1976). Popper (1971) har på sitt sätt tagit upp en funktion historiografiskt: samhällets öppenhet genom historien, samt dess fiender – idémässigt – mot denna öppenhet (han syftar fr. a. på Platon, Hegel och Marx som idéskapare). Kanske kommer ändå Popper närmast den syn på samhällsrelevant idéevolution och forskning (Popper även 1979) om den evolution som jag försöker uppelda intresse för här. Både paleontologiskt-historiskt och med idéanalytisk meme-genteknik kan alltså handlingsarternas evolution dissekteras.

OK, säger kanske läsaren, men mer konkret: vad är de handlingar som härrör ur ideologierna, utförs av de politiska aktörerna, av regeringarna, för evolverande "organismer"? Knappast är de dramatiska överlevnadsmaskiner. Strängt taget är deras relativa förutsägbarhet och tröghet deras främsta kännetecken, normalt sett. Statsorganens vegetativa, tröga och oftast kloniska reproduktion av handlingar liknar urcellerna, bakterien, viruset, korallen, laven eller flera enklare växter, men de är strikt territoriella och kloniskt tillväxande monoliter, om än med vissa luftskott (revor) i omgivande miljöer (exempelvis ambassaders eller koloniers handlingar). Endast mycket kraftiga störningar, såsom krig och omvälvningar, ändrar på denna territorialitet. Den geografiska aspekten är inte den viktiga här, utan den territorialitet som också innebär att övriga invånare i den dominerande populationen i det idé- och handlingsmässiga ekosystemet utgör ett slags invånare i nations- eller kulturbildning som både reell och tanke-handlings-miljö. Såsom korallrevet hyser en kolossal mångfald andra symbiotiska djurarter, så hyser nations-, stats- eller kulturbildningar, som ekosystems monoliter för nationella idéer och idékomplex, också en enorm mångfald symbiotiska tanke- och handlingsarter av idéer som tillfälligt eller mer permanent kan bilda näringskedjor med både monoliten och de symbiotiska konkurrenterna. Nationer, stater, kulturer utgör ekologiska system, vars bas är existensen av vissa gemensamma resurser, institutioner, spelregler, förhåll-

ningssätt, men som symbiotiskt samspelar med icke-statliga idéer och handlingar ("socialt kapital" kallar ju Putnam 1993 och Coleman 1990 det). Det polyarkiska samhället är starkt genom ofta ineffektiv mångfald (Elster 1988), jämfört med sovjettypiska eller andra totalitära monokulturer av idéer och handlingar som inte har symbionter. På samma sätt är det inom ekonomin, tekniken och övriga kulturens tankehabitat: den evolutionära potentialen ligger i mångfalden, som gör urval av det bättre anpassade möjligt, medan monokulturen inte gör det.

Ekonomins och teknikens evolution

Inom ekonomins område har evolutionära tankegångar funnits mycket längre. Kanske skall man först nämna Malthus, vars essä (1798) om befolkningsfrågan egentligen gav Darwin idén till teorin om det naturliga urvalet¹⁶. Darwin var alltså bara den förste evolutionsteoretikern inom sin disciplin – biologin. Mot slutet av 1800-talet skrev ekonomen Thorstein Veblen flera artiklar och böcker där darwinismen för första gången riktigt (åter) användes som teorisk grund för ekonomisk och samhällsvetenskaplig analys. Fortfarande är Veblen en av de evolutionära och institutionella ekonomernas främsta inspirationskällor. Till de evolutionära ekonomerna hänförs också Marshall, Menger, Walras, Schumpeter och Hayek (Se Hodgson 1993 som har gjort den bästa översikten över denna ekonomiska idéhistoria. Se också Hodgson, ed. 1995).

Emellertid är det uppblomstringen av ekonomisk evolutionär teori under de senaste decennierna som är mest intressant: North (1990), Williamson (1985), Nelson & Winter (1982) är redan klassiska. De två senare har med sin bok *An Evolutionary Theory of Economic Change* påverkat den evolutionära ekonomin, kanske till och med skapat en ny inriktning för den, som också till stor del överlappar ämnet teknikpolitik (som i Sverige finns som ämne vid Lunds och Linköpings universitet, samt under benämningen industriell organisation på flera tekniska högskolor, med fokus på företags innovationsbeteende inom nationella innovationssystem). Gemensamt för alla dessa inriktningar är att de ser investeringar och innovationer ur ett evolutionärt perspektiv, hos Nelson & Winter (1982) med 'rutinen' som analogi för genen och innovationen för mutationen. Dynamiska matematiska modeller har utvecklats som är speciellt lämpade för 'att förstå långa' industrialiseringsskeden. Schumpeter (1934, 1943) hyllas inom denna forskningsinriktning för sin teori om dynamiska innovationsförlopp och betydelsen av "nya kombinationer".

Det är ur industrialiseringsperspektiv man ser företags lärande som 'lamarckiskt', av viljan styrd, och med nedärvning av egna förvärvade lärdomar när exempelvis nya produktionsanläggningar byggs upp. Protesten mot den ekonomiska vetenskapens "ortodoxi" är skoningslös: man avvisar alla antagande om fullständig information vid ekonomiska beslut (alltså 'rational choice') och kanske framför allt den förhatliga produktionsfunktionen.

Men likväl är dessa evolutionära ekonomer lamarckister, enligt egen utsägo. Nelson and Winter (1982) skriver exempelvis:

"our theory is unabashedly Lamarckian: it contemplates both the 'inheritance' of acquired characteristics and timely appearance of variation under the stimulus of adversity" (p. 11)"

Likadant är det med nobelpristagaren i ekonomi 1993, Douglass North, som i ett konferenspapper (1997) skriver:

What analogies and insights about this [institutional change] process can we derive from evolutionary biology? Are the essential conditions of Darwinian evolution—variation, continuity, and natural selection—paralleled in institutional change? Yes there are parallels; but how close are they and do the "processes" work in the same way? Institutional change is largely Lamarckian, and the change is for the most part intentional and as noted above created to enhance the (largely) short run competitive positions of entrepreneurs. How comparable is the learning embodied in intentional choice to the selection mechanisms in evolutionary theory? The latter are not informed by beliefs about the eventual consequences; the former, erroneous though it may be, is driven by perceptions of downstream consequences.

Men som modern ekonomisk darwinist, måste den brittiske ekonomen Matthews (1984) nämnas; han ser konkurrensutsatt selektion som drivkraften till all ekonomisk förändring. Förenklat kan man tolka Matthews som att alla innovationer är resultat av konkurrensutsatt selektion – allt annat är optimering, vilket leder till anpassade imitationer. Här är parallellen till Schumpeters (1934) distinktion mellan imitativ och kreativ innovation nära (det är också en av de distinktioner som Deutsch 1949, 1963 utnyttjade i sin kybernetiska teori). Den kreativa innovationen, 'nya kombinationer' av existerande resurser inom olika branscher¹⁷, såsom telekommunikation och datormjukvara, motsvarar kanske mest den biologiska teori som säger att gener flödar mellan närliggande arter i hybridzoner.¹⁸ Hybriderna kan, men behöver inte, leda till nya arter, men koderna sipprar över till den andra arten då en korsning uppstår och reproduceras sig igen inom endera arten. Detta kan i överförd bemärkelse också gälla idéflöden mellan vetenskapliga forskningsområden, som jag försöker visa och uppmuntra här. Evolutionsteorin som sådan kom ju som nämnts via Malthus essä till Darwin och också till Darwins humble kollega Wallace. Därefter har den spridits och sprids fortfarande från teoretisk biologi till andra ämnen. Veblen var bara en av dem, men bland de första.

Men man kan också betrakta radikala innovationer, nya kombinationer, inom en existerande bransch som motsvarande biologins sexuella reproduktion. Det är ju den sexuella reproduktionen som skapar mycket större variation än den kloniska genom att hela gensekvenser bryts upp och sedan sammanfogas på nya unika sätt, något biologerna kallar *meiosis*, och som ju gör att vi inte är helt lika våra syskon (utom i fall av enäggstvillingar, alltså kloner). Den memetiska motsvarigheten till meiosis är den "nya kombinationen" av kända idéer till en ny, det att få en snilleblix, att hitta den nya lösningen på ett känt problem, dvs. kreativitet (eller som Schumpeter också kallade det: 'creative innovation'). Sexuell reproduktion ger genom sin större variation en snabbare evolution – det är ju därför den evolverat. På samma sätt kan man säga att nya och radikala kombinationer av redan existerande idéer och tekniker för produktion av varor

och tjänster kan höja hastigheten på evolutionär förändring, som under klonisk tillväxt är kumulativ och långsam. Radikala innovationer uppstår alltså därför att det tidigare varit framgångsrikt att reproduceras sig så och inte, enligt min mening, därför att de lamareckiskt optimerats. Därav planekonomins problem: nya kombinationer, kreativitet, kan aldrig detaljplaneras, de uppstår genom memetisk variation (vilken ökar vid nya memetiska kombinationer), urval och kognitiv nedärvning.

Inom den teknikipolitiska forskningen (teknikhistoria, ekonomisk historia, teknikipolicyhistoria i långt och kort perspektiv) finns ofta det evolutionära betraktelsesättet indirekt uttryckt eller omedvetet. Ser man termen '*path dependency*' (stigberoende)¹⁹ eller '*lock-in*' (instängning)²⁰ är det enligt min mening evolutionär analys, vare sig författaren medvetet accepterar den beskrivningen eller inte. *Path dependence* är i evolutionära termer ett begrepp synonymt med '*trajectory*' eller '*lineage*', dvs. syftar på en viss evolutionär utveckling i genernas flöde genom generationerna under tiden mellan art-förgreningarna i det makro-evolutionära utvecklingsträdet.²¹ Har väl ett vägval gjorts vid vägskalet eller trädförgreningen, rullar generationerna av idéers överlevnadsmaskiner vidare i ett spår där spridningen mellan individers idéuppsättningar inte längre är så stor. Det avgörande valet har ju redan gjorts och evolutionen inom arten (mikroevolutionen) syftar till att klättra uppför den adaptiva topp man en gång valt att bestiga. Mikroevolutionen ökar '*fitness*' och därmed anpassningen till omgivningen medelst små förändringar genom att de mindre lyckade förslagen sällas bort; de reproduceras inte.

Path dependence är därför i sig en kunskapsteoretisk antagonist – idéevolutionärt sett – till idén om rationella val (*rational choice*). Vad *path dependency* innebär är att en massa små val görs efter det första viktiga valet att skilja sig från en del av sin population, och att de påföljande små valen sker utan kunskap om framtida optimalitet eller nytta, utan helt enkelt är en fråga om liten förändring under de temporära förutsättningar man fötts in i. Faller det väl ut överlever tanken. Faller det inte väl ut dör idén. Som Dawkins säger: hur många former det än finns för liv så finns det ännu mångdubbelt fler sätt att vara död (känt Dawkinsordspråk)! På samma sätt kan man hävda att hur många sätt det än finns att agera politiskt, ekonomisk eller kulturellt, finns det ändå alltid än fler sätt än de som tänkts och utförts.

Har exempelvis människan skilt sig från den felande länken och börjat alltmär gå på två ben och använda händerna till annat än att hålla fast sig i grenar på grund av att den tvingats av något skäl att lämna trädkronorna och istället vandra ut på savannen, bygger alltså evolutionen vidare på det; skapar plattare fötter, rakare kroppshållning, längre ben, osv. På samma sätt inom idé- och handlingsuttryckspopulationer, exempelvis inom teknikområdet: har man väl valt att använda en viss typ av operativsystem till datorn, bygger man i programutveckling vidare på denna typ. Generationerna erbjuder anpassningar till det evolverande landskapet. De som klättrar adaptiva toppar överlever. På motsvarande sätt är det med politiska system; har vissa livskraftiga och under rådande omständigheter utvecklingsbara handlingsystem, metanormer och

kommunikationstekniker en gång grundlagts, såsom demokrati och parlamentarism, bygger man vidare på det.

Lock-in, inlåsning, kan också bara förstås evolutionärt. Ibland har en mindre lyckad lösning bibehållits p.g.a. ett tidigare val och investeringar förknippade med detta val. Det klassiska exemplet är väl QWERTY-tangentbordet (syftande på bokstäverna längst upp till vänster på ditt tangentbord, se David 1985). Det är betydligt långsammare att skriva med än t.ex. systemet Dvorak, men QWERTY har bibehållits in i IT-åldern därför att stora investeringar industriellt och framför allt i utbildning av sekreterare en gång före förra sekelskiftet gjordes då det långsamma skrivsättet var viktigt för att inte typerna skulle klumpa ihop sig. *Lock-in* av detta slag kallas av evolutionära teoretiker efter Wright (1931) introducerat begreppet adaptivt landskap på 1930-talet för en lokal (till skillnad från global) adaptiv topp. *Lock-in* är en suboptimal adaptiv topp – det att klättra upp för ett berg som visar sig vara lägre än ett som evolutionärt tornar upp sig efter man redan valt berg att klättra. *Lock-in* är alltså en strategisk blunder, gjord just p.g.a. av att val inte kan vara rationella under en situation av ofullständig information om framtida möjligheter och osynliga saker ”som är på gång”. ”Knottriga adaptiva landskap” är därför det avgörande problemet vid förutsägelser, inte bara på teknikområdet: hur göra teknikval när man inte kan veta framtida lösningars optimalitets-”höjd”?

Mycket av teknikhistorisk forskning ställer – eller borde ställa sig – just den frågan: hur kan inlåsnings undvikas? Det leder till den större frågan: hur styra (välja väg) evolutionärt sett? Försöker man besvara den frågan sysslar man per definition med kybernetik, en tvärvetenskaplig forskningsgren som har många ovänner. Kybernetiken är illa omtyckt av alla som inte sysslar med den därför att det är en extremt matematisk och en ofta ytterst abstrakt forskningsgren. Men grunderna behöver inte avskräcka om man ser evolutionär styrning ur enklast möjliga synvinkel.

Enklast är att tänka sig kybernetisk styrning som ett pavlovskt hundexperiment. Pavlov betingade ju en reflex hos hunden genom att förknippa ett visst stimuli – en separat signal – med mat. Även när hunden sedan inte fick mat vid en viss signal, dreglade den. Detta experiment har ofta kallats inlärningsexperiment för att hunden ”lärt sig” att signalen följs av fylld matskål. Jag vill istället påstå att det först och främst är en adaptiv – evolutionär – styrning av en inplanterad handlingsart i hundens tankevärld.

Pavlov betingade ju en reflex hos sin försökshund: om den gjorde ”rätt” fick den mat. På samma sätt kan man i princip styra vilket system som helst, såsom exempelvis en målsökande robot, en IT-lärande myndighet eller en parlamentarisk demokrati. Gör roboten i varje styrcykel ”rätt” i sin jakt på målet, kommer den ju närmare. Inför myndigheten rätt IT, höjer den kompetensen, ökar sina intäkter och/eller sänker sina kostnader. Gör regeringen vad väljarna vill, får dess stödpartier mer röster nästa gång. I alla dessa fall är det fråga om ett stort antal försök, där ett system kopplar stimuli till en förstärkning av ett beteendemönster, och därmed följer en ’evolutionär’ stig längs generationer av försök. Eventuella misslyckade försök selekteras bort genom att de inte förstärks genom en belöning. Därmed innebär styrning till stor del att belöna

lyckade försök och inte belöna (eller eventuellt bestraffa) misslyckade. (Deutsch modell 1963 och 1988 för "how nations decide their fate" fungerar precis så.)

Ser man till teknikstyrning i samhällsperspektiv är det enligt min mening så det går till; innovationer kan gynnas resursmässigt i den mån spelreglerna – institutionerna – tillåter det, såsom belöning genom större marknadsandelar, riskkapital eller förmåga att attrahera kompetent arbetskraft. Styrningen sker därför systematiskt i ordet rätta bemärkelse – "genom att det evolverande systemet verkar" – snarare än genom politisk optimering – såsom i planekonomier. Detta är en grundtanke i den innovationsdarwinism jag propagerar för, även om jag ser denna kybernetiska version som ett lamarckiskt perspektiv på ett darwinistisk men politiskt evolverande *artificiellt* urval av handlingar. Min metafor är inte den målsökande roboten, den kostnadsreducerande organisationen eller den röstoptimerande regeringen, utan ett slags socialt, politiskt och ekonomiskt "trädgårdsmästarskap" för "förädling" (alltid med oviss utgång i förädlingsmekanismen – 'bounded rationality') av vissa handlingar, vanor och rutiner enligt riktlinjer och spelregler som formulerats i det icke-linjära politiska systemet men som alltid och kontinuerligt anpassas – darwinistiskt – till redan existerande normer (politiska ekologier av handlingar).

På ett analogt sätt experimenterar Dawkins i sin *The Blind Watchmaker* (1986) med ett evolutionärt "Biomorph Land" – ett icke-reellt land av mutanter i ett flerdimensionellt mutantsystem, där varje steg åt ett håll innebär en och endast en genkodförändring. Varje biomorf – en genotypisk organism – har alltså en mutants avstånd till den andra i en hypervolum med stort antal dimensioner. Dawkins programmerar datorn för att välja en viss väg och ser efter varje generation på resultatet, varvid han själv agerar selektionsmiljö och tar bort alla ointressanta utvecklingsformer. Efter ett relativt begränsat antal generationer har de mest fantastiska artificiella biomorfer evolverat på skärmen (programmet går att köpa och man kan därför pröva själv att agera styrande Gud fader eller livets trädgårdsmästare själv²²).

Styrande av teknik i en marknadsekonomi är lika lätt eller svårt – hur man nu ser det. Lätt genom att en plötslig "ny kombination", som Schumpeter skulle sagt, påbörjar en ny evolutionär stig. Svår genom att vägvalsberoende – *path dependency* – ofta är oöverstiglig när väl vägvalet gjorts (se så svårt det är att avveckla kärnkraften, eller att "avveckla" det du lärde dig i ungdomen, eller trodde du "visste" innan du läste det här =hä; hä). Att bryta vägvalsberoendet – om man nu vill det av politiska eller andra skäl – är som att vandra diagonalt i ett rutsystem med bara en huvudriktning. Man kan som bäst röra sig helt diagonalt, men aldrig under diagonalen – det hade krävt en annan utgångspunkt. På samma sätt är utgångspunkten, existerande resurser, avgörande för möjligheterna att uppnå evolutionära mål. (Det är just detta som *rational choice*-forskning har så svårt att förstå.)

Varför evolutionära mål förresten? Pavlovs hund är ju ett experiment om lärande, inte evolution, brukar ju sägas. Jo, men här är själva poängen med att skilja systemets utveckling (som alla lamarckister fastnat i) från uttryckens evolution (som jag propagerar för). Ur systemets (hundens) perspektiv, är det

fråga om en inlärningsprocess (egentligen prägling). Men ur handlingsuttryckets perspektiv (reaktionen som överlevnadsmaskin för tanken som uppstår hos hunden då signalen kommer), är det en generation av handlingsuttryck, och eventuell reproduktion av detta uttryck innebär ett mikroevolutionärt steg – ett mutant-steg i det evolutionära Idélandet, om man så vill. En generation i Idélandet, från födelse i hundens nervsystem och tankevärld, till idéns död genom hundens genomförda reaktion är en möjlighet till innovation, ett mikroevolutionärt steg! Det gäller att handlingen belönas, då överlever den i kopierad idéklonisk form. Lärande är alltså vår vardagliga och lamarckiska term för en i själva verket darwinistisk idéevolution i ett mentalt habitat!

Det förklarar också varför idéevolution ("lärande") gå så mycket snabbare än den biologiska evolutionen gör: biologiska organismer har mycket längre livslängd – eller snarare generationslängd – än handlingar, som kan ta bråkdelar av sekunder. (OK jästsvampar och fruktflugor är rätt snabba att fortplanta sig, och det är därför experimentella biologer använts dem så mycket, men inte så snabba som kläckta idéer som kanske genast testas i praktiken, eventuellt realiserar i handling – eller struntas i, dvs. utsätts för darwinistiska urval.)

Men nu till den mycket viktigare frågan om varför teknikutvecklingen kan gå så infernaliskt fort i vissa stunder men inte andra. Svaret på den frågan bör ses mot bakgrund av den mycket kritiserade teorin (eller snarare teorierna) om vågor av olika längd (såsom 55-åriga Kondratieff-vågor, etc.) i den ekonomiska och tekniska utvecklingen. Jag vill åter knyta an till Dawkins (1976, 1982, 1986) och Matt Ridley (1993) som jag tycker ger de mest plausibla förklaringarna till nya teknikvågor – vågor av nya samspelande teknikarter – utan att Dawkins som etolog eller Ridley som biolog ens vet att vågteorin existerar i teknikipolitisk forskningsdebatt (förutom Freeman och Perez 1988, se också Tylecote 1991).

I den biologiska världen har vi ibland också mycket snabb 'teknikutveckling', ibland obefintlig. Krokodiler, t.ex., ser likadana ut – mer eller mindre – som de gjorde på dinosauriernas tid. Deras evolution har alltså stabiliserats, eller uppnått evolutionär 'stasis'. Däremot har exempelvis fladdermössen utvecklat kolossalt komplicerade sonarsystem för navigation och födo fångst. Vad som är mindre känt är kanske att även flera av fladdermössens fångstdjur – och här ger Dawkins exempel på arter som jag inte alls känner till – har utvecklat sonarbaserade motmedel. Dawkins kallar denna biologiska teknikutveckling mellan minst två populationer som utvecklar vapen och motvapen för 'asymmetriska kapprustningar'. Asymmetriska kapprustningar utgör ett växelspel (reciproka samband!) mellan en typ av vapen och ett sätt att överleva genom att hitta på ett än mer sofistikerat motmedel (van Valen 1973 var den förste att ange denna evolutionstyp, se också Dawkins 1986, kap. 7-8).

Symmetriska kapprustningar däremot görs på samma sätt som två kärnvapenmakter – man bygger växelvis upp större arsenaler av samma typ av vapen än motparten. I militärteknologiska kapprustningar har vi ju naturligtvis både asymmetriska och symmetriska kapprustningar. De mest avancerade teknikerna är ju just motmedel, såsom kryssningsrobotar och stealthplan som undgår radar och luftvärn. Detsamma gäller tydligen fladdermössen och deras

fångstater, som evolverar asymmetriskt former för störning av fladdermössens sonarnavigation. Det har också hävdats att skälet till att just Afrika har så många arter kvar av sina vilda stora däggdjur är just att de i evolutionärt tidsperspektiv har hunnit anpassa sig till en samexistens med människan. I andra världsdelar kunde de från Afrika emigrerande människorna lätt utrota de nya kontinenternas stora rovdjur – såsom sabeltandad tiger i Europa – eftersom dessa inte evolverat motmedel mot människans dåtida jaktmetoder.

Liknande snabb evolution av drag kan ske genom sexuell biologisk selektion av drag som anses attraktiva av motsatta könet men som kan vara kostsamma och knappast i övrigt ger högre chans till överlevnad; det klassiska exemplet är påfågeln stjärt. Dawkins ger liknande eller analoga mem-evolutionära exempel ur kultur-evolutionens värld: topplistorna baserade på försäljningssiffror för popmusik. Genom att se vilka som säljs mest kan kunden anpassa sig till konkurrensförhållanden mellan olika sound och smaker, som evolverar i extrem takt för att samtidigt förstärka den trend som påverkar fansen. När jag redigerar denna text får jag ett email från bokus.com som anger vilka böcker som sålt bäst. Detta är också exempel på en mem-kapprustning som analogt med biologisk sexuell selektion och hybridzoner genom lockande reklam får kunder att låta på plånboken. Liknande processer sker på börserna när aktierace eller ras startar (vilket också varit föremål för memetisk analys).

Dessa exempel anger hur kapprustningar sker även inom s.k. teknosociala systems "bärranscher" inom vad som Freeman och Perez (1988) kallar långa teknikvägar. Tåg-, bil- och IT-samhällenas bärranscher evolverar kapprustningsmässigt systeminnovationer, som uppstår kreativt genom "sexuell selektion" mellan entreprenörer och riskkapitalister, och därefter imitativt genom explosiva köpsug bland konsumenterna globalt. Evolutionär stasis gör därefter – efter marknadsmätning och kostnadskriser – att entreprenörer söker nya risk-/innovationsområden, ungefär som nya arter sprider sina kloner för att söka nya oexploaterade habitat, men reproducerar sig sexuellt när resurserna tryter (se Barnett and Hansen 1996, Sandberg 1998).

En evolutionär politisk ekonomi

Tvärtemot vad den bolsjevikiska (plechanovska-leninistiska, se Sandberg 1981) marxistiska historieuppfattningen hävdade om "samhällelig revolution" i dialektik med teknikens linjära produktivkraftsutveckling, är det alltså snarare teknikutvecklingen som är revolutionär i meningen evolutionär mot nya arterformer, medan samhällenas ägandeformer är evolutionärt tröga och kumulativa, mer kloniska (sprider sig territoriellt utan "nya kombinationer" i genförändring)²³ och mutationsbenägna snarare än korsbefruktande i sina innovationer. Varför? Mycket ligger i det faktum att politikens överlevnadsmaskiner är så strikt territoriella, lokalanpassade, mogna och framför allt kloniska-monetariska. Det kan inte finnas mer än ett politiskt system på en viss fysisk del av jordytan (där människor som habitat för memorer är fysisk och kommunikationsmässigt nära varandra), såsom det kan finnas konkurrerande tekniska system

inom alla länder och marknader. De grundläggande demokratiska innovationerna är för länge sedan införda och har styrt in systemet på en lokal anpassning, ett nationellt politiskt stigberoende, som avstannat i evolution av kostnadsskäl: kapprustningar ökar alltid kostnader upp till en möjlig nivå, därefter avstannar den. Därmed blir också den politiska idévärlden dominerade av den stasis av konsensus som är typisk för mogna demokratier, snarast likt kloniska växter som ju i princip är odödliga – de är ju en art och organism samtidigt! Tillväxt vegetativt ersätter ju "nya kombinationer" ("sexuell reproduktion") över generationer. Därför slås stabila demokratier sällan ut (i fredstid), medan teknisksystem ofta stagnerar för att efterföljas av nya.

Det finns även en annan hypotetisk förklaring till högre relativ stabilitet evolutionärt inom politiken än inom tekniken. Ett oprövat spår till förklaring av evolutionär stasis är vad biologen, matematikern och spelteoretikern Maynard Smith (1989) kallat evolutionärt stabil strategi (ESS), kanske det största teoretiska framsteget efter Darwin och den neo-darwinistiska syntesen (då mendelism och darwinism integrerades).²⁴

ESS är en programmering av respons på gennivå, och är på det sättet en idé om hur man skall bete sig i en viss typ av konfrontation med andra. Exempelvis är hög- och duva-strategier i konflikter följande: högstrategin är att alltid slå först, duvastrategin att aldrig slå. Strategier kan formuleras matematiskt i spelteoretiska termer och en dator kan simulera utgångarna i sekvenser av på varandra följande spel som konflikter mellan strategier. Efter ett stort antal 'generationer' (spelomgångar) kan man se vilka strategier som stabiliserats och blir kvar, och vilka som eliminerats eller minskat. Axelrod gjorde ett berömt experiment (1984) där han bad ledande spelteoretiker inom olika forskningsområden ge förslag på strategier som skulle var framgångsrika i en kedja av efter varandra följande datorsimulerade spelsituationer. (Strategier kan likställas med normer för beteende, alltså egentligen institutioner.) Det visade sig – om man summerar experimentet mycket kort – att strategin 'tit-for-tat' vann, alltså 'svar med samma mynt', föreslagen av psykologen Rapaport.

I en andra omgång, då Dawkins tillfrågades av Axelrod, rådde Dawkins honom att istället samarbeta med biologen William D. Hamilton vid Axelrods eget universitet i Ann Arbor, USA. Följden av rådet blev ett samarbete som gav en prisbelönad artikel (1981) om hur begreppet evolutionärt stabil strategi kan utnyttjas i icke-biologisk spelteoretisk analys.

Denna forskningshybrid blev alltså framgångsrik, dess idéer har spritts vida. Återstår naturligtvis för statsvetaren att granska demokratiers institutioner och graden av evolutionär stabilitet bland dess strategier, idémässigt, institutionellt. Om ESS existerar kan den inte invaderas av andra, inte ens kopior av sig själv. Om det är fallet med vissa konstitutionella uttryck av demokrati-idén kan vi kanske finna en orsak till det polyarkiska systemens stabilitet vad gäller fundamentala spelregler. Detta till skillnad från den tekniska världens möjligheter att totalt överge tidigare strategier (Schumpeters 'creative destruction') och söka nya marknader.

Kulturell evolution

Man kan naturligtvis ha olika uppfattningar om kultur innefattar politiken, ekonomin och tekniken eller ligger som en separat sfär. Jag tycker beteckningarna har stora överlappande fält av idéer och komplex av idéer; kultur har även politiska, ekonomiska och tekniska aspekter, på samma sätt som politiken, ekonomin och teknikernas evolution sker i en kulturellt bestämd idémiljö. I alla händelser täcker Dawkins memteori liksom min samhällsvetenskapliga lokalanpassning av den även applikationer i det kulturella fältet. Memteorin är enligt min mening överlägsen exempelvis de ändå biologiskt inspirerade teorierna av Foucault, eller semiotiken, en ganska bedagad inriktning, om jag förstått forskningsfronten rätt. Men bäge har en intressant idé som grund: teorin om den underliggande idén eller texten, en implicerad kod, lik Dawkins *meme*. Den är intressant på det sättet att det ärfliga elementet – memen, idén eller den underliggande texten – skiljs från överlevnadsmaskinen, handlingen skrivandet.

Slutord

I sanning innebar kunskapens frukt – memers spridning – att människan fördes ur paradiset, dvs. upphörde att vara överlevnadsmaskin enbart åt den biologiska genen. Genom att idéer en gång kunde slå rot i sinnen, och förmågan att förverkliga dem i handling var sättet för idéernas fortplantning, uppstod en varelse som fåfångt trodde sig styra sin egen ”utveckling”, dvs. sin politiska, ekonomiska, tekniska och kulturella evolution, när den i själva verket var värd-djur för evolverande kunskap. Människan trodde sig vara väsensskild från övriga djur genom att ha förmågan att forma sin egen miljö, skapad genom ”ut-tänkt” handling. Människan förstod därför inte att det istället var idén – *memen* – som var den centrala drivkraften till social förändring, och att människan och dess verktyg endast var medlen för memernas överlevnad. Därför blir resultatet av idéers förverkliganden sällan vad människan tänkt sig. Historien, politiken och ekonomin spelar människan ständiga spratt (utopier ger despotier!), den styrs inte, möjligen framavlas eller förädlas den fram – ofta av sig själv genom sina inlåsningar, stigberoenden och evolverade metanormer. Men överlevnaden av idéernas uttryck avgörs ej av överlevnadsmaskinernas – människornas – viljor utan av ganska oförutsägbara omständigheter vid avgörande tidpunkter för uttryckens reproduktion (ur människans perspektiv blir det en ”bounded rationality”, ur uttryckens perspektiv en selektion som driver deras evolution framåt).

I begynnelsen var alltså memen – sättet att tänka – och den politiska, ekonomiska och kulturella evolutionen startade med att en dylik idé kopierades på något sätt någonstans, men med vissa små kopieringsfel, mem-mutationer. Sådan variation mellan olika sätt att tänka kom att ge olika reproduktion bland olika sätt att handla. Detta genom att olika sätt att handla alltid konkurrerar med varandra om vår uppmärksamhet, dvs. livsutrymme i våra tanke-habitat. Där-

med sker en selektion som bildat ett stort antal kulturella lokalanpassningar i tid och rum på vår Jord. De kallas ofta "kultur" (i vid mening), tradition och historia. Utomjordingar skulle se denna evolverande flora av sociala och icke-biologiskt frambringade handlingar, sprungna ur och återverkande på denna vår memetiskt allt komplexare evolution. Dags för oss att se det – objektivt, dvs. med den utomstående ögon, som vore vi utomjordingar. Och forska där-efter.

Noter

* En presentation för Filosofidagarna i Göteborg den 11-13 juni 1999. Speciellt tack till Forskningsrådsnämnden, Lundbergs forskningsfond och Östersjöstiftelsen för stöd till forskningsprojekt med den ansats jag förespråkar här.

1. Vanhanen 1997 har enligt min mening mer långsökta och tvivelaktiga sociobiologiska tolkningar av demokrati, men det gör det inte hans empiriska resultat mindre intressanta, utan ökar snarare behovet av en politisk-memetisk tolkning.

2. För 20 år sedan, 1980, skrev jag min C-uppsats i statsvetenskap, "Är sovjetsamhället socialistiskt? En teoretiskt-begreppslig analys" med Mats Dahlkvist som handledare. När jag nu av en händelse bläddrade igenom uppsatsen såg jag till min egen stora förvåning att jag faktiskt redan då, på s. 32, diskuterar skillnaden mellan den linjära historieuppfattningen som Plechanov och därefter bolsjevikerna omfattade, som stred mot både Marx' *Grundrisse* och mot den "darwinistiska" trädformade historieuppfattning som Bahro förespråkade i sin *Alternativet* 1979, s. 63. Se för övrigt den publicerade versionen Sandberg (1981: 10). I uppsatsen klagas jag över den bristande kurslitteraturen i ämnet. Kanske referenslistan i denna artikel kan fungera som viss kompensation i efterhand.

3. För diskussionen om Lamarck, se Mayer 1976, kap. 17, och Dawkins 1986, kap 11.

4. I litteraturlistan har jag angett en hel del titlar ur den nu snabbt växande memeteorilitteraturen, vars huvudtidskrift finns på nätet. Se därför t.ex. Gabora 1997, Gatherer 1998, Wilkins 1998, 1999.

5. Min tanke är den fristående idén som *meme* och analog med genen, dess handling motsvarande det fenotypiska uttrycket av denna *meme*, en population av sådana uttryck är då den memetiska traditionen, vanan. De fysiska resterna

från handlingar utgör 'extended phenotypes', dvs. fysiska verktyg knutna till en memetisk handling är analoga med t.ex. spindelnätet, var utformning som *extended phenotype* styrs genetiskt i spindelns arvsmassa. Man är sällan eller aldrig först med någonting. Jag hittade exempelvis nu Everett 1994 med en del av denna grundtanke, dock handlingen eller uttrycksarten benämnd 'enactments'.

6. Paleontologi och fylogenetisk analys är gigantiska litteraturer. Den mest kände paleontologen, Stephen J Gould ger en inspirerande introduktion (1996).

7. Spencers analys är underbar på många ställen. Jämför IT-samhällets utveckling idag med hur han beskriver ångmaskins- och tågsamhällets utveckling (1887: 453-455):

To trace the effects of steam power, in its manifold applications to mining, navigation and manufactures, would carry us into unmanageable detail. Let us confine ourselves to the latest embodiment of steam-power—the locomotive engine. This, as the proximate cause of our railway-system, has changed the face of the country, the course of trade, and the habits of the people. Consider, first, the complicated sets of changes that precede the making of any railway—the provisional arrangements, the meetings, the registration, the trail-selection, the parliamentary survey, the lithographed plans, the books of reference, the local deposits and notices, the application to the Parliament, the passing Standard-Orders Committee, the first, second, and third readings: each of which brief heads indicates a multiplicity of transactions, and the further development of sundry occupations, (as those of engineers, surveyors, lithographers, parliamentary agents, share-brokers,) and the creation of sundry others (as those of traffic-takers, reference-takers). Consider, next, the yet more marked changes implied in railway construction—the cuttings, embankings, tunnellsings, diver-

sions of roads; the building of bridges and stations; the laying down of ballast, sleepers, and rails; the making of engines, tenders, carriages, and wagons: which processes, acting upon numerous trades, increase the importation of timber, the quarrying of stone, the manufacture of iron, the mining of coal, the burning of bricks; institute a variety of special manufactures weekly advertised in the *Railway Times*; and call into being some new classes of workers – drivers, stokers, cleaners, plate-layers, &c. &c. Then come the changes, more numerous and involved still, which railways in action produce on the community at large. The organization of every business is more or less modified: ease of communication makes it better to do directly what was before done by proxy; agencies are established where previously they would not have paid; goods are obtained from remote wholesale houses instead of near retail ones; and commodities are used which distance once rendered inaccessible. (...) And the innumerable changes here briefly indicated are consequent on the invention of the locomotive engine. The social organism has been rendered more heterogeneous, in virtue of the many new occupations introduced, and the many old ones further specialized; prices in all places have been altered; each trader has, more or less, modified his way of doing business; and every person has been effected in his actions, thoughts, emotions.

8. Eller för att vara mer exakt:

"We attribute primacy of pattern-maintenance—and of creative pattern change—to the cultural system. Whereas social systems are organized with primary reference to the articulation of social relationships, cultural systems are organized around the characteristics of complexes of symbolic meaning—the codes in terms of which they are structured, the particular clusters of symbols they employ, and the conditions of their utilization, maintenance, and change as parts of action systems."

(Parsons, 1971, p. 5.)

9. I en intressant simulering visar det sig att "parasiter" förbättrar evolvering av lösningar av komplexa problem, se Hillis 1990.

10. För en diskussion om tankesmittebegreppet, se Gatherer 1998 och Wilkins 1999.

11. För en diskussion om fitness-begreppet, se Dawkins 1982, ch. 10 "An Agony in Five Fits".

12. En klassiker i livshistorieanalys är Stearns 1992.

13. I Axelrod and Hamilton 1981.

14. Ordet 'evolvera' användes förresten av Darwin själv i sin *Origin of Species* inte förrän som bokens sista ord! Beträffande svenska problem att se sociala processer organiskt: Lockes "Andra avhandlingen om styrelseskicket" har först 1998, efter mer än 300 år, översatts till svenska! Det som i Sverige tolkas som "nyliberalism" av en konservativ-vänster med rötter i 68-rörelsen är i själva verket idéer som sedan den "ärorika revolutionen" i England frambringat uttryck av en sedan mycket framgångsrik politisk internationellt sett: parlamentarism och civilt samhälle.

15. Adaptiva landskap som Wright definierade dem på 1930-talet kan betyda två saker: en mångdimensionell rymd som (1) representerar medel-'fitness' hos en population som en funktion av allele-frekvenser (gen-rival-frekvenser), eller som (2) en funktion definierad i genotyp-rymden. I det första fallet representeras alltså populationen av en punkt på en yta, medan i det andra fallet representeras individen av en punkt och populationen därför av en svärm av punkter. Se 'Glossary', pp 197-202 i Sandberg 1999a.

16. Darwin skriver i sin självbiografi:

In October 1838, that is fifteen months after I begun my systematic enquiry, I happened to read for amusement 'Malthus on population', and being well prepared to appreciate the struggle for existence which everywhere goes from long-continued observation of the habits of animals and plants, it at once struck me that under these circumstances favorable conditions would tend to be preserved and unfavorable ones to be destroyed. The result of this would be the formation of a new species.

(Citerat i Ridley 1996, p 9.) Se där en memetisk tankesmitta och Schumpeteriansk "ny kombination" i Darwins tankevärld. För en analys av 'neural Darwinism', se förresten också Edelman 1992.

17. Schumpeter 1934 i kapitlet "Fundamentals of Economic Development".

18. Ridley 1996 p.437ff

19. Exempelvis Nathan Rosenberg, "ch. 1 "Path-dependent aspects of technological change", in 1994, och Arthur 1994. Jämför den

- biologiska motsvarigheten i Dawkins 1986, ch. 8.
20. David 1985 är klassisk.
21. Se Dawkins 1976, 1982 och kanske speciellt 1986, ch. 7, s. 172.
22. Eller varför inte pröva en nyevolverad modellvariant programmerad av Alain Gogniat i en gratisversion på nätet: <http://lslwww.epfl.ch/~moshes/biomorphs/home.html>).
23. Se Caswell 1985, Cook 1985, Silander 1985.
24. Detta genom fr.a. Fisher 1930, och Wright 1931

Referenser och litteraturförslag

- Aldrich, Howard, 1986, *Population Perspectives on Organizations*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Allison, Paul D., 1984, *Event History Analysis. Regression for Longitudinal Event Data*, Newsbury Park: SAGE
- Arthur, Brian, 1994, *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*, Ann Arbor: The University of Michigan Press
- Axelrod, Robert, 1984, *The Evolution of Cooperation*, London: Penguin
- Axelrod, Robert, 1986, 'An Evolutionary Approach to Norms', *American Political Science Review*, vol. 80, no. 4
- Axelrod, Robert, 1997, *The Complexity of Cooperation. Agent-Based Models of Competition and Collaboration*, Princeton: Princeton University Press
- Axelrod, Robert and Hamilton, William D., 1981, "The Evolution of Cooperation", *Science*, 211: 1390-96
- Bahro, Rudolf, 1979, *Alternativet. Till kritiken av den reellt existerande socialismen*. Stockholm
- Baldwin, J. Mark, 1896, "A new factor in Evolution", *The American Naturalist*, vol. 30, 441-451, 536-553, reprinted in R.K. Belew and M. Mitchell, eds., *Adaptive Individuals in Evolving Populations: Models and Algorithms*, SFI Studies in the Sciences of Complexity, Proc. Vol. XXVI, Reading, MA.: Addison-Wesley 1996
- Barnett, William P. and Burgelman, Robert A., 1996, "Evolutionary Perspectives on Strategy", *Strategic Management Journal*, Vol. 17, 5-17
- Barnett, William P., 1990, "The Organizational Ecology of a Technological System", *Administrative Science Quarterly*, vol.35, 31-60
- Barnett, William P., et al., 1994, "An Evolutionary Model of Organizational Performance", *Strategic Management Journal*, Vol. 15, 11-28
- Barnett, William, P. and Hansen, Morten T., 1996, "The Red Queen in Organizational Evolution", *Strategic Management Journal*, Vol. 17, 139-157
- Caswell, Hal, 1985, "The Evolutionary Demography of Clonal Reproduction", in Jeremy B.C. Jackson et al., eds., *Population Biology and Evolution of Clonal Organisms*, New Haven: Yale University Press
- Cavalli-Sforza, L.L. and Feldman, M.W., 1981, *Cultural Transmission and Evolution: a Quantitative Approach*, Princeton: Princeton University Press
- Cederman, Lars-Erik, 1997, *Emergent Actors in World Politics. How States and Nations Develop and Dissolve*, Princeton: Princeton University Press
- Cloak, F.T., "Is a Cultural Ethology Possible?", *Human Ecology*, vol. 3, No. 3, pp. 161-182
- Coase, Ronald, 1999, "The Task of the Society. Opening Address to the Annual Conference, September 17, 1999", in *Newsletter of the International Society for New Institutional Economics (ISNIE)*, fall 1999, vol 2, no.2
- Coleman, James., 1990, *Foundations of Social Theory*, Cambridge Mass: Harvard University Press
- Cook, Robert E., 1985, "Growth and Development in Clonal Plant Populations", in Jeremy B.C. Jackson et al., eds., *Population Biology and Evolution of Clonal Organisms*, New Haven: Yale University Press
- Dahl, Robert A., 1966, "Some explanations", in Robert A. Dahl, ed. *Political Opposition in Western Democracies*, New Haven: Yale University Press
- Dahl, Robert A., 1961, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven: Yale University Press
- Dahl, Robert A., 1971, *Polyarchy. Participation and Opposition*, New Haven: Yale University Press

- Darwin, Charles, 1859, (1968), *The Origin of Species by Means of Natural Selection*, London: Penguin
- David, Paul A., 1985, "Clio and the Economics of QWERTY", *American Economic Review*, 75 (2) May, pp. 332-337
- Dawkins, Richard, 1976, *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press
- Dawkins, Richard, 1982, *The Extended Phenotype. The Gene as the Unit of Selection*, Oxford: Freeman & Co
- Dawkins, Richard, 1986, *The Blind Watchmaker*, London: Penguin
- Dawkins, Richard, 1996, *Climbing Mount Improbable*, London: Penguin
- Deutsch, Karl, 1949, "Innovation, Entrepreneurship and the Learning Process", in A.H. Cole, ed., *Change and the Entrepreneur: Postulates and Patterns for Entrepreneurial History*, Cambridge: Harvard University Press, pp. 24-29.
- Deutsch, Karl, 1954, 'Cracks in the Monolith: Possibilities and Patterns of Disintegration of Totalitarian Systems', in Friedrich, Carl J., (ed.) *Totalitarianism. Proceedings of a conference held at the American Academy of Arts and Sciences March 1953*, Cambridge: Harvard University Press
- Deutsch, Karl, 1963, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, London: Free Press.
- Deutsch, Karl, 1980, "Technology and social change: fundamental changes in knowledge, technology and society", in *Human Systems Management*, 1, (1980), pp. 127-143
- Deutsch, Karl W., 1988, *The Analysis of International Relations*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall
- Dunbar, R.I.M., (1982), 'Adaptation, fitness and the evolutionary tautology', in *Current Problems in Sociobiology*, ed. by King's College Sociobiology Group, Cambridge University Press
- Durkheim, Emile, 1982 (1909), *The Rules of Sociological Method*, Houndsmills: MacMillan
- Eckstein, Harry, 1977, 'Congruence Theory Explained', (<http://hypatia.ss.uci.edu/democ/papers/harry2.htm>)
- Eckstein, Harry, et al. eds., 1998, *Can Democracy Take Root in Post-Soviet Russia?*, *Explorations in State-Society Relations*, Lanham: Rowman & Littlefield
- Edelman, Gerald, 1992, *Bright Air, Brilliant Fire. On the Matter of Mind*, London: Penguin
- Eder, Klaus, 1976, *Die Entstehung statlich organisierter Gesellschaften. Ein Beitrag zu einer Theorie sozialer Evolution*, Frankfurt am Main
- Edquist, Charles, ed., 1997, *Systems of Innovations: Technologies, Institutions and Organizations*, London: Pinter Press
- Elster, Jon, 1988, "Consequences of constitutional choice: reflections on Tocqueville", in Jon Elster and Rune Slagstad, eds., *Constitutionalism and Democracy*, New York: Cambridge University Press
- Epstein, Joshua M., and Axtell, Robert, 1996, *Growing Artificial Societies. Social Science from the Bottom Up*, Washington D.C.: Brookings Institution Press
- Epstein, Joshua, 1997, *Non-linear Dynamics, Mathematical Biology, and Social Science*, The Santa Fe Institute/Addison-Wesley
- Everett, James L., 1994, "Communication and Sociocultural Evolution in Organizations and Organizational Populations", *Communication Theory*, 4: 2, 93-110
- Evers, John R., "A Justification of Societal Altruism According to the Memetic Application of Hamilton's Rule", <http://pespmcl.vuc.ac.be/Conf/MemePap/Evers.html>
- Fischer, R.A., 1930, *The Genetical Theory of Natural Selection*, Oxford: Oxford University Press
- Freeman, Christopher and Perez, Carlota, 1988, 'Structural crises of adjustment: business cycles and investment behaviour', in Dosi, Giovanni, et al., eds., *Technical Change and Economic Theory*, London: Pinter Publishers, pp. 38-66
- Freeman, Christopher, 1987, *Technology and Economic Performance: Lessons from Japan*, London: Pinter Publishers
- Freeman, Christopher, 1992, 'Innovation, changes of techno-economic paradigm and biological analogies in economics', in *The Economics of Hope. Essays on Technical Change, Economic Growth and the Environment*, London: Pinter Publishers
- Gabora, Liane, 1997, "The Origin and Evolution of Culture and Creativity", *Journal of*

- Memetics*, vol. 1 (http://www.cpm.mmu.ac.uk/jom-emit/1997/vol1/gabora_1/html)
- Gatherer, Derek, 1998, "Why the 'Thought Contagion' Metaphor is Retarding the Progress of Memetics", *Journal of Memetics*, vol.2 (http://www.cpm.mmu.ac.uk/jomemit/1998/vol2/gatherer_d.html)
- Giddens, Anthony, *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Theory*, Berkeley: University of California Press
- Giroux, Hélène, et al., 1988, "Memes and the persistence of organizational structures", A paper presented for the Symposium on Memetics: Evolutionary Models of Information Transmission, 15th International Congress on Cybernetics, Namur, August 24-28, 1998 (<http://pespmcl.vub.ac.be/Conf/MemePap/Giroux.html>)
- Gould, Stephen Jay, 1977, *Ontogeny and Phylogeny*, Cambridge, Mass.: The Belknap Press
- Gould, Stephen Jay, 1997, *Life's Grandeur. The Spread of Excellence from Plato to Darwin*, London: Vintage
- Habermas, Jürgen, 1991, *Communication and the Evolution of Society*, Cambridge: Polity Press
- Hamilton, W.D., 1987, "Kinship, Recognition, Disease, and Intelligence: Constraints of Social Evolution", in Y. Ito et al., eds., *Animal Societies. Theories and Facts*, Tokyo: Japan Scientific Societies Press
- Hannan, Michael T., and Freeman, John, 1989, *Organizational Ecology*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Hayek, F.A., 1967, "Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct", London: Routledge & Kegan Paul
- Heylighen, Francis, (?), "What makes a meme successful? Selection criteria for cultural evolution", <http://pespmcl.vub.ac.be/Papers/MemeticsNamur.html>
- Hillis, W. Daniel, 1990, "Co-evolving parasites improve simulated evolution as an optimization procedure", *Physica*, D 42, 228-234
- Hirschleifer, Jack, 1982, "Evolutionary models in Economics and Law: Cooperation versus conflict strategies", *Research in Law and Economics*, vol. 4, 1-60
- Hodgson, Geoffrey H., (forthcoming) "Is Social Evolution Lamarckian or Darwinian?"
- Hodgson, Geoffrey H., 1998, "On the evolution of Thorstein Veblen's evolutionary economics", *Cambridge Journal of Economics*, vol 22, 415-431
- Hodgson, Geoffrey, H., 1988, *Economics and Institutions. A Manifesto for a Modern Institutional Economics*, Cambridge: Polity Press
- Hodgson, Geoffrey, H., 1993, *Economics and Evolution. Bringing Life Back into Economics*, Cambridge: Polity Press
- Hodgson, Geoffrey, H., 1995, ed., *Economics and Biology*, Aldershot: Edward Elgar
- Holland, John H., 1992, "Genetic Algorithms. Computer programs that 'evolve' in ways that resemble natural selection can solve complex problems even their creators do not fully understand", *Scientific American*, July
- Huntington, Samuel P., 1991, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma
- Huntington, Samuel P., 1993, 'Democracy's Third Wave', in *The Global Resurgence of Democracy*, eds. Larry Diamond and Marc F. Plattner
- Judson, Olivia P., 1997, "A Model of Asexuality and Clonal Diversity: Cloning the Red Queen", *Journal of Theoretical Biology*, vol. 186, 33-40
- Kauffman, Stuart A., 1993, *The Origins of Order. Self-Organization and Selection in Evolution*, New York: Oxford University Press
- Kuhn, Tomas S., 1970, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago: The Chicago University Press
- Lansing, Stephen J., et al., 1998, "System-Dependent Selection, Ecological Feedback and the Emergence of Functional Structure in Ecosystems", *Journal of Theoretical Biology*, vol. 192, 377-391
- Lindgren, Kristian, and Nordahl, Mats G., 1994, "Cooperation and Community Structure in Artificial Ecosystems", *Artificial Life*, vol. 1, 15-37
- Linz, Juan J., 1970, "An Authoritarian Regime: Spain", in Eric Allardt and Stein Rokkan, eds., *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, New York: The Free Press
- Linz, Juan J., 1993, 'The Perils of Presidentialism', in *The Global Resurgence of Democracy*, eds. Larry Diamond and Marc F. Plattner

- Linz, Juan J. and Stepan, Alfred, 1996, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Lipset, Seymour and Rokkan, Stein, 1970, "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction" in Seymour Lipset and Stein Rokkan, eds., *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York: The Free Press
- List, Friedrich, 1904 (1841), *The National System of Political Economy*, London: Longmans, Green
- Lumsden, Charles J., and Wilson, Edward O., 1981, *Genes, Mind, and Culture. The Coevolutionary process*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Lundvall, Bengt-Aake, 1992, ed., *National Systems of Innovation. Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning*, London: Pinter
- Malthus, Thomas, 1798, (1970), *An Essay on the Principle of Population*, London: Penguin
- March, James G., and Olsen, Johan P., 1989, *Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics*, New York: The Free Press
- Marx, Karl, 1953, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Berlin
- Matthews, R.C.O., 1984, "Darwinism and Economic Change", in Collard, D.A., et al. eds. *Economic Theory and Hicksian Themes*, Oxford: Clarendon Press
- Mayer, Ernst, 1976, *Evolution and the Diversity of Life. Selected Essays*, Cambridge: Mass.: The Belknap Press
- Maynard Smith, J. and Parker G.R., 1976, "The Logic of Asymmetric Contest", *Animal Behaviour*, 24, pp. 159-175
- Maynard Smith, John, 1974, *Models in Ecology*, Cambridge: Cambridge University Press
- Maynard Smith, John, 1988, *Did Darwin Get it Right? Essays on Games, Sex and Evolution*, London: Penguin
- Maynard Smith, John, 1989, *Evolutionary Genetics*, Oxford: Oxford University Press
- Modelski, George, and Perry, Gardner, 1991, 'Democratization in Long Perspective', *Technological Forecasting and Social Change*, vol. 39 (1-2), March-April, pp. 22-34
- Modelski, George, 1997, 'The Democratic Lineage', a paper prepared for the Fifth Biennial International Conference, European Community Studies Association, Seattle, May 1997 (for Fulvio Attina, ed., *Building Democracy in the European Union*).
- Nelson, Richard R., ed. 1993, *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*, Oxford: Oxford University Press
- Nelson, Richard and Winter, Sidney G., 1982, *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Cambridge: Belknap Press
- North, Douglass, 1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass, 1997, 'Economic Performance Through Time: The Limits to Knowledge', a paper presented at the 1997 conference of the International Society for New International Economics
- Parsons, Talcott (1977) *The Evolution of Societies*. Englewood Cliffs: Prentice Hall
- Parsons, Talcott, 1966, *Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall
- Piaget, Jean, 1968, *Structuralism*, London: Routledge and Kegan Paul
- Popper, Karl R., 1971, *The Open Society and Its Enemies*, vols. 1-2, Princeton: Princeton University Press
- Popper, Karl, 1979, *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*, Oxford: Clarendon Press
- Putnam, Robert, D., 1993, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press
- Ridley, Mark, 1996, *Evolution*, Cambridge, Mass.: Blackwell
- Ridley, Matt, 1993, *The Red Queen: Sex and the Evolution of Human Nature*, London: Penguin
- Rosenberg, Nathan, 1994, *Exploring the black box. Technology, economics, and history*, Cambridge: Cambridge University Press
- Ruef, Martin, 1997, "Assessing organizational fitness on a dynamic landscape: An empirical test of the relative inertia thesis", *Strategic Management Journal*, vol. 18, 837-853

- Rustow, Dankwart A., 1970, "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model", *Comparative Politics*, 2, 2:337-363
- Sandberg, Mikael, 1981, "Sovjet: ägande och socialism", *Häftan för Kritiska Studier*, nr. 3, årg. 14
- Sandberg, Mikael, 1989, *Learning from Capitalists. A Study of Soviet Assimilation of Western Technology*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Sandberg, Mikael, 1998, 'Institutional Change and Organisational Learning of Information Technologies: Four Evolutionary Questions 'Why?'. A paper prepared for the the European Association for Evolutionary Political Economy (EAEPE) Conference in Lisbon, 5-8 November 1998
- Sandberg, Mikael, 1999a, *Green Post-Communism? Environmental Aid, Polish Innovation and evolutionary political economics*, London: Routledge
- Sandberg, Mikael, 1999b, "'Lamarckian" vs. "Darwinian" Evolution of IT in Swedish Public and Private Organisations: some preliminary results from a web questionnaire survey', A paper presented at the European Association for Evolutionary Political Economy (EAEPE) conference in Prague, November 4-7, 1999
- Sandberg, Mikael, (kommande 2001), "IT-spridningen i svenska organisationer ur institutionellt- evolutionärt perspektiv: resultat av en websurvey 1999", *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, no 1
- Sandberg, Mikael, (kommande), "Local Evolution of Democracy", in Martin Åberg and Mikael Sandberg, *Roots of Trust: Social Capital and Democratization in Post-Communist Poland and Ukraine*
- Sartori, Giovanni, 1970, "The Typology of Party Systems – Proposals for Improvement", in Eric Allardt and Stein Rokkan, eds., *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, New York: The Free Press
- Schelling, Thomas, C., 1978, *Micromotives and Macrobehavior*, New York: W.W. Norton & Co
- Schumpeter, Joseph, 1943, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London: Allen & Unwin
- Schumpeter, Joseph, 1934, *An Inquiry Into Productive Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*, Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Silander, John A., 1985, "Microevolution in Clonal Plants", in Jeremy B.C. Jackson et al., eds., *Population Biology and Evolution of Clonal Organisms*, New Haven: Yale University Press
- Simon, Herbert, 1962, "The Architecture of Complexity", *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 156, No. 6
- Simon, Herbert, 1997 (1945), *Administrative Behavior, A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations*, New York: The Free Press
- Spencer, Herbert, 1887, *A System of Synthetic Philosophy. Vol. I. First Principles*. London: Williams & Norgate
- Stearns, Stephens C., 1992, *The Evolution of Life Histories*, Oxford: Oxford University Press
- Stinchcombe, Arthur L., 1965, "Social Structure and Organizations", in James G. March, ed. *Handbook of Organizations*, Chicago: Rand McNelly & Co
- Stinchcombe, Arthur L., 1998, "Monopolistic competition as a mechanism: Corporations, universities, and nation-states in competitive fields", in Peter Hedström and Richard Swedberg, eds., *Social mechanisms. An analytical approach to social theory*, Cambridge: Cambridge University Press
- Stryjan, Yohanan, 1997, "The Machineries of Institutional Transformation. The Case of Czech Agriculture", in Ayse Bugra and Behlül Üsdiken, eds., *State, Market and Organizational Form*, Berlin: Walter de Gruyter
- Thompson, John N., 1994, *The Coevolutionary Process*, Chicago: The University of Chicago Press
- Tinbergen, N., 1963, 'On aims and methods in Ethology', *Zeitschrift für Tierpsychologie*, vol. 20, pp. 410-33.
- Tylecote, Andrew, 1991, *The Long Wave in the World Economy. The Current Crisis in Historical Perspective*, London: Routledge
- Wade, James, 1995, "Dynamics of Organizational Communities and Technological Bandwagons: An Empirical Investigation of Community in the Microprocessor Market", *Strategic Management Journal*, Vol. 16, 111-113

- van Valen, Leigh, 1973, 'A New Evolutionary Law', *Evolutionary Theory* 1: 1-30
- Vanhanen, Tatu, 1997, *Prospects of Democracy. A study of 172 countries*, London: Routledge
- Veblen, Thorstein, 1898, "Why is Economics Not an Evolutionary Science?", *The Quarterly Journal of Economics*, vol 12
- Veblen, Thorstein, 1925, (1970), *The Theory of the Leisure Class. An economic study of institutions*, London: Unwin Books
- Wilkins, John S., 1998, "What's in a Meme? Reflections from the perspective of the history and philosophy of evolutionary biology", *Journal of Memetics*, vol. 2 (http://www.cpm.mmu.ac.uk/jom-emit/1998/vol2/wilkins_js.html)
- Wilkins, John, 1999, "Memes Ain't (Just) in the Head – a commentary on Gatherer's paper: Why the 'Thought Contagion' Metaphor is Retarding the Progress of Memetics", *Journal of Memetics*, vol 3 (http://www.cpm.mmu.ac.uk/jom-emit/1999/vol3/wilkins_j.html)
- Williamson, Oliver E., 1985, *The Economic Institutions of Capitalism*, New York: The Free Press
- Williamson, Oliver E., 1998, "Human Actors and Economic Organizations", a paper presented at the 1998 conference of the International Society for New International Economics
- Wilson, D.S., 1980, *The natural selection of populations and communities*, Menlo Park: Benjamin Cummings
- Wilson, D.S., 1983, 'The group selection controversy: history and current status', *Ann. Rev. Ecol. Syst.*, 14: 159-89
- Wilson, E.O., 1975, *Sociobiology*, Cambridge, Mass.: The Belknap Press
- Volterra, V., 1926, 'Variations and fluctuations of the number of individuals in animal species living together' (Reprinted 1931, in R. N. Chapman, ed. *Animal Ecology*, New York: McGraw-Hill)
- Wright, S., 1931, 'Evolution in Mendelian Populations', *Genetics* 16: 97-159
- Young, H. Peyton, 1998, *Individual Strategy and Social Structure. An Evolutionary Theory of Institutions.*, Princeton: Princeton University Press

Översikter och meddelanden

Social Capital and Civic Culture: An Approach to the Thinking of Robert D. Putnam

Civic Culture, Liberal Individualism and Robert D Putnam

Social capital has become a popular concept in the civic/political culture debate. The extensive literature in the field of political culture has often emphasized the individual autonomy and the independence of modern man in relation to other free and autonomous individuals. In the ideal society, the social structures that the individual becomes a part of are considered as a consequence of a free choice guided by the individual's effort to realize his/her own personal aims (Milner 1990, p. 52). An important effort in such a society must e.g. be to increase the educational level, because this would increase the individual's opportunities to choose and mould his/her own life and social network according to his/her own expectations and taste (Wilensky 1975, p. 3).

The liberal and individualistic standpoint is of course not objective or free of ideological content. The ideal society of this literature is mainly represented by the civic culture of Anglo-saxon countries, e.g. the United Kingdom and the United States, in the same way as the literature in itself is mostly of Anglo-saxon origin. The prerequisites for the appearance of a civic culture in England was the liberation from the catholic church, the by this act acquired cultural pluralism, and the appearance of a new strong mercantile class that was independent in relation to the aristocracy. According to Almond and Verba, the appearance of the "civic culture" in England was not a break with tradition. In Almond and Verbas view, the old and the new is

instead all the time united in an endless process of change (Almond, Verba 1989, p. 5).

What kind of new values are the objective according to important parts of the civic culture literature, and what kind of values have been attained so far? The answers to especially the second question seems to widely differ. According to Inglehart, particularly the younger generations are often said to have developed a new set of values throughout the latest three decades permeated by non-materialistic, internationalistic and altruistic thinking, in contrast to the materialistic values of former generations (Inglehart 1990, p. 66). Other authors like e.g. Bo Reimer have, however, opposed these conclusions, because many investigations concerning attitudes have shown a general decrease of all sorts of values among the young. According to Reimer, there has been a decline of both materialistic and non-materialistic values. The younger generations can rather be characterized by an increasing lack of all types of values (Reimer 1988, pp. 347ff.).

The aim of the literature has been to impose the individualistic civic culture society, despite different signs of dissolution of both traditional and more modern values as the basis for functioning social networks and social relations. In the beginning of this century, Oswald Spengler called this change-oriented, restlessly individual-centred and imperialistic attitude "ethical socialism". According to Spengler, "ethical socialism" is guilty of a high degree of double standard of morality:

Ethical socialism is- despite its illusions in the foreground- not a system of compassion, peace and care, but of the desire for power. The other is self-deception. The aim is totally imperialistic: welfare, but in an expansive sense, not for the sick, but for the energetic, who must be given the freedom to act, and this by the means of violence, without the obstruction

of ownership, ancestry or tradition. Morals based on sentiment, "happiness" or utility have never been the deepest human instinct, even if the persons with such instincts try to persuade themselves that they are (Spengler 1996, p. 375f.).

In fact, the individualistic liberal standpoint has in some cases been taken for granted to the extent that no other theories than different liberal theories have been considered to deserve a priori attention. E.g. Mill, Rawls and Nozick have been compared to each other without reference to any other ideologies or theories than the liberal (see e.g. Slaug, 1996, pp. 147-151).

Robert D Putnam's book "Making Democracy Work" (1993), addresses typical empirical research problems in the tradition of the civic culture literature. Italian society in the period 1970-1990 is analysed in the setting of a reform that implemented regional governments and a high extent of regional independence in the twenty Italian regions in the beginning of the 1970s. Italy had formerly been a highly centralistic state. The study of the reform and its effects highlighted historically inherited differences between the north and the south of Italy. While the regional governments of the north worked in a highly developed and modern social and economic environment, the regional governments of the south had to try to implement their policies in a social and economic environment that was much less developed and highly traditional. Consequently, the same regional reform led to very different results in terms of policy outcome and citizen participation in different parts of the country. Putnam concludes that the south is caught in a political culture that hamper the process of modernisation. The reason for this, according to Putnam, seems to be that the political, economic and social system of the south is authoritarian characterised by vertical power relations, which results in a state of dependence and passivity for the ordinary citizens. In contrast, the system of the north is characterized by interpersonal trust, generalised reciprocity, a rich variety of networks of social participation, and equality of power and influence between citizens, i.e. horizontal power relations. These

characteristics of the north represent different aspects of social capital, according to Putnam.

This article first describes Putnam's definition of social capital, and his interpretation of how social capital works and becomes historically inherited. However, certain aspects of social capital are highly incompatible with the liberal individualistic standpoint of important parts of the civic culture literature. In the second section of the article, I will illustrate and discuss Robert D. Putnam's solution to this problem, which he deals with by using the dichotomy liberal individualism versus republicanism. According to Putnam, a high degree of social capital (generalised reciprocity, social networks that enhance networks of civic engagement- social participation, equality and trust) is the prerequisite for an economically and socially well-functioning society. In a third step, however, this article also discusses the shortcomings of this dichotomy and demonstrates some of the very sensitive preconditions that are required to be able to attain Putnam's republican ideal. The reason seems to be the intermediate status of republicanism between the extreme liberal standpoint of autonomous individuals and the extreme traditional standpoint with almost no room for individuality at all.

Social Capital: the Concept and its Components

The key concept of Putnam's work is social capital. Social capital is created when the relations among persons change in ways that facilitate social interaction, social participation and cooperation:

Physical capital is wholly tangible, being embodied in observable material form; human capital is less tangible, being embodied in the skills and knowledge acquired by an individual; social capital is even less tangible, for it is embodied in the *relations* among persons (Coleman 1990, p. 304).

Putnam analyses a society in northern Italy that is permeated by high levels of social capital. But why is social capital so scarce in southern Italy? Why are not all societies characterised by mu-

tual understanding and cooperation? Failure to cooperate for mutual benefit does not necessarily imply ignorance or irrationality. Putnam discusses how several games of the Public Choice theory end up with solutions that are rational for each of the individuals, but suboptimal for the individuals as a collective or as a society.

In the *tragedy of the commons*, no herder can limit grazing by anyone else's flock. If he limits his own use of the common meadow, he alone loses. Yet unlimited grazing destroys the common resource on which the livelihood of all depends. A *public good*, such as clean air or safe neighborhoods, can be enjoyed by everyone, regardless of whether he contributes to its provision. Under ordinary circumstances, therefore, no one has an incentive to contribute to providing the public good, and too little is produced, causing all to suffer. In the dismal *logic of collective action*, every worker would benefit if all struck simultaneously, but whoever raises the strike banner risks the betrayal by a well-rewarded scab, so everyone waits, hoping to benefit from someone else's foolhardiness. In the *prisoner's dilemma*, a pair of accomplices is held incommunicado, and each is told that if he alone implicates his partner, he will escape scotfree, but if he remains silent, while his partner confesses, he will be punished especially severely. If both remained silent, both would be let off lightly, but unable to coordinate their stories, each is better off squealing, *no matter what the other does* (Putnam, 1993, pp. 163-164; see also McLean, 1987).

In all these games, everyone loses by acting only as egoistic individuals. However, the game theory also suggests that cooperation would be enhanced if players were engaged in many repeated games, since this would make possible the use of experience and consequently the punishment of defectors (Putnam, 1993, p. 166). According to Putnam, a high degree of social capital is needed in society to be able to achieve such repeated situations that would identify defectors and punish them.

The definition of social capital implies that this concept covers a much wider set of laws and rules that restrain individual human action than just written laws sanctioned by the official ju-

ridical system. Social capital is a public good, embedded in all activities in a society.

Trust is an essential component of social capital. Trust enhances cooperation, and increased cooperation enhances trust in a process of mutual dependence. This process of mutually enhancing results in an accumulation of social capital, according to Putnam. In contrast to physical capital, more social capital is created when the social capital of a society is used more diligently. Social trust between people in a complex society can arise from two sources, according to Putnam, norms of reciprocity and networks of civic engagement. Norms of reciprocity capture a wider range of "externalities", i.e. consequences of actions that have positive or negative effects on others. Such norms of reciprocity are sustained by modeling and socialisation, according to Putnam:

An example may clarify: Novembers here are windy, and my leaves are likely to end up on other people's yards. However, it is not feasible for my neighbors to get together to bribe me to rake. The norm of keeping lawns leaf-free is powerful in my neighborhood, however, and it constrains my decision as to whether to spend Saturday afternoon watching TV. This norm is not actually taught in local schools, but neighbors mention it when newcomers move in, and they reinforce it in frequent autumnal chats, as well as by obsessive raking of their own yards. Non-rakers risk being shunned at neighborhood events, and non-raking is rare. Even though the norm has no legal force, and even though I prefer watching the Buckeyes to raking leaves, I usually comply with the norm (Ibid, p. 171).

In the ideal society, these norms of reciprocity involves all citizens in order to achieve a state of "generalised reciprocity", according to Putnam. This generalised reciprocity reconciles self-interest and solidarity (Ibid, p. 172). The social networks that are characterised by generalised reciprocity are also characterised by horizontal power relations in the interpersonal communication and exchange within these networks. Horizontal power relations means that the persons involved in these formal or informal forms of communication are equal in power, i.e. one

individual is not above or below the other in any form of hierarchical power relationship. Instead, every participant is equal in their status as citizens. In contrast, vertical networks of social relationships means that one of the participants is more powerful than the other. A society characterised by many vertical relationships of power has a low level of social capital, whereas a society characterised by many horizontal relationships of power has a high level of social capital. Small farmers in e.g. a feudal society with many vertical relationships of power cannot easily band together to oppose the landlord, because their only firm relationship is with the landlord and not with each other.

Networks of civic engagement, e.g. neighbourhood associations, cooperatives, sports clubs, political parties, represent intense horizontal networks. They constitute an essential form of social capital, because

Networks of civic engagement increase the potential costs to a defector in any individual transaction.

Networks of civic engagement foster robust norms of reciprocity.

Networks of civic engagement facilitate communication and improve the flow of information about the trustworthiness of individuals.

Networks of civic engagement embody past success at collaboration, which can serve as a culturally-defined template for future collaboration (Ibid, pp. 173-174).

Kinship ties also play an important role in creating social capital. Family firms and some closely-knit ethnic minorities were e.g. important as sources of social capital in the early stages of the commercial revolution. As we will see in more detail in the next section, Putnam also regards loss of family and kinship ties as one of the important reasons for the declining social capital of many Western countries in recent decades. The strong kinship ties of smaller groups are regarded by Putnam as an important prerequisite for the weaker ties that are represented by the social networks of civic engagement. These weaker ties constitute the social networks of much larger groups of people.

Weak ties are more likely to link members of different small groups than are strong ones, which tend to be concentrated within particular groups (Granovetter, 1973, p. 1376).

However, as in southern Italy, strong family ties in a society characterised by vertical power relations might foster "asocial familism", i.e. strong within-group ties without the weak ties of social networks of civic engagement. The norms of generalised reciprocity and the networks of civic engagement also generate social capital in a process that is self-reinforcing and cumulative, according to Putnam. The accumulation of social capital creates a stable social equilibrium of mutually reinforcing cooperation, trust, reciprocity, civic engagement and collective well-being that permeates a society, and can be inherited throughout the history of that society. Furthermore, the importance of social capital increases as economic development proceeds. However, another historical equilibrium is also possible. This equilibrium is characterised by the lack of trust, reciprocity, civic engagement that also permeates society and is inherited in a similar way of "path dependency" (Putnam, 1993, pp. 176ff.).

These are the principal traits that separate the historical and the contemporary characteristics of the north as opposed to the south of Italy. The aim, according to Putnam must be to leave the state of affairs that characterize the south of Italy in order to achieve a state of society characterized by 1) engaged citizens (civic engagement/high social participation), 2) political equality, 3) solidarity, trust and tolerance, and 4) social structures that serve to enhance cooperation between the citizens (Ibid, pp. 87ff.).

Social capital has often been defined and operationalised (Kawachi et. al. 1997, pp. 1491ff., Putnam 1993 (The Prosperous Community), pp.35-42) as the 1) (social participation) and 3) (trust in others) points mentioned above. However, unlike many other authors in the civic culture tradition, Putnam realizes that at least some of these goals are problematic or even completely incompatible with the individualistic aims of important parts of the civic culture tradition. There seems to be an inherent contradiction. How can individual autonomy (and indi-

vidual utility maximization) be compatible with a society characterized by solidarity and mutual trust? Why is the social participation of ordinary citizens in organisations, unions, political parties, political elections etc. declining throughout the Western world, despite Francis Fukuyama's statement that liberal democracy is on its way to conquer the world (Fukuyama 1992, pp.42f.)? This discussion is not new. It traces its origins back to the original version of the book "The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations" (1963) by Almond and Verba (Almond, Verba 1963, p. 65). However, the questions concerning the relationship between the potential anarchy of liberal individualism and the social cohesion of society seems to be gaining in importance.

Liberal Individualism versus Republicanism

Putnam observes that the participation in organisations, political parties, political elections etc. has declined in American society in recent decades:

... the advanced Western democracies and above all the United States have typically been taken as models to be emulated. There is striking evidence, however, that the vibrancy of American civil society has notably declined over the past several decades (Putnam 1995, p.65).

This statement sharply contrasts the observations of Alexis de Tocqueville when he visited the United States in the 1830s:

Americans of all ages, all stations in life, and all types of disposition, are forever forming associations. There are not only commercial and industrial associations in which all take part, but others of a thousand different types—religious, moral, serious, futile, very general and very limited, immensely large and very minute... Nothing, in my view, deserves more attention than the intellectual and moral associations in America (de Tocqueville 1970, p. 72).

Putnam finds several reasons for this recent and obvious decline in civic engagement. In his view

U.S. social capital is eroding for four reasons. First, the recent movement of women into the labour force has significantly increased the average American working hours. Putnam regards this as the main cause. Second, the increased mobility of people (the "re-potting" hypothesis) has had the same effect. Mobility, like frequent re-potting of plants, tends to disrupt root systems. The possibility to punish defectors disappears. Third, the demographic transformation of the American family meaning fewer marriages, more divorces, fewer children, lower real wages etc has also led to a decline of social capital. Finally, the technological transformation of leisure (television, computers) has enabled individual tastes to be satisfied more fully, but at the cost of the more positive social externalities associated with more primitive forms of entertainment (Putnam 1995, pp.74f.).

The solution suggested by Putnam first and foremost is to conduct more research and scientific investigations concerning the nature of social capital (both social participation and trust), and how social capital can be promoted in modern society (Ibid, p. 76f.). But suggestions to conduct research to improve the understanding of a phenomenon is not a solution in itself. Putnam consequently hints at a plausible and more definitive suggestion. This comprises the dichotomy liberal individualism as opposed to republicanism.

Putnam suggests that the tradition of republicanism has its origins in sixteenth century Florence and the writings of Niccolò Machiavelli and some of his contemporaries (Putnam 1993, pp. 86f.). The ability of the citizens to cooperate, the virtue of citizenship, was by far the most important factor that determined whether the institutions of society would succeed or not. According to a well-established interpretation, this "republican school" that stressed community and citizenship lost the battle against liberal authors like Hobbes, Locke and their successors who stressed individualism and individual rights (Ibid, pp.86f.). However, in later decades, a renewed interest in the virtues of modern community and citizenship has manifested itself (Herzog 1986, pp. 473ff.), but it has not remained unopposed by authors in the liberal tradition

(Hirsch 1986, pp. 423ff.). According to Putnam, the liberal authors have not been able to contradict that

As the proportion of nonvirtuous citizens increases significantly, the ability of liberal societies to function successfully will progressively diminish (Galston 1988, p. 1281).

The modern authors of what Putnam calls the republican tradition have stressed the importance of a high degree of both social participation and trust in society. E.g. Michael Walzer emphasizes the interest in public issues and the devotion to public causes as the key signs of civic virtue (Walzer 1980, p. 64). Even acts of self-interest have a different characteristic in societies with a high degree of trust (Putnam 1993, pp. 87f.). Ties of confidence and trust can help society overcome situations where individuals out of self-interest would otherwise choose not to cooperate.

Putnam derives the political traditions of northern Italy back to the Middle Ages. For reasons that have yet not been completely answered by historical research, a system of small city republics developed and persisted throughout the centuries from the Middle Ages onwards in northern Italy, while the centralised authoritarian monarchy became the characteristic of the political and administrative system of the south. Even when the authoritarian monarchy became weaker, this only meant a rising influence for the landed aristocracy, and a deepening of feudal bonds. A culture of distrust and egoism developed over the centuries in this part of Italy, according to Putnam. In northern Italy, on the other hand, a mercantile system of trade and merchandise developed. The citizens of the republics constantly traded and made contracts with each other. The administration of the northern republics was run by professionals. Respect for the law, for written contracts and for agreements as well as a combination of individual freedom and devotion to the common interests of society characterised these republics, which also meant that they at a very early stage had found a non-violent solution to the dilemma of collective action. Even if the republics lost their independence during the seventeenth century, the

political, social and economic cultural traditions persisted to some extent throughout the centuries. This fact explains the differences between the north and the south even today, according to Putnam, and why the north has managed to seize new economic, international and technological opportunities (Ibid, pp. 121ff.).

Putnam's discussion of liberal individualism versus republicanism is close to the liberal versus communitarian discussion. The participants in this discussion have ranged from very clearly anti-liberal communitarians to very consequent liberals. For some communitarians, e.g. Alisdair MacIntyre, the communitarian standpoint is a part of a broad attack on liberal society. According to MacIntyre, modern man

...is a citizen of nowhere, an internal exile where he lives... Modern liberal political society can appear only as a collection of citizens of nowhere who have banded together for their common protection (MacIntyre 1981, p. 147).

This lack of interest in community as a basis and a prerequisite for the existence of human society has been admitted even by a liberal author like Hirsch:

It is not an accident, no failure of imagination, that causes liberalism to have no strong theory of community, for the conditions that would bring a community into existence, or maintain it over time, are precisely those conditions that liberalism is designed to avoid, or the absence of which create a void that only liberal politics can fill (Hirsch 1986, p. 435).

It appears that even Putnam's work represents a step away from the individualistic and liberal standpoint. The reason seems to be that liberal individualism has become less tenable in Western societies that are increasingly characterised by the dissolution of social cohesion.

The republican ideal of active and participating citizens rests on the assumption that the right of the individual as opposed to majority decisions are based on political and social participation in public matters. Discussion and participation is thus the core ingredient of republicanism. On the other hand, the democratic ideal and citizenship of liberalism states in advance the rights of the individual against majority deci-

sions. To liberalism individual rights come prior to any social or political concerns. Consequently, the liberal concept of citizenship a priori requires no common social environment or shared values (Miller, 1995, p. 449). The republican and liberal citizens are two different creatures:

The liberal citizen is not the same as the civic-republican citizen. In a liberal polity there is no duty to participate actively in politics, no requirements to place the public above the private and to subordinate personal interests to the common good systematically, no commitment to accept collective determination of personal choices (Galston 1988, p. 1284).

This description of the liberal citizen sharply contrasts the republican standpoint represented already by Niccolò Machiavelli:

Politics, according to Machiavelli, is not something you can avoid if you want to live well, even if one happens to prefer the private sphere of life. Political action to Machiavelli is an existential condition for the welfare of man in modern society. And modern society according to his stance, was a society where the organisational conditions were compelling conditions for living a vigilant and assertive life, that is, according to Machiavelli, a successful life (Bryder, 1990, p. 126).

We have now illustrated that the ever ongoing discussion and participation of republicanism require a common social setting, a set of shared norms and values among the citizens. The individual is not entirely autonomous in relation to society. The individual is socialised into a specific society and a specific culture which sets the limits for his opinions and values (Bevir, 1996, p. 108). This limitation also constitutes the common frame of references for the discussion that is so essential to republicanism. At the same time these limitations provide the basis for the republican discussion, the common references without which no republican discussion or political participation could take place. What might the contents of these shared values required to obtain the republican ideal of citizenship be? It has been suggested that the most prominent weakness of the communitarian literature is the hard-

ness to find a basis for a common set of norms or values shared by all citizens in modern Western society (Näsström, 1998, p. 273). However, this difficulty to find generally shared norms and values, from which e.g. the norms of generalised reciprocity can be derived, might just as well be regarded as a weakness of modern Western society itself, rather than an inherent weakness of the communitarian literature. MacIntyre suggests that the citizens of modern Western societies have lost the uniform sense of virtues and norms that were formerly shared by all citizens (MacIntyre 1984, p. 149). These virtues and norms were inherited from generation to generation throughout the history of Western society. Galston also stresses that in the sense that modern liberal virtues exist, they differ from the classical virtues of Western society:

The liberal virtues demand less self-discipline and sacrifice than do the virtues of classical antiquity, of civic republicanism, or of Christianity, and the practise of many of these social virtues will simultaneously make it easier for individuals to succeed within liberal communities (Galston 1988, p. 1281).

It seems that the republican ideal requires a source from which the norms and values to be shared by all citizens can be derived. This is necessary in order to achieve a state of generalised reciprocity instead of the autistic and asocial responselessness of liberal individualism. The generalised reciprocity that is obtained through repeated similar situations needs to be institutionalised by norms and values that have their basis in a common culture. The arguments for this are historical and empirical as well as theoretical. Christianity is an example of such a cultural basis for society. Christian tradition and religion represents an essential basis for the inherited virtues of the culture of Western society. However, this inherited moral basis is ambiguous in relation to republicanism as discussed by Putnam. On the one hand, the Christian tradition with its ethical and moral contents has historically provided the basis for Western society. On the other hand, the same tradition might hamper all forms of free discussion or participation, if the tradition is too strong and characterised by vertical instead of horizontal power relations be-

tween individuals and groups of individuals. In the next section, I will discuss this problem with particular reference to Putnam. It also appears that some contradictions are inherent in Putnam's works. According to Putnam, social capital has been declining in the USA and throughout the Western world during later decades. The reasons seem to be the decline of the family and the consequent demographic decline, the increased mobility of individuals, and the technological progress. How can the social system of the north of Italy that is characterised by these changes be recommended as an example of a society to be copied?

Putnam's Republicanism between Liberal Individualism and Traditionalism

A group of people must apprehend and interpret phenomena and events in a fairly similar way to be able to function together as a community or a society. There must be a common set of references or, to put it in another way, a common culture. Daun defines culture as a combination of conscious rules founded on reason, unconscious values founded on reason and irrational symbols (Arnstberg 1991, p. 71):

Culture is the common rules, values and symbols of a group of people.

The similarity between this definition of culture and the definition of generalised reciprocity according to Putnam is striking. To be able to apprehend and rightly interpret the unwritten rules of society and the norms of the generalised reciprocity there must be a common culture.

In "The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy" (1995) Christopher Lasch argues that the new political and, maybe even more, economic elites of the Western world increasingly act in an asocial way against the rest of the population and society as a whole. Companies, factory plants and capital are moved across borders without any social or human considerations. Earlier, traditional Christianity played an important role by providing society with a common basis of morals and ethics. The

new elites of the Western world are, to the contrary, often clearly hostile to Christianity and religion:

The elites' attitude to religion ranges from indifference to active hostility (Lasch 1995, p. 215).

Furthermore, the new elites have not in any deeper sense tried to build any new moral and ethical basis for common values to be shared by everyone in a living community:

The postmodern sensibility rejects much of modernism as well, but it is rooted in the modernist ideal of individuals emancipated from convention, constructing identities for themselves as they choose, leading their own lives (as Oscar Wilde would have said) as if life itself were a work of art. (Ibid, p. 234)

Robert Bly highlights the same problem in "The Sibling Society" (1996). Modern economic, individualistic and secularised man has lost all ties to former and coming generations, all cultural roots, by denying the culture of his ancestors without replacing it with any new fabric that ties people together in mutual understanding.

When colonialist administrators take over tribal society, their first task is to prove to the indigenous population that nothing in their culture works. It is important also to prove that tribal ways, such as consensus, do not work, and the old ways of talking with the gods, the ways the shamans practise, do not work...

... We can say that our destruction of the tribal systems, their elderhood and religions, has now come back on us. We now see an entire generation of students living in an impoverished landscape. The elders are without power, and the Christian religion is no longer vigorous. The young, black or white, tend to be rationalists and sceptics, and have nothing to live up to; the mutual dependence of generations breaks down. (Bly 1996, p. 161)

In contrast to this view, Putnam argues that religion, and especially the Catholic church, is one of the alternatives, or even one of the enemies, of the virtues of citizenship. As late as during the period between the two world wars, the Catholic church advised its members to abstain from in-

volvement in political engagement. In the post-war era, the Catholic church cooperated with the Italian Christian Democratic party, although the pattern of low civic engagement in areas and regions of high religiosity and clericalism among the citizens remained. Vertical bonds of authority also remained more typical for the Catholic church than horizontal bonds of community, according to Putnam (Putnam 1993, p. 107). But is Christian religion really in absolute terms the enemy of the republican ideal, as Putnam himself states?

Putnam's own description of the northern republics of Italy during the Middle Ages includes a high level of religiosity and Christian beliefs (Ibid, p. 127). The republics of the north seem to have been permeated by virtues of citizenship and shared values that were well anchored in a tradition of religion and metaphysical beliefs (Pocock 1975, pp. 31ff.). The republican ideal represented by the small city republics of northern Italy in Putnam's "Making Democracy Work" are in fact a remarkable example of the interdependence between on the one hand the cultural roots inherited from Antiquity and Christianity, and on the other the ideal of republicanism. The sources from which the shared norms and values are derived could of course be other than Christianity, but this tradition all the same seems to be the historically inherited. Christian religion also preserved and fostered many of the characteristics of Greek and Roman Antiquity in juridical, political and social matters that are close to the republican ideal.

Yet Christian men continued, in one way and another, to be Romans: civic beings, intensely concerned with the events of political history, the civil and military happenings which befell them and of which they from time to time asked God the meaning (Pocock 1975, p. 36).

Similarly, Christian religion had particular traits that in the long run served to facilitate active political and social participation in public matters among the citizens. In contrast to some other religions, matters concerning the material world and society on Earth were already in the middle ages to some extent left to the citizens and not to the priesthood.

In Medieval Europe, on the other hand, the validity of secular laws was always fully recognised, indeed Roman law was sometimes accorded almost scriptural respect (Black 1993, p. 61)

This fact does not exclude the possibility that even Christianity had and in some cases still have its own metaphysical traditionalists. The strive for a complete union between the religious dogmas and their total implementation in society is of course possible even in Christian religion. Had these aspirations succeeded, it would have meant almost total social cohesion and the absence of almost all individual freedom. However, such aspirations did not succeed in the particular Christian cultural setting:

Certainly, concerted attempts were made to subordinate one wholly to the other; in the West, popes made a bid for political leadership of a united, almost *umma*-like "Christian commonwealth (*republica christiana*)", but this failed (Ibid, p. 62).

Even during the first decades after the second world war, there was a strong Catholic movement mainly in the north of Italy, the Catholic Action that Putnam mentions as an example of religious horizontal civic engagement. The Catholic Action has now almost completely disappeared because of recent secularisation. However, the republicanism of northern Italy, manifested in a high degree of coherence and sense of community, is now a secularised society, according to Putnam (Putnam, 1993, pp. 107ff.).

The society of northern Italy is obviously still working well in terms of economical and technological progress, trust in financial institutions and material prosperity. Putnam also stresses that not all forms of social capital are benevolent to society, i.e. highly traditional forms of tightly knit social cohesion and social capital might produce discrimination and intolerance (Putnam 1995, p. 76). But how much of coherence and sense of community is really left in a society like the one in northern Italy, where the total fertility rate in later decades has been as low as 0.8-0.9 (2.1 is the required number for reproduction in a modern society)? Is a society that is socially arranged in such a way that the population will be

demographically eliminated in only a few generations really something that should be recommended or copied? As already mentioned, these are demographic factors that Putnam himself has put forward as the main explanations to the observed decline of social capital in the United States and most of the rest of the Western world. Advanced stages of secularisation first and foremost means that a non-economic, cultural basis of society has been lost, without having been replaced by any other basis of equal importance. The demographic decline means that the economic strains on the working population due to an increasing proportion of old-age pensioners will increase continuously and immensely in the future, causing antagonisms and a lack of solidarity between generations never experienced before. Both the increased rapidity of secularisation and the demographic decline seems to be logical consequences of the individualistic and liberal standpoints themselves. Although Putnam acknowledges the dissolution of the family and other social networks as a causal factor behind the declining social capital, he does not draw any further conclusions from this observation. In fact, Putnam's republican ideal seems to represent a very sensitive intermediate standpoint between extreme liberalism/ liberal individualism and traditionalism. Western society developed from a mainly traditional and tightly knit form of social cohesion towards a liberal and individualistic organisation. Christianity possessed preconditions for a republican society that were inherited from Greek and Roman Antiquity. The republican ideal seems to have been possible to maintain during an intermediate period of varying longevity in different countries and regions during this continuing process. But the sensitive equilibrium of on the one hand individual freedom and on the other social cohesion seems to be about to be lost as the progress of liberal individualism of Western society continues.

Conclusion

The civic culture literature has often professed the ideal of liberalism and individualistic free-

dom. This ideal is incompatible with some of the components of Putnam's definition of social capital. These components of social capital are engaged citizens (civic engagement/ high social participation), solidarity and trust, and social structures that serve to enhance cooperation between citizens. Putnam's dichotomy liberal individualism versus republicanism in itself suggests that the liberal and highly individualistic standpoint is increasingly difficult to defend in a Western world where the basis of a common culture and a functioning social cohesion seems to be about to be lost. However, even Putnam's republican ideal appears hard to maintain in the long run in the historical process of advanced secularisation and modernisation. It may be that this republican combination of a high degree of civic engagement in politics, organisations, elections, sports clubs etc, a high degree of participation, and at least some degree of preserved sense of traditional virtues and anchorage in religion, implying a high degree of shared values as the basis for participation and discussion, represented the ultimate height of civic culture.

Martin Lindström

References

- Almond, G, Verba, S, 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Almond, G, Verba, S, 1989. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London, New Delhi: Sage Publications.
- Armstberg K-O, 1991. Kultur och kulturvariation. In Daun, Å and Ehn, B, 1991. (Eds) *Blandsverige. Kulturskillnader och kulturmöten*. Stockholm: Carlsons.
- Bevir, M, 1996. The Individual and Society. *Political Studies* XLIV: 102-114.
- Black, A, 1993. Classical Islam and Medieval Europe: A Comparison of Political Philosophies and Cultures. *Political Studies* XLI: 58-69.
- Bly, R, 1996. *The Sibling Society*. London: Penguin Books.
- Bryder, T, 1990. *Machiavelli and Modern Political Analysis*. Copenhagen: Forlaget Politiske Studier.

- Coleman, J S, 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- De Tocqueville, A, 1970 (original 1835-1840). *Jämlikheten vårt öde* (De la démocratie en Amérique). Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Fukuyama, F, 1992. *The End of History and the Last Man*. London: Penguin Books.
- Galston, W A, 1988. Liberal Virtues. *American Political Science Review* 82: 1277-1290.
- Granovetter, M, 1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78: 1360-1380.
- Herzog, D, 1986. Some Questions for Republicans. *Political Theory* 14: 473-493.
- Hirsch, H N, 1986. The Threnody of Liberalism: Constitutional Liberty and the Renewal of Community. *Political Theory* 14: 423-449.
- Inglehart, R, 1990. *Culture Shift In Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Kawachi, I, Kennedy, B P, Lochner, K, Prothrow-Stith, D, 1997. Social capital, Income Inequality, and Mortality. *American Journal of Public Health* 87: 1491-1498.
- Lasch, C, 1995. *The Revolt of the Elites- and the Betrayal of Democracy*. New York: Norton.
- MacIntyre, A, 1981. *After Virtue*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- McLean, I, 1987. *Public Choice. An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Miller, D, 1995. Citizenship and Pluralism. *Political Studies* XLIII: 432-450.
- Milner, H, 1990. *Sweden: Social Democracy in Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Näsström, S, 1998. Den kommunitära arkitekturen. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 101: 257-274.
- Pocock, J G A, 1975. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R D, 1993. *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R D, 1993. The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. *The American Prospect*: 35-42.
- Putnam, R D, 1995. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6: 65-78.
- Reimer, B, 1988. No Values- New Values. *Scandinavian Political Studies* 11: 347-359.
- Slaug, B, 1996. En rättvis hälso- och sjukvård- enligt Mill, Rawls och Nozick. *Socialmedicinsk Tidskrift* 73: 147-151.
- Spengler, O, 1996. *Västerlandets undergång. Andra bandet. Gestalt och verklighet*. Stockholm: Atlantis.
- Walzer, M, 1980. Civility and Civic Virtue in Contemporary America. In: *Radical Principles*. New York: Basic Books.
- Wilensky, H, 1975. *The Welfare State and Equality. Structural and Ideological Roots of Public Expenditures*. Los Angeles: University of California Press.

Om forskningsproblem igen – svar till Bjereld, Demker och Hinnfors

I StvT nr 4 1999 bemöter Bjereld, Demker och Hinnfors (BDH) den kritik som vi riktat mot deklar av resonemangen i deras bok *Varför vetenskap?* – nämligen pretentionen om att "inomvetenskapliga problem" av typen "paradox" eller "gåta" skulle vara en kungsväg till den goda forskningsuppgiften (se Boström – Uhrwing 1999).

Större delen av artikeln ägnas åt en argumentativ presentation av det egna tänkandet. Den inleds med hänvisningar till Karl Popper m.fl. avseende betydelsen av problemstyrd forskning. Eftersom vi är osäkra på om BDH anser att dessa hänvisningar ger stöd åt deras idé om det ideala forskningsproblemet vill vi markera att BDH här talar om "forskningsproblem", vilket inte är detsamma som "inomvetenskapliga problem" av det slag BDH vill lyfta fram (jämför t.ex. Lundquist 1993:58-60, Vedung 1977:31). Förutsättningslöst faktainsamlande kan och bör ej förekomma. Forskning bör vara medvetet problemstyrd. Vi har naturligtvis ingen annan åsikt. Frågan är istället om endast de slag av problem som BDH gillar duger.

Texten i övrigt pendlar mellan ett återopande av "de goda exemplen" och den pedagogiska frågan om hur man skall få studenter att arbeta som de goda föredömena. Resonemangen om de goda exemplen tycks cirkulär. BDH återopar just sådana forskning som bedrivits i enlighet med de ideal som BDH hyllar. (Forskningsproblemen i exemplen beskrivs i termer av avvikelser från det förväntade.) Här finns således ingen problematisering. Var är de forskare som skulle kunna utgöra besvärliga motexempel gentemot BDH:s tes? Och har de återopade forskarna måhända i sin forskarpraktik ibland avvikit från den smala stig som BDH anbefaller, och trots denna "försyndelse" utfört god och väsentlig forskning? Vilket är för övrigt BDH:s kriterium på god och väsentlig forskning? Som vetenskapligt hantverk lämnar BDH:s argumentation en del i övrigt att önska. Framställningen andas mer av

väckelse och "rättning i leden" än vetenskaplig problematisering och ifrågasättande. Utan att ha övertygat glider texten så småningom över i ett pedagogiskt perspektiv. Hur skall vi få studenter att arbeta som "vi" vill? Och hur skall man få studenterna att inte förskräckas inför ett sådant arbetssätt? Härigenom förstärks på ett försåtligt sätt bilden av att BDH:s förhållningssätt ej behöver problematiseras. Det vetenskapsfilosofiska problemet förvandlas till ett pedagogiskt problem.

Vetenskaplighet är, som vi ser det, väsentligen en fråga om metod. Det handlar om *hur* man studerar de problem man som forskare förelagt sig. Den "demarkationsfråga" om *frågeställningars* vetenskaplighet som vetenskapsfilosofier diskuterat kan sägas bygga på, i vid mening, just metodologiska ställningstaganden. Vad är möjligt att veta? Det som vi i princip eller i praktiken inte kan nå kunskap om kan vi inte ställa vetenskapliga frågeställningar om, har varit en vanlig ståndpunkt. Ståndpunkten kan diskuteras, men den är inte poänglös. Utifrån denna ståndpunkt kan vi föra viktiga diskussioner om vetenskapen och dess ställning. Vi ser dock ingen poäng med att i någon annan mening kalla frågeställningar eller problem "vetenskapliga" – än mindre "inomvetenskapliga".

BDH lyckas heller inte visa vilken denna poäng skulle vara. Den slags "paradox" eller "gåta" som i *Varför vetenskap?* beskrivs som kungsvägen till den goda forskningsuppgiften har *en* betydande förtjänst, det skall erkännas. Den kittlar vår nyfikenhet, och den gör oss beredda att vilja utforska den aktuella problematiken, eller att följa en forskare i spåren som förelagt sig denna uppgift. En passage i *Varför vetenskap* antyder att "paradoxen" skall tjäna ett sådant pedagogiskt försäljningssyfte (Bjereld m.fl. 1999:12). Men ett sådant syfte kan naturligtvis inte ge "paradoxen" någon särskild vetenskaplig status.

Men, som sagt, paradoxen/gåtan väcker intresse, och intresse är förvisso en viktig sak. Vetenskaplig verksamhet bör ägnas åt väsentliga och viktiga ting framför oväsentliga och oviktiga. Därom torde alla vara överens. Vad som är väsentligt och viktigt råder det mindre enighet om, men eftersom det inte rör sig om en ren

smakfråga så är en rationell argumentation möjlig att föra. Genom en sådan argumentation söker vi visa att det vi tänker studera är intressant att veta något om. En sådan argumentation kan följa olika linjer. Huvudsaken är att forskaren kan göra det troligt att han eller hon tänker göra något som ter sig mödan värt att ägna sig åt. Det får inte handla om "knappologi" eller liknande meningslösa aktiviteter.

En teoridiskussion bör vara just en diskussion om vilka allmänna och preciserade frågor man som forskare bör studera. *Ett* sätt att argumentera för att en forskningsuppgift är väsentlig och intressant är just att visa på att den utgör den slags "gåta" eller "paradox" som BDH pläderar för. Det finns emellertid även andra sätt. Vi kan härvidlag inte se att ett argument om den praktiska nyttan utanför vetenskapssamhället skulle kunna förtjäna epitetet "utomvetenskapligt". Rimligen bygger ett sådant nyttoargument på bästa möjliga vetenskapliga kunskap, dvs. kunskap framtagen med vetenskaplig metodik. Och saknas empirisk forskning att bygga en sådan argumentation på, så kan vi ändå förvänta oss att forskaren ålägger sig sådana restriktioner för sitt tänkande och sin argumentation som utmärker ett gott vetenskapligt tänkande. Det handlar således inte om löst tyckande, partipolitiska preferenser eller annat ovidkommande. Det handlar om vetenskaplig teoribildning.

Intressant nog så kan de argument som BDH benämner "utomvetenskapliga" klara av en argumentation för ett forskningsprojekt på egen hand. Vi kan bli övertygade om nyttan av att bedriva en viss typ av forskning, och till och med om att forskningen bör bedrivas på visst sätt med vissa speciella frågeställningar, om forskaren lyckas visa på projektets nytta för samhället – till exempel i form av förbättrad miljö eller ökat välbefinnande för svårt sjuka människor. Det slags argument som BDH vill se som det viktigaste, förekomsten av en avvikelse från det förväntade, kan däremot inte klara hem en argumentation om värdet och intresset av en forskningsuppgift på egen hand. Det finns gott om dylika "gåtor" som ej är värda att ödsla forskningstid på.

BDH:s distinktion mellan "inomvetenskapliga" och "utomvetenskapliga" problem tycks

främst handla om var dessa har sin hemvist. De inomvetenskapliga finns i akademiska seminarierum och avhandlingar, de utomvetenskapliga i "resten" av samhället. Vi tror inte på värdet av den distinktionen – framför allt eftersom den rymmer en enkel ologiskhet. Vetenskapssamhället är en del av samhället, och vetenskapsmännens teorier, metoder och resultat kan därmed sägas vara hela samhällets teorier, metoder och resultat – förhoppningsvis de bästa bland de existerande. Det är väl egentligen just detta uppdrag som forskarsamhället har – att ta fram bästa möjliga kunskap. Och forskarsamhällets idéer och föreställningar skall naturligtvis inte stanna inom forskarsamhället. Om föreställningarna således redan från början tillhör hela samhället, och sedan skall spridas såväl inom som utom vetenskapssamhället så ser vi ingen poäng med att tala om "inomvetenskapliga" problem eller föreställningar.

Distinktionen riskerar också att leda tänkandet åt ett mycket bekymmersamt håll. (Vi hoppas att det inte är så BDH tänker.) Eftersom vi som forskare, och förmodligen även våra uppdragsgivare, tror på värdet av den slags verksamhet vi bedriver för att beskriva världen, så vill vi naturligtvis att våra kunskaper och vårt sätt att tänka skall hävda sig väl i samhället. Det vetenskapliga förhållningssättet och de kunskaper detta frambringar borde prägla all verksamhet där vi tror att rationalitet över huvud taget har ett värde. Att då säga att "utomvetenskapliga" bevelkesgrunder (om än i andra hand) skall tillåtas påverka valet av forskningsobjekt kan leda tanken bort från rationell argumentation. Är det ovetenskapliga och irrationella argument, som skall tillåtas spela roll? Är det pressens nyhetsvärderingsprinciper som skall få ha ett ord med i laget? Naturligtvis inte. Därför föreslår vi att vi fortsättningsvis rätt och slätt talar om *goda* och *dåliga* argument. De goda är förenliga med den vetenskapliga metodologin – var den än utövas i samhället.

Bekymret med många forskningsuppgifter är att vi inte på förhand kan räkna ut nyttan med dem. Därför är argumentationen om "nytta" vansklig att föra. Risken att vi ratar väsentlig forskning på grund av att vi inte ser någon omedelbar nytta med den är uppenbar. Detta prob-

lem drabbar emellertid all typ av argumentation kring vad vi skall bedriva forskning om. Vi kan inte på förhand veta vilken nytta i samhället visst slag av forskning kommer att ge, men vi kan inte heller veta vilka "paradoxer", "gåtor" eller andra föreställningar som samma forskning kan lösa upp – eller skapa. Oberoende av argumentslag måste vi således alltid föra argumentationen om olika forskningsprojekts värde med stor ödmjukhet, och med en öppenhet som inte riskerar att hämma intressanta upptäckter. Vi måste vara beredda att skjuta många pilar som inte träffar någon måltavla i hopp om att en pil kommer att träffa en måltavla vars existens vi bara haft vaga föreställningar om. Så länge vi emellertid tror att en rationell argumentation är bättre än en tom-bola när det gäller att välja forskningsproblem måste vi ändå, under iakttagelse av vederbörlig ödmjukhet, försöka föra en diskussionen om olika forskningsprojekts nytta och värde.

Självfallet är den oförutsägbara nyttan av forskning inte bara en angelägenhet för forskarsamhället. Vår civilisation skulle idag se väsentligt annorlunda ut om enbart forskning vars nytta man kunnat förutsäga skulle ha bedrivits. Ja, frågan är om man *alls* skulle kunnat bedriva någon forskning om sådana krav ställts. Därför måste frågan om den oförutsägbara nyttan vara en angelägenhet för hela samhället.

Slutligen: Vi tror inte på att all väsentlig forskning kan eller bör motiveras och beskrivas i termer av "paradoxer" och "gåtor", men vi förnekar inte att sådana ofta utgör intressanta problemställningar. Det är faktiskt just en sådan gåta som är upprinnelsen till vår kritik av *Varför vetenskap?* Hur kan det komma sig att det finns så mycket intressant och väsentlig forskning som *inte* har en paradox eller gåta att utforska, när BDH menar att sådana problem är de allra främsta – ja, kanske de enda sant vetenskapliga?

Bengt-Ove Boström – Marie Uhrwing

Referenser

- Boström, B-O – Uhrwing, M, 1999 Enighet eller pluralism?, *Statsvetenskaplig Tidskrift* vol. 102 nr 3.
- Bjereld, U, – Demker, M, – Hinnfors, J, 1999. *Varför vetenskap?* Lund: Studentlitteratur.
- Bjereld, U, – Demker, M, – Hinnfors, J, 1999. Problematiska problem? Om den vetenskapliga problemställningens plats i undervisning och forskning, *Statsvetenskaplig Tidskrift* vol. 102 nr 4.
- Lundquist, L, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Vedung, E, 1977. *Det rationella politiska samtalet*. Stockholm: Aldus/Bonniers.

Litteraturgranskningar

FREDRIKA LAGERGREN: *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Många samhällsvetenskapliga artiklar och böcker inleds med ett påstående om att det finns en allmän uppfattning om hur det förhåller sig med det som ska undersökas. Efter ett konstaterande att vi däremot inte har några goda belägg för denna uppfattning, följer noggranna analyser som mynnar ut i slutsatsen att den allmänna föreställningen mycket riktigt stämde. Nu vet vi emellertid detta med större säkerhet.

Denna typ av forskning är nödvändig. Men om alla undersökningar vore av det slaget, skulle inte vårt vetande utvecklas särskilt mycket. Det krävs även att någon vågar hävda något nytt, att som Popper framhållit komma med djärva hypoteser som sedan undersöks. Fredrika Lagergrens avhandling är – åtminstone i min läsning – exempel på det senare. I hennes *På andra sidan välfärdsstaten* hävdas djärva saker både teoretiskt, metodiskt och empiriskt. Alla dessa vågade grepp tvingar läsaren att tänka nytt. I några fall blir man övertygad, i andra måste läsaren hitta argument mot påståenden som inte tidigare framförts. Detta gör boken till en läsvärd doktorsavhandling.

I min anmälan ska jag diskutera några av de punkter där det finns särskild anledning att begrundas om vi ska nöja oss med den argumentering som Lagergren presenterar i avhandlingen eller om argumenten måste vässas ytterligare innan jag som läsare är övertygad. Enligt min mening lämnar Fredrika Lagergren med sin avhandling bidrag till den statsvetenskapliga diskussionen genom att hävda bland annat följande (här mycket förenklat beskrivet):

- När sambandet mellan idéer och politik ska studeras är det inte nödvändigt att fokusera på

viktiga idébärande aktörers praktiska ideologi

- Ideologier kan och bör studeras utifrån ”de eviga frågorna”. Svaren kan beskrivas i avslutning till två idealtypiska världsbilder: en individualistisk och en kollektivistisk
 - Ellen Key – eller snarare hennes folkhemsidé – bör (liksom Kjelléns) klassificeras som kollektivistisk
 - Rudolf Kjellén bör inte beskrivas som en extremt konservativ anti-demokrat och inte klandras för att han anknöt till samtida tysk samhällsforskning
 - Metaforen folkhemmet och den kollektivistiska ideologi som är sprungen ur denna, spelade stor roll vid införandet av proportionella valsystem 1907 och vid inrättandet av Socialstyrelsen 1912
 - Key, Kjellén och Per Albin Hansson använder folkhemsmetaforen på ett likartat sätt
- Jag ska koncentrera mig på att syna argumenten i avhandlingen på just dessa punkter. Innan dess ska emellertid avhandlingen mycket kort sammanfattas.

Sammanfattning av avhandlingen

Vissa ögonblick i historien är så kallade kritiska knutpunkter. Då kan aktörerna välja mellan olika handlingsalternativ utan att vara begränsade av rådande institutionella arrangemang. De beslut som då fattats kan sätta ramarna, ange spelreglerna, för politiken en lång tid framöver. Sådana beslut benämns formativa moment. Vid dessa tillfällen används idéer – ideologier – som ”tankekartor” för att hjälpa aktörerna att orientera sig mot ordning i kaoset. Idéerna spelar på så sätt en självständig roll.

I Fredrika Lagergrens avhandling är det den svenska välfärdsstatens specifika utformning som förklaras. Den kritiska knutpunkten för välfärdsstaten förläggs till 1900-talets första decen-

nier och det är alltså idéer och beslut under den tidsperioden som studeras. Det blir då naturligt att undersöka en idé som mer än någon annan förknippas med den svenska välfärdsstaten: folkhemstanken. Den centrala frågeställning som besvaras i avhandlingen gäller alltså i vilken mån den tidiga folkhemsidén, och denna speciella metafor, har påverkat besluten vid den svenska välfärdsstatens formativa moment.

Folkhemsidéologins idéer "klargörs" med hjälp av två olika metoder. Till att börja med ringar författaren in "de kognitiva modeller som återspeglas i folkhemsmetaforens användande". Det innebär att Lagergren tydliggör vad metaforen rent språkligt betyder. Därefter specialstuderas två personer som pekats ut som bärare av en tidig folkhemsidéologi: Ellen Key och Rudolf Kjellén. Författaren konstruerar ett analyschema som i fyra olika avseenden skiljer ut en individualistisk världsbild från en kollektivistisk. Det visar sig att folkhemsidén bör kategoriseras som kollektivistisk i samtliga fyra dimensioner som ingår i analyschemat.

Därefter följer en analys som syftar till att reda ut vilka idéer "som präglade tänkandet hos de politiska aktörer vilka hade makten över staten vid det formativa momentet" (188). För att besvara frågan studeras införandet av proportionellt valsystem 1907 samt inrättandet av Socialstyrelsen 1912. Besluten präglas av ett kollektivistiskt tänkande, som framför allt grundar sig på idéer om att hålla samman nationen och om att staten har ansvar för omsorgen om medborgarna. Detta överensstämmer alltså med centrala komponenter i folkhemstanken, både som idealbaserad kognitiv modell och som den framträder i Keys och Kjelléns tänkande. Därmed har Lagergren visat att folkhemstanken hade en självständig påverkan på aktörernas val av handlingsalternativ vid detta formativa moment. Per Albin Hanssons sätt att tala om folkhemmet utgör vidare belägg för att den svenska välfärdsstaten även senare präglades av i grunden samma idéer som de som Key och Kjellén lanserade, och som var vägledande vid besluten av den konservativa regeringen 1907 och den liberala 1912.

Hur ska idéers påverkan studeras?

Fredrika Lagergren formulerar inte sitt syfte i några enkla meningar. Det framgår tydligt att det inte stämmer med hennes stilistiska ideal att ha ett särskilt avsnitt med rubriken "syfte". Den lediga framställningen har inte i onödan stagats upp av det som uppsalaprofessorer med liknande stilistiska ideal kallat "byggnadsställningar". Det betyder att det ställs något högre krav på läsaren, men efter en smula ansträngning är det ändå inga svårigheter att begripa vad som ska undersökas.

På några ställen i avhandlingen presenteras syftet som teser som man förstär ska undersökas. Exempelvis får vi på sidan 16 veta följande:

De idéer som kan knytas till folkhemsmetaforen var, menar jag, vägledande för centrala politiska aktörer under den svenska demokratin formativa moment i början av 1900-talet.

När slutsatserna summeras förstår vi att författaren anser sig ha funnit stöd för denna tes och att idéerna dessutom präglat den specifika svenska välfärdsmodellen (sidan 188). Av utgångspunkten och slutsatserna framgår alltså att de centrala aktörernas världsbild står i fokus för undersökningen. Mot bakgrund av detta är det enligt min mening ett djärvt grepp att hävda att det inte alltid är nödvändigt att fokusera på viktiga idébärande aktörers praktiska ideologi för att besvara frågeställningen. Uttrycket praktisk ideologi är Lagergrens översättning av "programmatic beliefs" som Sheri Berman (1998, 21) använder sig av. Det betecknar idéer som ligger på en nivå mellan ideologier och ståndpunkter i sakfrågor (policy positions). För min del blir jag inte alls övertygad av argumenteringen på denna punkt, nämligen risken att "aktörer i stället för idéer hamnar i förgrunden" (19). Jag förstår inte heller alternativet: "I stället bör staten placeras i fokus eftersom det är via de politiska institutionerna all samhällslik verksamhet sker" (19).

Troligen menar Lagergren att man ska koncentrera sig på att granska innehållet i idéerna samt utfallet av processen, dvs överensstämmelsen mellan idéer och den studerade institutionen. Visserligen är detta ett nödvändigt moment i en sådan förklaring som författaren här syftar till att göra, men den kan bara, som Sheri Ber-

man med hänvisning till Alexander George påpekar, vara *en startpunkt för analysen, inte slutmålet* (Berman 1998, 23). Att nöja sig med att hitta överensstämmelse mellan idén och institutionen skulle vara som att nöja sig med att hitta en samvariation mellan variabler utan att försöka belägga den kausala mekanismen. Det brukar vi inte godta ens vid större statistiska undersökningar och det är ännu mer problematiskt vid fallstudier.

Det tycks emellertid som om Lagergren inte bara avvisar Bermans synpunkt om att studera praktisk ideologi utan även uppmaningen att koncentrera sig på "viktiga politiska aktörer". Om man vill välja någon som vid denna tid diskuterade idéer med betydelse för socialpolitiken, finns det många att välja på. Sven E Olsson har i sin bok om den svenska välfärdsstaten pekat ut fyrtiofem personer i den tidiga socialpolitiska intelligentian i Sverige. Sju av dem var verksamma efter de beslut som Lagergren studerar, men trettioåtta personer tillhör dem som kan ha deltagit i debatten. Varken Key eller Kjellén tillhör dem som räknas upp (Olsson 1993, 87). I en annan studie om nätverket i den sociala frågan mellan åren 1900 och 1920, dvs. den tid och den fråga som det här gäller, nämns överhuvudtaget inte Key eller Kjellén (Lundquist 1997).

Vad är då skälet till att studera Ellen Key och Rudolf Kjellén överhuvudtaget? Lagergrens argument tycks vara att Key och Kjellén är "två representanter för den tidiga Folkhemsideologin" (25), och dessutom "typiska företrädare" för den. Vi får emellertid genast veta att de inte är typiska i den bemärkelsen att "de ger uttryck för idéer som var vanligt förekommande"; de "är inte representativa i den bemärkelsen att deras sätt att resonera var vanligt (59)". Lagergren använder alltså termen *typisk* på ett tämligen otypiskt sätt, tycker jag.

Den viktigaste motiveringen måste istället vara att Keys och Kjelléns idéer "återspeglar folkhemsideologins specifika fråga/svar-komplex" (59). Det betyder, om jag förstår rätt, helt enkelt att de var inflytelserika samhällsdebattörer vid denna tid. Vi har redan konstaterat att de inte var särskilt centrala för de frågor som undersöks i avhandlingen. Innebär det att Lagergren i

stort sett kunde ha valt vilken tänkare som helst som var verksam vid sekelskiftet?

Om valet av Kjellén motiveras med att han använde den metafor som ska klargöras, blir det något mer övertygande. Men inte heller med det kriteriet blir det självklart att Kjellén bör väljas. Folkhemmet som begrepp lanserades av Alfred Pettersson i Påboda och inom unghögern var det kanske inte Kjellén så mycket som Manfred Björkquist, som använde uttrycket. Så vitt jag kan se visar inte Lagergren att Ellen Key använde folkhemsmetaforen överhuvudtaget, endast *hemmet* (182f).¹ Det är väl förmodligen av den anledningen som författaren påpekar att Key och Kjellén var de första att använda *hemmet* som politisk metafor (59). Det blir, enligt min mening, inte något riktigt övertygande argument. Det är ju – som Lagergren själv visar – själva sammansättningen av *folk* och *hem* som utgör grunden i metaforen.

På den här punkten blir jag alltså inte övertygad av Lagergrens argument. Då syftet i en undersökning är att studera vissa idéers påverkan på specifika beslut, måste man koncentrera sig på centrala aktörers relevanta idéer (jfr Berman 1998, kapitel 2). Lagergrens precisering av den undersökta idén är utmärkt. Men utan vetenskap om hur de centrala aktörerna tolkade idén och omsatte den i de specifika sakfrågorna saknas den nödvändiga mekanismen i den här typen av förklaringar, enligt min mening. Hur dessa problem yttrar sig i denna undersökning återkommer jag nedan till under rubriken *Folkhemsmetaforens roll*.

Begreppsapparaten: de eviga frågorna
Med hjälp av debatten mellan liberaler och kommunitärer försöker Lagergren hitta de "eviga frågorna". Mycket övertygande pekar hon ut synen på relationen mellan individen och kollektiven som den grundläggande brytningen i allt politiskt tänkande. Genomgången leder följaktligen fram till en analysapparat som skiljer mellan individualism och kollektivism. Denna insats är som sådan väldigt intressant. Här får vi ett högst användbart verktyg för att analysera ideologiers inställning till relationen mellan individ och kollektiv i fyra distinkta dimensioner.

Men frågan är om detta är den rimliga utgångspunkten för att jämföra en preciserad idé om folkhemmet med andra idéer. Skulle det inte varit intressantare att ha ett analyschema som tog hänsyn till exempelvis jämlikhet, välfärdsstatens omfattning eller grad av paternalism? Lagergrens argument att det "skulle vara onödigt tillkrånglat i en vetenskaplig studie" att använda termer som vänster- respektive högerkommunitarism (191), och därmed mer än en dimension, håller jag helt enkelt inte med om.

Om man nu väljer att som Lagergren använda denna enda dimension kanske det hade varit mer fruktbart att använda sig av en begreppsapparat som är mer finmaskig. Som den nu är utformad finns risken att alla som inte är nära nog extremt individualistiska hamnar i den kollektivistiska fällan. Preciseringen av hur folkhemstanken ska omsättas vid en diskussion av valsättet illustrerar detta mycket tydligt. Att Folkhemsidéologin i samtliga avseenden, på en mycket allmän nivå, hör hemma inom ramen för en kollektivistisk världsbild, förvånar nog inte många läsare.

Var Ellen Key kollektivist?

Ellen Key stod för en mycket explicit särartsfeminism. Det bör med emfas framhåvas att Lagergrens genomgång av Ellen Keys inställning i dessa avseenden är mycket klargörande och ett viktigt bidrag i sig. Presentationen av Keys argumentation för att kvinnorna ska vara samhällsmödrar är synnerligen intressant (om än politiskt motbjudande) läsning.

Det är på en annan punkt som jag åtminstone tycker att det vore på sin plats med en reservation, och det är när Ellen Key av Lagergren klassificeras som kollektivist. Givet de kriterier som används för klassificeringen är det nog riktigt. Key stod socialdemokratin nära i "den sociala frågan". Hon ansåg att staten hade en viktig roll för att lösa fattigdomsproblemet, inte bara det ekonomiska utan även det andliga. Men man förvånas över att inte Lagergren tydligare uppmärksammar Keys vurm för individens utveckling. Inte minst eftersom hennes inställning till sociala reformer i hög grad var kopplad till personlighetstanken (Aspelin 1950, 17).

Hela hennes uppfostringsprogram syftade till att utveckla fria och starka individer. Även hennes syn på kvinnan i familjen visar detta. Hon ägnade betydande kraft åt att försöka förena socialismens kamp att förbättra omständigheterna för de fattiga i samhället, med möjligheter att utveckla individuella egenskaper och ge utrymme för de särskilt begåvade (t.ex. Key 1910). För samtiden var det utmärkande för Ellen Key att hon stod för en "aristokratisk individualism av Nietzsches typ".²

Även om klassificeringen av Key och Kjellén i sig tycks bli korrekt – båda förespråkar olika varianter av kollektivism – visar detta hur trubbigt analysinstrumentet är (122 f). På den här punkten finns det utan tvekan en markant skillnad mellan Key och Kjellén. Den senare kunde visserligen uttala liknade varningar om förtryck av individualiteten som Key, men var beredd att gå mycket långt i sina beskrivningar av hur individerna skulle underkasta sig de krav som den nationella samlingen ställde på medborgarna (Elvander 1956, 24; Aspelin 1950, 31). En viktig drivkraft i Kjelléns vetenskapliga såväl som politiska verksamhet var en reaktion mot upplysningens och den franska revolutionens individualism (Elvander 1961, 258 ff).

Den okontroversielle Rudolf Kjellén

Rudolf Kjellén presenteras som en mycket okontroversiell person. I bakgrundsteckningen nämns inget som kan väcka anstöt hos någon. Läsaren ges intrycket att han helt enkelt är missförstådd av ett antal inskränkta Uppsala-statsvetare.

I sin samtid var han emellertid starkt kontroversiell och har fortsatt att vara det. Av någon anledning undviker Lagergren mycket av det som diskuterats. Vi får t.ex. veta att Kjelléns politiska engagemang väcktes under unionsstriden utan påpekande att han såg osämjan med Norge som något gott eftersom det gynnade nationalismen och att han, åtminstone i retoriken, var beredd att gå till krig för att hävda Sveriges intressen i denna strid (Elvander 1961, 216-221; Vedung 1971, 242). Detta ställningstagande blev viktigt för hur han uppfattades av sin samtid.

Lagergren inte bara undviker det mest kontroversiella, hon vill också återupprätta Kjelléns dåliga rykte. Framför allt vänder hon sig mot Nils Elvander som påstår att Kjellén var extremt konservativ, starkt influerad av tysk statsvetenskap och antidemokrat. Fredrika Lagergrens huvudinvändning mot Elvander synes vara att han inte använder en kontextuell tolkning. Det avgörande belägget för svagheten i detta tillvägagångssätt är att en annan forskare – Sverker Sörlin – påstår att Kjelléns konservatism kallats för "folklig".³ Att Elvander kan kalla Kjellén för "extremt konservativ", trots att han också kan förknippas med vänstern...

...kan ses som ett exempel på hur problematisk den tingstenska idékritiken var ur vetenskaplig synvinkel. I den kontextuella ansats som Sörlin använder är syftet inte att såsom i den tingstenska skolan kritisera och fördöma idéer som ter sig avvikande utifrån en underförstådd normativ referensram. Istället avser en kontextuell tolkning att förstå historiska texter och idéer utifrån det specifika sammanhang de utprädrar. Den kontextuella tolkningen är mer tillförlitlig då den förankrar texten i dess historiska sammanhang och därmed minimerar risken för anakronistiska felslut (94).

Låt mig först säga att kritiken mot Tingsten är svår att förstå. Att med eller utan normativ utgångspunkt kritisera idéer för dess logiska uppbyggnad borde vara en central uppgift för forskare som ägnar sig åt politiska idéer. En annan viktig och intressant uppgift för politisk filosofi och teori är att diskutera vad ett konsekvent tillämpande av någon idé skulle implicera. Det viktiga är bara att hålla i minnet att detta är undersökningar *med andra syften* än att försöka förstå vad en speciell aktör avsåg med vissa ställningstaganden.

Men vem är det som gör en tingstensk analys, vem tillämpar kontextuell tolkning och vem begår felslut? Enligt min mening tillämpar inte Elvander Tingstens idékritiska metod i den text Lagergren hänvisar till eller i den uppsats i Statsvetenskaplig tidskrift som explicit behandlar Kjellén och nazismen (Elvander 1956). Här handlar det snarare om att undersöka om det

finns överensstämmelser mellan Kjelléns idéer och de som var centrala i nazismen, på samma sätt som Lagergren undersöker om det finns överensstämmelser mellan Kjelléns tänkande och idéer som präglade den svenska välfärdsstaten.⁴ Enligt mitt synsätt gör dessutom Elvander en kontextuell tolkning av Kjelléns skrifter och tal. Elvanders tolkning är ju i hög grad baserad på den samtida debatten, något som är en förutsättning för att förstå Kjellén. Till skillnad mot Lagergren uppmärksammar Elvander att Kjelléns vetenskapliga analys och politiska propaganda är "oupplösligt sammanflätade i hans skrifter" (Elvander 1956, 16). Även om Elvander överdriver "sammanflätningen" så borde väl ett minimikrav på kontextuell analys vara att de mer politiska skrifterna utnyttjas när man ska försöka förstå Kjelléns ståndpunkter. Inte minst om syftet sedan är att förstå hur dessa idéer omsätts i politiska sakfrågor. Elvanders viktigaste bidrag till Kjellénforskningen återfinns dessutom i en bok som huvudsakligen behandlar en annan högerman, Harald Hjärne, och det är i kontrasten mellan dessa som t.ex. förståelsen av Kjelléns (extrema) nationalism blir tydligast.

Ett annat grundläggande krav för en kontextuell analys borde vara att relatera till skrifter som Kjellén hämtar inspiration ur och att återge vilka personer och idéer han polemiserade mot. Allt detta finns hos Elvander, men saknas i stor utsträckning i Lagergrens framställning. Det måste också vara förklaringen till att Lagergren finner det helt obegripligt att Elvander tycks se något negativt i att Kjellén huvudsakligen läste, lät sig inspireras av och anknöt till tysk samhällsforskning:

Det är svårt att se logiken i att det skulle vara tvivelaktigt att låta sig inspireras av en livaktigt intellektuell miljö; även den tidiga socialdemokratin hämtade idéer från Tyskland. Kjelléns resonemang och många referenser till tyska statsvetenskapliga teorier och politiska skrifter bör, menar jag, tolkas som ett uttryck för att han var väl insatt i den dåtida europeiskt dominerade politiskt-teoretiska diskursen och den därmed förbundna debatten. [...] Därför visar Kjellén prov på en allmänbildning och mångsidighet utöver det vanliga... (93f)

I det citat från Elvander som Lagergren hänvisar till står inget om att den starka anknytningen till den tyska debatten skulle vara något negativt (däremot att påverkan är *ensidigt* tysk), men det kanske är en kontextuell tolkning av Elvander som författaren gör; givet att man läst hela kapitlet om Kjellén framgår det klart att det också ska tolkas som kritik. I dag uppfattas det emellertid, precis som Lagergren hävdar, som något positivt att ta intryck av en internationell debatt, inte minst den centraleuropeiska. Men vad handlar det om egentligen? Vad är det som upprör Elvander? Vad är det för idéer Kjellén står för och som Elvander avser när han pekar på influenser från "den tyska extrema konservatismens åskådning" (Elvander 1961, 325)?

Den tyska debatt som Elvander åsyftar och som Lagergren kallar "intellektuellt livaktig" är bland annat vad som kallades *1914 års idéer*, en benämning som Kjellén själv hämtade från tysk debatt (Elvander 1956, 35). I anslutning till den tyska krigslitteraturen, och i öppen polemik mot fredsvännerna inom socialdemokratien, argumenterade Kjellén för krigets nödvändighet, på samma sätt som han redan på 1890-talet antytt att ett krig mot Norge kunde bli nödvändigt för att hävda Sveriges ära och storhet (Elvander 1956, 16). Det är inte svårt att hitta argument om krigets nödvändighet i Kjelléns skrifter, även de som Lagergren betecknar som vetenskapliga (t.ex. 1915, 40):

Kriget är ett bad till ny födelse för nationalismen. Ingenting lär oss så handgripligt att vi äro en nation för oss själfva, hörande samman i ett gemensamt fosterland, som kriget (Kjellén (1910) 1915, 42).

Att dessa idéer även i sin samtid väckte starka reaktioner behöver man inte undra mycket över (se Isaksson 1985, 313). Hjalmar Branting konfronterade Kjellén och 1914 års idéer och invände även mot dennes syn på att staten var "sitt eget ändamål". Grunden för 1914 års idéer var det som "predikats av Treitschke, som den filosofiska kvintessens av Bismarcks järn- och blodspolitik", menade Branting (1927, tal hållet 1917). Treitschke, som Branting nämner, var en mycket inflytelserik och central person i den tyska akademiska debatten. Han såg Tyskland som

romarrikets sanna arvtagare och förespråkade att landet med våld skulle uppfylla denna uppgift. Treitschke var likaledes utpräglad antidemokrat och förespråkare för auktoritärt styre. Kjellén hade redan vid sina första insatser i unionsstriden hänvisat till Treitschke och uppenbarligen stod det klart för samtiden varifrån han hämtade sina idéer (Elvander 1961, 210, även 1957, 21). När Wigforss skrev sin bok om världsfreden var det för att skildra atmosfären i den tyska intellektuella världen och dess fokusering på "militarism och krigskult och krigsfilosofi och det utvalda folket" (Wigforss 1951, 21). Wigforss karaktäristik av den tyska samtida debatten är alltså en annan än Lagergrens.

Dessa exempel, det finns många fler, visar tydligt att Elvander i mycket högre grad än Lagergren gör en kontextuell tolkning. Jag skulle vilja påstå att Lagergrens analys mer är en studie av Kjelléns idéer i sig, än ett sätt att förstå dem i deras kontext. Den blir i själva verket mer kontextlös än Tingstens egna analyser. Ett aningen trubbigt mått på detta är att i genomgången av Kjelléns politiska tänkande (sidorna 93-112) nämns inte en enda av dem han debatterade med och inte heller några av dem han hämtade inspiration av.⁵ Man kan kalla det en rekonstruktion av Kjelléns idéer. Lite elakare kan man kanske säga att Lagergren genomför en tingstensk idékritik, men utan kritik.

En liknande invändning har jag mot Lagergrens kritik av Elvanders påstående att Kjellén var extremt konservativ.⁶ Nationalism och organisationstänkande utgör två av de viktigaste hörnstenarna i konservatismen, och det finns knappast någon i svensk politisk historia som mer konsekvent använder sådana idéer och drar dem till sin ytterlighet, än Kjellén. Man behöver inte heller leta länge för att finna att det var precis så han uppfattades även av sin samtid.⁷ Diskussionen inom högern om unionsrätten har av Evert Vedung karaktäriserats som en strid mellan moderatkonserverna och ultrakonservativa, där Kjellén givetvis hörde till de senare (Vedung 1971, 75). Kjellén stod både personligen och ideologiskt närmare Trygger än Lindman, som visserligen rycktes med i Kjelléns "nationella förkunnelse", men tog mindre intryck av hans försök att lansera en ny konservativ ideologi

(Anderson 1956, 65). Det är just pga av Kjelléns utrerade konservatism som han ibland kunde hamna på samma linje som socialdemokraterna och på konfrontationskurs med övriga konservativa.⁸

Lagergren vill även på en tredje punkt bidra till en omtolkning av Rudolf Kjelléns idéer. Kjellén har ju för det mesta fått symbolisera motståndet mot införandet av allmän rösträtt. Nu får vi istället veta att han såg det som en "rent empirisk fråga" och att han i själva verket "inte ... förkastar demokrati som statsskick" (111). Det demokratiska styrelseskicket ska "dock sträva efter att åstadkomma en nationell samling" (112).

Fredrika Lagergren får det att låta som om Kjellén i själva verket förespråkade införande av allmän rösträtt. Det är visserligen sant att han under en tid, efter unionsstriden och några år framåt, i retoriken förespråkade allmän rösträtt. Men det var inte ens vid denna tidpunkt någon obegränsad demokrati han förespråkade. Kvinorna var hela tiden uteslutna och de gamla maktägande bönderna skulle skyddas. Någon idé om en medborgare – en röst stod han så vitt jag och andra kunnat upptäcka, aldrig för (jfr Elvander 1961, 282). Det är märkligt hur Lagergren undviker de avgörande reservationerna som Kjellén gör. Visst kan man läsa Kjellén som om han hävdar att det är en *empirisk* fråga om demokratin fungerar. Men det är ju också intressant att veta att han var övertygad om att den inte skulle fungera i längden. Möjligen kan hans argument kallas "empiriska", men de var i så fall inte särskilt väl underbyggda. Kjellén trodde inte att utvecklingens hjul snurrat förbi de alternativa styrelseskicken för all evighet. Själva poängen med att använda hjulet som metafor var snarast att argumentera för att demokratin bara var ett tillfälligt och dessutom olyckligt tillstånd. Denna synpunkt – att ett demokratiskt styrelseskick medförde olyckliga konsekvenser – var förövrigt vanligt bland konservativa även efter 1919 (Söderlind 1961, 151f).

Att det demokratiska styrelseskicket ska sträva efter att åstadkomma en nationell samling, är inte någon oväsentlig reservation. Låt oss titta närmare på vad Lagergren berättar att Rudolf Kjellén egentligen stod för.

För att få en sådan nationell samling är det, menar Kjellén, nödvändigt att utforma politiska institutioner som skapar samförstånd mellan olika intressegrupper så att dessa förmåts arbeta för det allmänna bästa. Den lösning som Kjellén pekar på är förknippad med ett styrelsesätt vi förknippar med den "svenska modellen": korporatism. (112)

Låt oss för det första fundera över vad Kjellén kan ha menat med det allmänna bästa. Ja, inte var det att förespråka en ekonomisk omfördelning i syfte att skapa social och ekonomisk jämlikhet eller rättvisa. För Kjellén var det, som Lagergren skriver, tydligt att *socialismen* bara "var inriktad på att värna om ett folklager – arbetarklassen – medan konservatismen ser till det allmänna bästa" (113). Så här beskrev Kjellén själv grunden som folkhemmet skulle byggas på:

Ett är säkert: endast på sin egen grund kan Sverige byggas ut till det lyckliga folkhem, som det är ämnadt att blifva. Endast i nationalismen finnes den frälsning mot de tidens röster, som i den missförstådda internationalismens namn vilja locka breda folklager till otrohet mot sina providentiella lifsbetingelser – d. v. s. mot sin egen innersta personlighet (Kjellén 1915, 56).

I mycket stark polemik mot framför allt Branting förklarade han alltså att socialdemokraterna inte förstod sitt eget bästa, sin egen innersta personlighet. Som så många andra förespråkade Kjellén samarbete och nationell samling *runter idéer han själv stod för!*

Som ett sorts slutgiltigt belägg för att Kjellén nästan var en gråsose i Lagergrens ögon, konstateras att han även förespråkade korporatism. Här får läsaren av Fredrika Lagergrens avhandling själv uppmärksamma att det finns en viss skillnad mellan Kjelléns förslag och korporatismen i den svenska modellen. Kjelléns förslag var att vissa intressen skulle bli representerade i *parlamentet*. Detta tycks han själv ha lanserat som en variant av demokrati. Det är alldeles uppenbart att Kjelléns idé om korporatism grundade sig på en önskan om att hindra arbetarnas numerära övertag att slå igenom. Grupperna skulle representeras på ett sådant sätt att det motsvarade deras sociala värde. Detta var ingenting annat

än ett försök att först förhindra och sedan avskaffa den lika rösträtten, dvs tvärtemot vad Lagergren antyder (jfr Tingsten 1933, 77 f). Omkring 1918 var Kjellén beredd att gå så långt som att hävda att intresserepresentation kunde leda till att partiväsendet avskaffades (Elvander 1961, 291). Visserligen accepterade Kjellén demokratin "som det givna och ofrånkomliga i dagens läge". Men han spådde demokratins fall och av allt att döma *önskade* han också detta, menar Elvander (1961, 285-288). In i det sista hävdade Kjellén att folkets vilja—så som han själv förstod begreppet i dess "romantiska" betydelse—bäst kunde tolkas av en stark ledare (Elvander 1956, 25f).

Kjelléns ståndpunkter var, som Lagergren visar, inbäddade i och sprungna ur ett vetenskapligt resonemang. Om det är vi eniga, även om jag till det skulle vilja foga att man (med ett tingsenskt perspektiv) kan ifrågasätta hur hållbara dessa teorier rent logiskt är, liksom att han inte alls var så beläst som han framställs av Lagergren (jfr Aspelin 1950, 35). Någon riktig framgång hade han aldrig ens i sin samtid, eftersom politikerna betraktade honom som vetenskapsman och hans vetenskapliga kollegor som en politisk publicist (Aspelin 1950, 31). Men oavsett hur bra dessa vetenskapliga resonemang skulle falla ut vid en sådan *kritisk* granskning är, enligt min mening, Nils Elvanders karaktäristik av Kjellén—*extremt konservativ och antidemokrat*—ytterst träffande. Kjellén var dessutom, åtminstone fram till slutet av första världskriget, okritisk förespråkare av i Tyskland dominerande idéer om krigets nödvändighet och stormakternas rätt att expandera på andras bekostnad. Hans viktiga verk *Sverige* (1917) avslutas med: "Inte heller Sveriges folk-ska förmå undandraga sig inflytande av idéerna från 1914".

Folkhemsmetaforens roll

Syftet med att studera införandet av proportionellt valsystem och inrättandet av Socialstyrelsen är alltså att "visa hur folkhemsideologin bäddas in i de två folkhemsinstitutionerna". Lagergren vill vidare "undersöka hur folkhemsideologin som analyserats i ljust av de två idébärarna Ellen Key och Rudolf Kjellén fick betydelse

vid genomförandet av" dessa två beslut (132). Det handlar om att "undersöka vilken typ av politiska idéer som användes för att legitimeras beslutet"(138). Slutsatsen blir sedan entydig:

Metaforen "folkhemmet" spelade en viktig roll vid utvecklandet av en specifik kollektivistisk ideologi som anammandes av den politiska eliten under industrialismens genombrott i Sverige (181).

Vilka belägg finns då för att folkhemsideologin var avgörande, eller åtminstone "spelade en viktig roll" för det proportionella valsystemets utformning? Till att börja med kan vi konstatera att själva metaforen av allt att döma inte spelade någon roll överhuvudtaget. Ingen av de aktörer som kommer till tals i texten använder termen.⁹

Hur märks då att själva idén om ett folkhem påverkar aktörerna? På *tre* ställen i kapitlet betonas särskilt överensstämmelsen mellan folkhemsideologin och beslutet att införa ett proportionellt valsystem (143, 144 och 150). Dessa belägg är enligt min mening inte särskilt övertygande. De är till att börja med tämligen vaga. Allvarligare är att samtliga dessa tre citat har en mycket speciell mottagare, nämligen den bångstyriga högerflygeln som regeringen Lindman försöker få med sig. Det Lagergren tolkar som samförstånd är helt enkelt försök att tona ner det radikala i förslaget för att lugna motståndarna inom partiet; att betona för dem att förslaget är den bästa kompromiss som går att åstadkomma samt att högern måste passa på att påverka utvecklingen innan det är för sent. Ett mer kontextuellt förhållningssätt skulle utan tvekan vara till nytta här.

Vid Socialstyrelsens tillkomst är det mycket lättare att se specifika inslag som går att koppla till en folkhemstanke. Inte heller vid detta beslut tycks dock själva metaforen spela någon roll. Däremot är det uppenbart att här betonas, som Lagergren skriver, "hela samhällets trevnad, hälsa och välfärd" (169). Det korporativa arrangemanget med parterna i myndighetens styrelse, liksom inslagen av generell välfärdspolitik är naturligtvis särskilt intressanta härvidlag. Detta tydliggörs på ett bra sätt i avhandlingen (t.ex. 172). Det är alldeles uppenbart att Socialstyrelsens konstruktörer föreställde sig att reformen

skulle bidra till nationell samling. Vad man hoppades på var helt enkelt att de åtgärder som vidtogs skulle undergräva grogrunden för en revolution.

Enligt Lagergren stod de svenska politikerna inför ett vägval 1907, den konkurrensinriktade och liberalt präglade majoritetsvalslösningen eller den på samförstånd grundade idén om proportionell fördelning av mandat i parlamentet. Man valde det senare *därför att* det vid denna tid dominerade en folkhemsideologi som Ellen Key och Rudolf Kjellén var ”typiska” uttolkare av. De båda eller åtminstone de idéer de förmedlar är alltså *orsaken* till att vi i dag har ett proportionellt valsystem och inte ett som bygger på majoritetsvalsprincipen, och till att Socialstyrelsen fick sin speciella utformning. Några riktigt bra belägg för detta har jag emellertid svårt att hitta. I inget av fallet kan man alltså tydligt se hur metaforen – eller ens vissa stickord som tydligt härrör från folkhemsmetaforen – används i diskussionen. Varken folk, hem, nationell samling eller omsorg nämns någonstans. Av Ellen Keys och Rudolf Kjelléns idéer ser man heller ingenting. Det fanns definitivt en samförståndsanda – eller om man så vill samförståndsideologi – men den hade växt fram tidigare, varken Key eller Kjellén var de som uppbar denna tanke.

Det är ju uppenbart att särskilt Kjelléns idéer hade kunnat förverkligas med en helt annan typ av styrelseskick. Enligt Arvid Lindmans biograf, Ivar Anderson, tog inte Lindman särskilt mycket intryck av Kjelléns inlägg i rösträttsdebatten (Anderson 1956, 65.) Länken mellan Ellen Key och Rudolf Kjellén är lika vag till beslutet om nytt valsystem i Sverige som införandet av proportionella valsystem i andra länder, t.ex. Sydafrika. Som tidigare påpekats saknas den nödvändiga mekanismen i Lagergrens förklaring.

Det som ägnas mest utrymme i genomgången av Ellen Key är inte oväntat hennes särartsfeminism. Även Kjellén står ju för ett särartstänkande, men är väl knappast feminist. Skillnaden mellan de två ”folkhemsideologerna” är i själva verket mycket stor, vilket även avhandlingsförfattaren påpekar. Medan det är helt centralt i Keys politiska program att kvinnorna och deras roll ska inkluderas i politiken, har Kjellén den

rakt motsatta åsikten. Något förundrad blir man av att Lagergren inte därmed tycker att det är något problem att fastställa folkhemstanken i detta avseende.

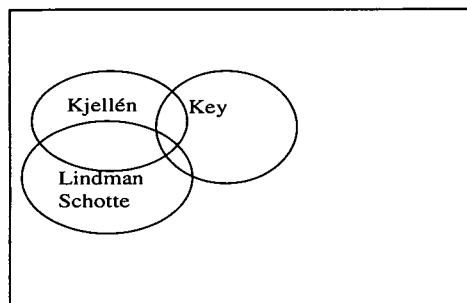
Kluvenheten inför kvinnornas roll i politiken kännetecknar folkhemsideologins genustänkande och är därför inte ett tecken på inkonsistens (109).

Däremot är Key ”mest konsistent” eftersom det överensstämmer med folkhemsmetaforens kognitiva klustermodell att det både finns en far och en mor (109). Så som jag tidigare påpekat tycker jag att det är mindre intressant om idéerna stämmer med en fullständigt kontextlös och aktörlös tolkning av en metafor. Mer intressant är vilken av dessa idéer som återspeglas i de centrala aktörernas ”praktiska ideologi” och i politiska sakfrågor.

Det tycks trots allt vara Keys särartstänkande som tydligast ska ha bäddats in i besluten vid de formativa momenten (20).

I folkhemsideologins genusordning återfinns dock kvinnorna som en politiskt relevant grupp då de antas vara bärare av en för samhället värdefull egenskap: moderlighet (186).

Men är det rimligt att hävda att denna del av folkhemsideologin präglade rösträttsreformen respektive inrättandet av Socialstyrelsen och den svenska välfärdsstatens specifika utformning? Jag vill nog påstå att vi inte får något riktigt tillfredsställande svar på någon av dessa frågor.¹⁰ Präglar särartstänkandet överhuvudtaget den svenska välfärdsstaten? Enligt Diane Sainsburys forskning gör det inte det (Sainsbury 1999, 86-94.) Ett av huvudargumenten är att Sverige har en mycket väl utvecklad barnomsorg, i första hand daghemsverksamhet, något som Ellen Key ställde sig tveksam till. Key ansåg att barnen helst borde fostras i hemmet av modern. Inte på grund av att barnen skulle må dåligt av att vara ifrån sina föräldrar. Som i de flesta andra av Keys ståndpunkter knyts denna omsorg till risken att individualiteten hotas. Kindergarten, som den dåtida termen lydde, var enligt Key ”ett af de yppersta medel att dana svaga mångfrestare och sega ”hjordmänniskor”” (Key 1900, 68). Hon fick, som bekant, inget starkt genomslag för denna del av *hemmet*-ideologin.

Figur 1. Beröringspunkter mellan idéer som präglade Key, Kjellén och huvudaktörerna vid besluten 1907 och 1912.

Hur ska vi då sammanfattningsvis bedöma huruvida Keys och Kjelléns idéer "anammades av den politiska eliten under industrialismens genombrott i Sverige" (181)? Det är sant att Ellen Key betonade att den sociala omsorgen borde byggas ut, även om hon starkt varnade för att detta inte fick leda till att individualismen förkvävdes. För Rudolf Kjellén var frågan om nationell samling central, framför allt för att en sådan krävdes för att landet skulle kunna uppnå den storhet som han ansåg viktig (Elvander 1956, 31; Isaksson 1985, 245). I den bemärkelsen finns en likhet mellan Key och Kjellén; det finns ett visst inslag av kollektivism i bådas tänkande även om Kjellén är beredd att gå mycket längre än Key i detta avseende. Båda ansåg att staten hade en viktig roll i att tillgodose denna nationella omsorg om medborgarna.¹¹ Vilka idéer som präglade de centrala aktörerna – t.ex. Lindman och Schotte – vet vi närmare bestämt inte, eftersom författaren väljer att inte studera detta. Men av besluten att döma var tanken om att skapa samförståndslösningar ledande för båda. Även det kan kallas kollektivistiskt. Men frågan är då om dessa likheter räcker för att vi ska säga att Kjelléns och Keys folkhemstanke influerade aktörerna vid det formativa momentet. Enligt min mening vet vi endast att det finns viss överensstämmelse mellan deras tankar, men att mycket talar för att skillnaderna är större än likheterna (figur 1).

En central fråga för hur vi ska värdera undersökningens resultat är alltså i vilken mån en sådan överensstämmelse är intressantare än de skillnader som också finns.

Key, Kjellén, Per Albin Hansson och folkhemmet

I sin avhandling gör Fredrika Lagergren anspråk på att ha förklarat inte bara beslutet att införa proportionellt valsystem samt att inrätta Socialstyrelsen. Föreställningen om ett folkhem är dessutom "kopplad till ett specifikt svenskt sätt att bedriva välfärdspolitik" (19). Besluten i början av 1900-talet bildade ett institutionellt ramverk, vilket innebar att utvecklingen av välfärdsstaten därefter följde den stig som därigenom trampades upp. Dessutom utgjorde själva metaforen begränsningar för politikens fortsatta utformning. Folkhemstanken, så som den användes även av socialdemokraterna tioåret år senare och en lång tid framåt, var således i grunden densamma som den som Kjellén och Key förespråkade.

Lagergrens avhandling "vilar... på antagandet" att det förekommer formativa moment och stigberoende (121), och det slås fast som en utgångspunkt tidigt i avhandlingen att de idéer som påverkade mellankrigstidens Sverige "redan fanns nedlagda i den svenska statens institutionella utformning när den socialdemokratiska eran inleddes på 1930-talet" (19).¹² Till att börja med vill jag hävda att frågorna om – och i så fall när – det överhuvudtaget förekommer kritiska knutpunkter, formativa moment och stigberoende bör hållas empiriskt öppet. Det är dessutom viktigt att skilja mellan olika typer av stigberoende och spårbundenhet (Öberg m.fl. 1999, 31 f, 288 ff). Jag ställer mig också lite undrande inför den metod Lagergren väljer att använda sig av:

Med utgångspunkt från språkvetenskaplig teori kommer jag här att tillbakavisa påståendet att det existerar olika folkhemsbegrepp i den svenska kulturen (45).

Frågan är om det är möjligt att göra det med "språkvetenskaplig teori". Lagergren anknuter här till Lakoffs idéer om idealbaserade kognitiva modeller. Hans idéer om att metaforer, kan få stor betydelse för vårt sätt att handla, blir Lagergrens sätt att "hantera förhållningen mellan idéer och historisk utveckling" (190). Utgångspunkten är att språket spelar en mycket avgörande roll för vårt tänkande. De tankebilder, t.ex. metaforer som vi använder oss av, begränsar våra före-

ställningar: vi tvingas tänka inom ramen för metaforen. Medan Tingsten och andra "antyder att ett ord kan ändra betydelse när någon aktör väljer att omtolka eller omdefiniera det", ansluter sig Lagergren till Lakoff som menar att vi inte kan förändra innebörden i ett ord från en dag till en annan när de väl är inbyggda i vårt konceptuella system.¹³ Här tycks det mig som om Lagergren gör ett antagande om något som empiriskt borde undersökas. Visserligen påpekar författaren att det "inte finns någon anledning att anta att innebörden i en politisk metafor som folkhemmet är fastlagd en gång för alla" (46). Men slutsatsen blir ändå att metaforen har en "bestämd betydelse inom ramen för det språkspel där metaforen användes" (51). Tanken med de idealbaserade kognitiva modellerna är visserligen att en metafor kan uppfattas och användas lite olika, men det viktiga är att innebörden i grunden är densamma. Om inte ett begrepp *kan* användas på i grunden olika sätt räcker det förstås med att visa att två aktörer – t.ex. Kjellén och Per Albin – använder samma begrepp för att bevisa att de stod för samma sak. På så sätt kan man alltså med "språkvetenskaplig teori tillbakavisa påståendet" att ett begrepp används på olika sätt av olika aktörer.

Ett alternativ är att man koncentrerar sig på de olika tänkbara tolkningarna, idealbaserade modellerna, av ett begrepp. Om olikheterna är tillräckligt stora blir det emellertid snarast ointressant om det rent språkligt finns likheter. Låt oss ta begreppen *folket* och *folkviljan* som exempel. Detta exempel använder Lagergren själv och visar att de har olika betydelser: en romantisk bestämning och en som syftade på de lägre klasserna (53f). När Kjellén talade om *folket* syftade han på ett begrepp som ligger nära staten eller nationen. Den sanna folkviljan är alltså enligt Kjellén detsamma som statens och det eviga folkets vilja; tidigare generationer och kommandes. På så sätt fanns det en motsättning mellan demokrati och folkets vilja. En stark ledare var istället det bästa sättet att förverkliga den sanna folkviljan (Elvander 1956, 25f.) För socialdemokraterna vid samma tid, t.ex. Branting och Per Albin Hansson, syftade folket oftast på de fattiga arbetarna, statarna och tjänstefolket.¹⁴ Det blir då helt naturligt att använda demokrati

för att realisera folkviljan eftersom de fattiga då ges ett numerärt övertag vid valen. Det är klart, att på en mycket allmän nivå, så syftar både Kjellén och Branting på samma sak när de använder begreppet "folket". Men likheten – många människor i ett visst land (?) – är tämligen ointressant i förhållande till olikheterna. Ska vi ändå hålla fast vid att "ett ord inte kan förändras från en dag till en annan" eller som i det här fallet betyda olika saker vid samma tidpunkt?

Jag tycker också att detta exempel visar att det finns en motsättning mellan att "undersöka innebörden i folkhemsmetaforen genom att söka ringa in de kognitiva modeller som återspeglas i folkhemsmetaforens användande i det politiska språket" genom att läsa i Svenska Akademiens ordbok, och att *kontextuellt* fastställa hur metaforen används. Trots att den kontextuella metoden förespråkas används Lagergrens tolkning av Lakoffs idé flitigt för att fastställa vad som kan ha menats med "Folkhemmet". Lagergrens slutsats är, att i kombination med *hem* används även *folk* i sin romantiska bestämning. Det är möjligt att hon har rätt, men hon testar det inte empiriskt. Om hon har fel – vilket jag tror och återkommer till senare – finns här en avgörande skillnad i hur metaforen används och uppfattas. Det avgörande belägget för Lagergren blir helt enkelt följande resonemang:

Folkhemsmetaforens "hem" uttrycker ett romantiskt ideal för det goda livet inom familjens och gemenskapens hägn. Bestämningen av "folk" bör ses i förhållande till detta romantiska hemideal och det blir då tydligt att folk här används i betydelsen utökad familj och därför inte ses i motsats till överheten. Folkhemsmetaforens "folk" är med andra ord inte synonym med "klass" eftersom det vilar på romantikens breda folkbegrepp (55).

Varför folk "bör ses" på detta sätt får vi inga andra belägg för än denna argumentation. Detsamma gäller användningen av egnahemsideologin (125). Vilka faktiska skillnader som aktörerna gjorde mellan dessa begrepp, i den mån de nu användes, får vi aldrig veta.¹⁵

Enligt min mening bör det empiriskt prövas om metaforen hade någon betydelse, det är inget som kan fastslås. Tidigare har jag pekat på att metaforen som sådan inte användes av dem som

fattade de studerade besluten. Avslutningsvis finns det nu anledning att fundera om Lagergren trots allt har några goda belägg för att hävda att det var "samma önskan att skapa ett 'hem för folket'" (181) som Kjellén, Key, Lindman, Schotte, Per Albin Hansson, och senare Gustav Möller och Tage Erlander hade.

Till att börja med kan vi använda oss av Lagergrens egen beskrivning av den folkhemstanke som framför allt Kjellén stod för:

Syftet är – för att använda en kjellénsk terminologi – att motverka de nivellerande demokratiska krafterna genom att införliva massan i ett välordnat politiskt system. På så sätt kan ett samhälle byggas där varje intressegrupp ges det utrymme denna anses berättigad att erhålla i egenskap av att representera en del av statsorganismen... Samtidigt innebär detta att den enligt folkhemsideologin organiskt framväxta klasstrukturen bevaras (184). [...] Syftet är inte att i första hand utplåna klasskillnader och ojämlikhet för att dessa är orättvisa i sig, utan att främja nationell samling kring den pågående ekonomiska och sociala ordningen". (185).

Samma sak har tidigare i avhandlingen betonats vid beskrivningen av inrättandet av Socialstyrelsen. "Socialpolitikens främsta uppgift är enligt kommittébetänkandet inte att av rättviseskäl skapa materiella fördelar eller minska klassklyftorna" (167).

Den folkhemsideologi som enligt Lagergren spelade en stor roll under seklets första decennier, syftade alltså till allt annat än ekonomisk omfördelning av rättviseskäl, sådana saker ansågs inte vara till det allmänna bästa, enligt dess uttolkare. Den precisering av folkhemstanken som görs på sidan 184 och främst tycks mig helt enkelt vara vanlig traditionell socialkonservatism. Folkhemmets invånare ska visa "prov på lydnad och ordningsamhet", då kan samtliga befolkningsgrupper få sin "beskärda del" (185).

Jag menar att det finns avgörande skillnader mellan denna tidiga folkhemstanke och den som lanserades av Per Albin Hansson.¹⁶ Skillnaderna är så stora på just de punkter som Lagergren i citaten här ovan anför som centrala, att de bör betraktas som olika idéer. Lagergren citerar Hanssons klassiska tal i 1928 års remissdebatt

(56) och konstaterar senare att när detta tal hålls "är således det avgörande klivet för länge sedan taget vad gäller socialdemokratiens anammande av folkhemsmetaforen och därmed förbundna folkhemsideologins politiska idéer" (156).

Vad som inte alls uppmärksammas i Lagergrens avhandling är att Per Albin Hansson håller sitt tal mot bakgrund av vad han uppfattar som en orättvis skattesänkning (AK 1928:3, 10 f). Med det i beaktande blir det helt uppenbart att Per Albin Hansson vänder sig mot tanken att det är möjligt att skapa ett folkhem utan ekonomisk omfördelning, som tidigare konservativa med Kjellén i spetsen stått för. Det är genom att arbeta "för en ny social och ekonomisk ordning" man "gör folket lyckligt". I *klarspråk och i öppen polemik* mot hur folkhemsbegreppet tidigare har använts för att bevara gamla privilegier, och utan den centrala komponenten ekonomisk utjämning, dundrade den socialdemokratiske oppositionsledaren från talarstolen:

Vid högtidliga och, för övrigt, även vid vardagliga tillfällen tala vi gärna om samhället – staten, kommunen – såsom det för oss alla gemensamma hemmet, folkhemmet, medborgarhemmet. [*Den följande, av mig fetlagda delen, utelämnas när Lagergren citerar talet på sidan 58: J Bilden har måhända efter den senaste stora författningsreformen fått en flitigare användning än tillföre, men även under det politiska fåväldets tid tillgreps den från makthavarnas sida, i synnerhet när det gällde att hos massorna inpränta känslan av förpliktelse till det allmänna, skyldigheten att bära bördor och bringa offer. [... Sedan följer den mest klassiska passagen "att det goda hemmet inte känner till några privilegierade" osv. Därefter fortsätter PA med formuleringar som inte återges i avhandlingen.*] Skall det svenska samhället bli det goda medborgarhemmet, måste klasskillnader avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske, de arbetande beredas andel även i det ekonomiska förvaltandet, demokrati genomföres och tillämpas även socialt och ekonomiskt (AK 1928:3, 11).

Därefter fortsätter Per Albin Hansson att argumentera mot det aktuella skatteförelaget i 1928 års budget, som enligt hans mening motverkade

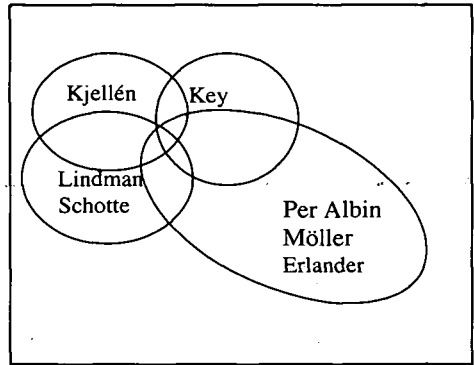
en ekonomisk omfördelning. Per Albin Hansson är alltså väl medveten om att det här är fråga om en metafor som står för just de saker som Lagergren pekat på, men att han ville distansera sig från den betydelse som t.ex. Kjellén lagt in. Det handlar alltså inte om att omedvetet fångas av en metafor med en bestämd betydelse, utan att *öppet och medvetet ändra betydelsen av den* av strategiska skäl. Lagergren tolkar Per Albin Hanssons sätt att omväxlande använda medborgare och folk som att han "tvekar" (58) mellan en mer individualistisk och en kollektivistisk metafor. När man läser hela hans tal förstår man istället att just detta är Per Albin Hanssons sätt att spränga gränserna för den gamla tolkningen av metaforen. Det retoriska trick han därvid använder sig av är att betona att han – till skillnad från andra förstår man – förespråkar byggandet av *det goda* folkhemmet. I sitt andra anförande, tolv timmar senare, behåller han nämligen samma strategi, återkommer med en likartad argumentation och understryker dessutom särskilt

att privilegierna måste försvinna, och att vi få ett samhälle fotat på rättvisa, på hänsyn och samarbete, med ett ord, att vi ersätta klass-samhället med det goda folkhemmet (AK 1928:105).

Enligt min mening speglar detta bland annat den socialdemokratiska användningen av begreppet folk, som Lagergren med sin språkvetenskapliga metod, tillbakavisar. Kjellén förstod ordet *folk* i den romantiska betydelsen, medan socialdemokraterna ofta menade "de underprivilegerade". Det är just den skillnaden som återspeglar sig även i hur folkhemsmetaforen användes.

Kan man då ändå inte säga att det bara rör sig om varianter av samma folkhemstanke? Uppenbarligen är det i alla fall Lagergrens linje (181). Och visst kan man hålla med om det – på en mycket allmän nivå. Visst finns det likheter, men skillnaderna – det som Lagergren väljer att kalla olikhet i perspektiv – är desto större och framför allt avgörande för utvecklingen av Sveriges *specifika* välfärdsstat.

Lagergren tillbakavisar – eller negligerar – också Bermans argument att de idéer man undersöker måste ligga på en lämplig nivå (1998, 22f); de får inte vara för allmänna och inte för

Figur 2. Överensstämmelsen mellan de tidiga folkhemsideologerna och de senare.

specifika. Redan i inledningen av avhandlingen, när väldigt olika varianter av kollektivistiska idéer likställs, undrar man över detta. Mycket riktigt blir det också så att Kjelléns och Keys variant av Folkhemmet, även efter den precisering som Lagergren gör, kan implicera i stort sett vilka tillämpningar som helst.

På samma sätt som det fanns en vag överensstämmelse på allmän nivå mellan Kjellén, Key, Lindman och Schotte, kan relationen till de socialdemokratiska välfärdskonstruktörerna illustreras (figur 2).

Slutsats

Svensk politik har länge präglats av frånvaro av riktigt kraftfulla ideologiska motsättningar. Det fanns i själva verket en tämligen omfattande konsensus om flera av de centrala välfärdsbesluten, även om man var oense om nivåerna på statens ansvarstagande (Se t.ex. Uddhammar 1993.) En grundläggande och medvetet utformad samförståndspolitik har kunnat spåras åtminstone till Erik Gustaf Boströms riks- och kommittépolitik i slutet av 1800-talet (Nyman 1999) och hade betydelse för demokratins genombrott (Olsson 2000). En anledning till detta var förmodligen den dominans av kollektivism, som inte bara socialdemokraterna utan även den konservativa högern pläderade för (Ljunggren 1992). Någon egentlig liberal eller individualistisk utmaning har aldrig funnits i svensk politik. Sannolikt bidrog denna överensstämmelse mel-

lan konservatism och socialism till att intresse-representationen i beredande och implementerande organ kunde bestå under nästan hela 1900-talet. Detta preciseras på ett mycket intressant sätt i Fredrika Lagergrens avhandling. Tydligt ser vi hur till och med den yttersta högerns ideologiska härförare, de socialistiskt inriktade sekel-skiftesliberalerna och "betongsossar" har en i många avseenden sammanfallande syn på att frågor ska lösas i samförstånd och att staten har ett ansvar för att ta hand om de mest utsatta i samhället. I en internationell jämförelse skulle detta bli ännu intressantare.

Vad Fredrika Lagergren visar är att svensk politisk historia präglas av samförståndslösningar, vilket såväl införandet av proportionellt valsystem som inrättandet av Socialstyrelsen tydligt illustrerar. I det första fallet kan detta mycket väl vara en effekt av strategiskt agerande snarare än av ideologisk övertygelse, i det andra fallet är det emellertid otvetydigt att samförståndsandan genomsyrade beslutsfattarnas tankevärld. Därmed noterar Lagergren inte att Ellen Keys eller Rudolf Kjelléns tänkande spelade någon roll för detta, utöver att det på ett mycket allmänt plan går att hitta vissa inslag i beslutsfattandet som överensstämmer med dessa skribenters idéer. Några belägg för att folkhemsmetaforen var betydelsefull får vi inte heller. Det kan bero på att termen egentligen har används ganska sparsamt i svensk politisk debatt. När den används har det, som andra forskare påvisat, varit mer retroaktivt, för att påvisa vad som redan åstadkommit, än som en formativ ledstjärna för framtiden (Åsard & Bennet 1997, 101). Metaforen *Folkhemmet* började på allvar användas för att utveckla den svenska specifika välfärdsmodellen när samförståndslösningarna för länge sedan var etablerade. Och då användes den i en helt annan betydelse än vad Kjellén och Key hade tänkt sig. Det handlade då om att bygga det *goda* folkhemmet.

Den här mycket läsvärda avhandlingen är som jag sagt ingen slätstruken produkt. Istället för att hävda saker som många gjort tidigare driver Fredrika Lagergren teser som tvingar oss alla att fundera en extra gång. Jag tycker generellt att Lagergren är allt för försiktig med att själv peka ut att hennes teser och tolkningar skiljer sig från

andras. Det hade på några punkter hjälpt läsaren att bättre värdera vad som skrivs och också bättre framhävt Lagergrens egna bidrag.

1900-talets första decennier var en tid full av starka motsättningar, inte minst i krigets skugga. Rudolf Kjellén och Per Albin Hansson var minnsann inga duvungar. I allt detta stim framträder Fredrika Lagergren som en vänlig röst som säger till alla bråkstackarna: "Sluta bråka! I grunden är ni ju alla lika och ni tycker nästan samma sak".

Detta är i och för sig sympatiskt. Men det är en förenkling och gör de vitala idéstriderna under denna tidsperiod något ointressantare än de faktiskt var, tycker jag. Inte desto mindre är det en viktig insikt. Trots att aktörerna var i luven på varandra och tyckte att de stod långt ifrån varandra, fanns det viktiga värden som förenade dem, det visar avhandlingsförfattaren. Hon har visat att t.o.m. Ellen Key och Rudolf Kjellén som var ganska *atypiska* för sin tid, trots allt har vissa idéer gemensamma med varandra och med andra. Om man läser avhandlingen på detta sätt, lämnas ett viktigt bidrag till diskussionen om den svenska välfärdsstatens idéhistoriska rötter.

PerOla Öberg

Noter

1. När Lagergren påstår att "de hus männen bygger bör, enligt Keys resonemang, utsträckas till att omfatta också det stora huset – samhället – så att detta omformas till ett hem för folket" (88), tycks detta vara avhandlingsförfattarens ordval, inte Keys. Se Larsson 1994, 105f.

2. Citatet är från Aspelin (1950, 18) och alltså inte något samtida citat. Aspelin visar dock själv att det är en rimlig karaktärisering av hur Key och flera andra vid denna tid resonerade och uppfattades. Just Ellen Keys betoning av betydelsen av andlig utveckling var starkt kopplade till en tämligen elitistisk syn på hur kulturella värden förmedlades och utvecklades. Ernst Wigforss minns hur hans kamrater reagerade mot Keys läsning av Nietzsche. De "ville inte falla ner i tillbedjan för genierna" och reagerade därför mot Key. Wigforss berättar vidare att han och vännerna i DYG hade "sympatier för Ellen Keys person... De togs inte bort av det lite profetiska, av ge-

niförgudningen, eller den svårsmälta stulen" (Wig-fors 1950, 315 och 408f).

3. Det är Aspelin som har hävdad att Kjellén "företräder en folklig konservatism" (1950, 30). Aspelin kontrasterar Hjärnes klassiska ämbetsmannatradition med Kjelléns vurm för bönder, hantverkare, småhandlare och fabrikanter, men även att han "närmade sig industriarbetarklassen".

4. Elvander konstaterar att det finns flera likheter mellan Kjelléns idéer och nazismen. Han menar dessutom att det finns skäl att tro att detta inte är en tillfällighet eftersom ledande personer inom det tyska nazistpartiet hade kännedom om Kjelléns idéer. Därav följer naturligtvis inte att Kjellén själv var nazist, vilket inte heller Elvander har påstått.

5. Ett undantag är en not om att Lagergren lämnar frågan om Kjellén var inspirerad av Hegel eller ej "åt sidan". I övrigt finns en hänvisning till en dikt av Stagnelius för att illustrera romantikens sätt att betrakta naturen, några hänvisningar till studier av romantiken, samt en hänvisning till kopplingen mellan begreppet "Volk" och den tyska romantiken.

6. Observera att Elvander inte använder termen "extremistiska", det är Lagergrens tolkning av Elvander, se sidan 93.

7. I Svenskt biografiskt handlexikon från 1906 (584), konstaterar man t.ex. att Kjellén i flera frågor, bland annat unionsfrågan och rösträtten, "ställt sig å yttersta högra flygeln".

8. Lindman vände sig t.ex. särskilt mot Kjellén när äganderätten till de norrländska malmfälten diskuterades, se Anderson 1956, 113.

9. Närmast kommer väl en formulering i propositionen när man betonar att rösträttsreformen är *af vital betydelse för vårt folk*. Det föranleder i alla fall avhandlingsförfattaren att göra oss uppmärksamma på detta: "lägg också märke till att Petersson[s] sätt att använda uttrycket 'vårt folk'" (143). Men det är ändå ett aningen skralt belägg för att tanken att själva metaforen skulle ha spelat någon roll.

10. Det enda belägget för att denna del av folkhemstanken spelade roll är hänvisningar till Yvonne Hirdmans studier av hur välfärdsstaten senare utvecklades. Till att börja med känns det lite underligt med tanke på att Lagergren själv är tveksam till Hirdmans studie (20). Om Keys direkta påverkan på socialdemokraterna får man veta ganska lite, annat än att hon uppskattades av de socialdemokratiska kvinnorna (61).

11. I den engelska sammanfattningen är det huvudsakligen den gemensamma synen på att staten ska ta ett sådant ansvar som lyfts fram (202).

12. Samma tes har för övrigt lanserats av Anders Isaksson (1985, 247f) i hans bok om Per Albin Hansson (som inte finns refererad i Lagergrens avhandling). Han menar att "allt faktiskt fanns på plats inför valet 1911, t o m ordet folkhemmet som sammanfattande formel för politikkens strävanden". Intressant nog nämner Isaksson Alfred Pettersson i Påboda och Manfred Björkqvist (som f.ö. var svårson till Kjellén) som folkhemsidéologer, men inte Kjellén vars idéer han strax innan diskuterar. Isaksson menar att socialdemokraterna skyggade för ordet vid denna tid: "kanske folkhemsvisionen inte tycktes slå på väljarmarknaden och därför också tills vidare lades i träda". När denne menar att "allt fanns på plats" tycks han syfta på grunden för det omfattande organisationsinflytandet.

13. Mer kondenserat beskrivs detta i den engelska sammanfattningen, sidan 195. Tingstens metod beskrivs på sidan 45.

14. Detta är väldigt tydligt i den allmänna retoriken. I praktiken fanns emellertid flera diskussioner om hur begreppen skulle förstås. Se t.ex. Tingsten 1967, 148ff, om debatten om relationen folket och proletariet som initierades av Kautsky. Förekomsten av sådana debatter kan i sig ses som ett exempel på att aktörerna inte är fångar i begreppens betydelse.

15. I det stycke där egnahemsidéologin beskrivs (sidan 125) finns inga hänvisningar. Den språkliga analysen tycks även vara det enda argumentet mot Nils Edlings tes att folkhemsidéologin är en *utveckling* av egnahemstanken.

16. Observera att Per Albin först talade om Folkhemmet i artiklar 1925 och 1927. Åsard & Bennet 1997, 92.

Litteratur

- Anderson, I, 1956. *Arvid Lindman och hans tid*. Stockholm: Norstedts.
- Aspelin, G, 1950. *De 50 åren. Tidsidéer och tidsideal*. Vol. III. Nytryck av Reprocentralen HSC, Uppsala 1997.
- Berman, S, 1998. *The Social Democratic Moment. Ideas and Politics in the Making of Interwar Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Branting, H, 1927. *Hjalmar Branting. Tal och skrifter IV. Kampen för demokratin II*. Stockholm: Tidens.

- Elvander, N, 1956. "Rudolf Kjellén och nationalsocialismen", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 15-41.
- Elvander, N 1961. *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865 – 1922*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 42. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Isaksson, A, 1985. *Per Albin. I. Vägen mot folkhemmet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Key, E, 1900. *Barnets århundrade. II*. Stockholm: Bonniers.
- Key, E, 1910. *Individualism och Socialism. Några tankar om defä och demånga*. Tredje genomsedda upplagan. Första upplagan 1895. Studentföreningen Verdandis småskrifter 55. Stockholm: Bonniers.
- Kjellén, R, 1915. *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan (1907-1913). Samhälls- och författningspolitik*. Stockholm: Hugo Gebers.
- Kjellén, R, 1917. *Sverige*. Politiska handböcker 4. Stockholm: Hugo Geber.
- Larsson, J, 1994. *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*. Stockholm: Arena.
- Ljunggren, S-B, 1992. *Folkhemskapitalismen. Högerens programutveckling under efterkrigstiden*. Stockholm: Tiden.
- Lundquist, L, 1997. *Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900-1920*. Lund: Lund University Press.
- Nyman, T, 1999. *Kommittépolitik och parlamentarism. Statsminister Boström och rikspolitiken 1891-1905. En studie av den svenska parlamentarismens framväxt*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Olsson S, 2000. *Den svenska högeranspassning till demokratin*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 136. Uppsala: Acta Upsaliensis Universitatis.
- Olson, S. E, 1993. *Social Policy and Welfare State in Sweden*. Lund: Arkiv.
- Sainsbury, D (red), 1999. *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Svensk biografisk handlexikon: Utarbetat av Herman Hofberg*. 1906. Stockholm: Bonniers.
- Söderlind, D, 1961. Demokrati och Parlamentarism i svensk högerpress 1918 – 1922 i Kihlberg och Söderlind: *Två studier i svensk konservatism 1916 – 1922*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 41. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tingsten, H, 1933. *Demokratin seger och kris*. Stockholm: Bonniers.
- Tingsten, H, 1967. *Den svenska socialdemokratin idéutveckling*. Del 1. Stockholm: Bonniers.
- Uddhammar, E, 1993. *Partierna och den stora staten. En analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*. Stockholm: City University Press.
- Vedung, E, 1971. *Unionsdebatten. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och i Norge*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wigforss, E, 1951. *Minnen. II. 1914-1932*. Stockholm: Tidens förlag.
- Åsard, E, & Bennet, W. L, 1997. *Democracy and the Market place of ideas. Communication and Government in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Öberg, PO & Hermansson, J & Berg, P-Å, 1999. *I väntan på solnedgången. Arbetslivsfondens tillkomst och verksamhet – en studie av makt och rationalitet inom förvaltningspolitiken*. PISA 1. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 133. Uppsala: Acta Upsaliensis Universitatis.

HANS LÖDÉN: "För säkerhets skull". *Ideologi och säkerhet i svensk aktiv utrikespolitik 1950-1975*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag, 1999.

Genom åren har betydande möda ägnats åt att utforska den s.k. aktiva utrikespolitiken, dess innebörd och förutsättningar. Ett annat väl upptrampat spår inom svensk utrikespolitisk forskning rör studiet av utrikespolitiska doktriner. Hans Lödens avhandling kan sägas stå i skärningspunkten mellan dessa båda traditioner.

Löden tar som sitt syfte att beskriva och förklara den förändring eller "aktivering" av svensk utrikespolitik, som vanligen anses ha inträffat under 60-talet. Han finner dock skäl att anlägga ett längre tidsperspektiv, nämligen hela perioden 1950 till 1975. Löden intresserar sig också för frågan om den utrikespolitiska förändringen skall förstås som i första hand ideologiskt eller säkerhetspolitiskt motiverad. Häri ryms också en mer generell ambition, nämligen att med utgångspunkt från det svenska fallet säga något om säkerhets- respektive idémässiga faktorerens betydelse för utrikespolitikens utformning.

Förändringen eller aktiveringen av svensk utrikespolitik operationaliseras som en förändring av den officiella utrikespolitiska doktrinen,

d.v.s. de omvärldsbilder, mål, medel och handlingsstrategier som kommer till uttryck i utrikesledningens verbala agerande.

Doktrinen avgränsas från, å ena sidan, "påverkansfaktorer" i form av "omvärldens struktur" samt "utrikesledningens ideologi och utrikespolitiska tradition", å andra sidan, "agerande". Mellan påverkansfaktorer och doktrin, liksom mellan de inomdoktrinära elementen, råder en diffus relation på så sätt att påverkan föreligger, men dess effekter inte kan prediceras med säkerhet. Relationen mellan doktrin och agerande innebär att det utrikespolitiska agerandet förutsetts förändras om doktrinen förändras.

Med omvärldsbilder menas den utrikespolitiska ledningens uppfattning av omvärldens struktur. I undersökningen konkretiseras detta till tre bildelement, nämligen stormakter, småstater och tredje världen. Utrikespolitiska mål anges efter ett vanligt mönster som säkerhetsmål, välfärdsmål samt idé- eller ideologiska mål. Utrikespolitikens medel, som uppenbarligen kan vara mycket varierade, sägs anknyta till bestämda strategier. Med tillämpning av Kjell Goldmanns välkända typologi för säkerhetspolitiska strategier, urskiljs således fyra huvudtyper av utrikespolitisk orientering. En stats utrikespolitik kan vara antingen anpassningsinriktad eller förändringsinriktad, i förhållande till det internationella systemet. Den kan dessutom karakteriseras som positiv eller negativ, beroende på om den främst syftar till att minska konflikthanteringen i systemet, eller öka kostnaderna för konfliktbeteende.

Aktiveringen av svensk utrikespolitik kan då beskrivas som en rörelse från huvudsakligen anpassningsinriktade strategier, till ett relativt större inslag av förändringsinriktade strategier.

Den resulterande analysmodellen anger möjliga förklaringar till doktrinförändring. Förändringar av omvärldens struktur antas dels kunna leda till förändrad omvärldsbild hos utrikesledningen, vilket i sin tur leder till förändring av medel och strategier. Så kan ske med eller utan åtföljande förändring av målbetoning. Dels kan ideologisk påverkan resultera i förändring av mål, vilket i sin tur leder till ändrad medel- och strategisammansättning.

Sin utgångspunkt för analysen av säkerhetspolitiska respektive ideologiska motivs betydelse, tar Lödén i (vad han kallar) två huvudsakliga synsätt inom forskningen om internationell politik: realism och idealism. Dessa skall alltså här närmast uppfattas som breda teorier om internationell politik. Presentationen av dessa perspektiv eller teorier leder författaren att formulera en rad antaganden med innebörden att idéer är av stor betydelse för att förklara utrikespolitisk förändring, samtidigt som säkerhetshänsyn alltid är närvarande: dels, förändras knappast utrikespolitiken i mer idealistisk eller "internationalistisk" riktning om inte mer grundläggande säkerhetspolitiska intressen först tillgodosätts; Lödén sammanfattar detta i formeln "säkerhet föregår idéer". Dels, kan en ökad betoning av idéer ytterst förstås som förnyelse av säkerhetspolitiken. Allt detta pekar på att både det realistiska och det idealistiska perspektivet behövs för att förklara förändringen i riktning mot en mer "aktiv" utrikespolitik.

På grundval av dessa antaganden om relationen mellan säkerhet och idéer, formuleras två teser, som skall vara vägledande för arbetet: (1) Att förändringen av den svenska utrikespolitiken är ett försök att under nya förutsättningar främja svensk säkerhet med delvis nya medel. (2) Att den här studerade förändringen av svensk utrikespolitik innebär formulerandet av "en internationell ideologisk vision" för Sverige. Visionen formuleras under inflytande av socialdemokratisk ideologi och utrikespolitisk tradition.

Utöver huvudsyftet, diskuterar Lödén frågan i vilken mån förändringen av utrikespolitiken kan förstås som en inrikespolitisk och opinionsmotiverad strategi, samt den betydelse som Olof Palme kan tillmätas för aktiveringen av svensk utrikespolitik.

Den empiriska undersökningen sonderfaller grovt taget i en mer deskriptiv del (kap. 3-6), och mer analyserande del (kap. 7-8).

I den förnämnda beskrivna utvecklingen av den officiella utrikespolitiska doktrinen från 1950 till 1975. Framställningen baseras på officiellt material och syftar till att periodvis klarlägga dels förekommande omvärldsbilder och målföreställningar samt relationen mellan dessa doktrinelement, dels vilka medel eller hand-

lingsstrategier som förespråkas av utrikesledningen. Här tecknas så en bred bild av den svenska utrikespolitikens förändringar under 25 år. Resultatet pekar på en successiv förskjutning från en försiktig, lågprofilerad hållning i början av 50-talet, till en politik präglad av betydande aktivitet och förändringslust vid 70-talets mitt.

I den senare och mer analyserande delen av det empiriska avsnittet tar Lödén sig för att närmare precisera vad han kallar "stadier av förändring" samt, att förklara dessa förändringar. Utgångspunkt är iakttagelsen att övergången från anpassningsinriktad till mer förändringsinriktad politik visserligen sker successivt, men att somliga tidpunkter eller skeden kan framstå som mer avgörande än andra för utvecklingens fortsatta gång.

Lödén konstaterar här att totalt fem stadier av förändring i svensk utrikespolitisk doktrin kan identifieras. Tre av dessa är förknippade med svenska säkerhetsmål. Det handlar, för det första, om beslutet 1956 att delta med trupp i FN:s fredsbevarande insats i Suez; för det andra om övergången till en aktivare nedrustningspolitik som signaleras av den s.k. Undénplanen 1961, samt det principiella stöd för koloniernas rätt till självbestämmande, som formuleras samma år; för det tredje, om den tydliga formulering av utvidgat internationellt samarbete som ett nationellt svenskt intresse, som Lödén finner hos utrikesminister Torsten Nilsson 1965. Samtidigt som, i Goldmanns termer, strategin för negativ anpassning, d.v.s. i första hand militärt försvar, ligger kvar under hela perioden, framtonar ett ökat inslag av strategi för positiv förändring, särskilt i förhållande till stormakterna.

Resterande två stadier av förändring förknippas med idéer. Allmänt gäller, att "svenska" idéer sprids genom utrikespolitiken i växande omfattning. Särskilt markeras emellertid året 1971, då begreppet "demokratisk socialism" hålls fram som en aspekt av svensk förebildlighet gentemot tredje världen, samt 1974 då det från svensk sida framställs krav på och stöd för en ny ekonomisk världsordning.

Beträffande svenska välfärdsmål konstateras inga tydliga förskjutningar vad gäller medel och strategier.

I nästa steg av analysen söker Lödén, också med utnyttjande av inofficiellt material, finna förklaringar i motivtermer av dessa totalt sex strategiska ställningstaganden. Analysen genomförs med hjälp av den tidigare berörda modellen för förändring i svensk utrikespolitisk doktrin. Därmed riktas uppmärksamheten på den relativa betydelsen av förändringar i omvärldsstruktur och omvärldsbilder, respektive ideologisk påverkan.

Lödén finner att förändrade omvärldsbilder (d.v.s. bilder av stormakter, småstater och tredje världen) i samtliga fall har betydelse för regeringens ställningstaganden. Ideologisk påverkan konstateras redan i UNEF-beslutet 1956, men är relativt mer betydelsefull för de två sista ställningstagandena, särskilt när det gäller att förklara att temat demokratisk socialism 1971, av Olof Palme, framställs som ett kännemärke för det svenska samhällsbygget. I detta fall har ideologisk påverkan det största förklaringsvärdet.

Det mönster som framträder, att säkerhetsmål står i centrum under de tre första förändringsstadierna och att ideologiska mål betonas under de två senare stadierna, tolkar Lödén som att utrikespolitiken får en starkare ideologisk prägel först när de säkerhetspolitiska förutsättningarna för detta finns för handen, närmast i form av relativt avspänning mellan supermaktsblocken. Men det är också så, framhåller författaren, att säkerhetsmålen *i sig* förändras och kommer att uttrycka en delvis ny föreställning om vad säkerhet är och hur detta mål kan befrämjas.

"Stadie-analysen" ger Lödén grund för att hävda, att den "aktiva" utrikespolitiken – snarare än att debutera vid en viss tidpunkt – växer fram över ett tidsskede minst lika långt som undersökningsperioden. Först vid 70-talets mitt, har svensk utrikespolitik omisskännligt fått den förändringsinriktade karaktär som brukar förknippas med begreppet aktiv utrikespolitik.

Det är dock viktigt att konstatera att man över hela perioden ser en blandning av säkerhets- och idéer i svensk utrikespolitik, även om sammansättningen förändras. Denna iakttagelse leder så till frågan om realismens och idealismens nytta som förklaringsperspektiv. Mot bakgrund av det svenska fallet framstår då dikotomin rea-

lism/idealism—och därmed mellan säkerhet och ideologi, mellan egoism och altruism—som ”en synvilla”, med Lödéns ord. Han tolkar i stället sina resultat som stödjande tesen att den studerade förändringen av den svenska utrikespolitiken är ett försök att under nya förutsättningar främja svensk säkerhet med delvis nya medel.

Den relativa ideologiseringen kan vidare förstås som ett fullföljande på utrikespolitikens område av det socialdemokratiska idéarvet, vilket innebär stöd för avhandlingens andra tes, att förändringen av svensk utrikespolitik innebär formulerandet av en internationell ideologisk vision för Sverige, präglad av socialdemokratisk ideologi och utrikespolitisk tradition.

Detta resultat understöds av den kompletterande undersökning Lödén gör av det interna partimaterialet för att klarlägga eventuella inrikespolitiska och opinionstaktiska överväganden. Av sådana kalkyler finns dock knappast några spår i det material författaren haft tillgång till.

Närmast som en bilaga diskuteras Olof Palmes personliga roll i den utrikespolitiska aktiveringen. I denna del drar författaren slutsatsen, att Palmes ideologiska engagemang och retoriska skärpa visserligen hade betydelse för den aktiva utrikespolitiken, och kom att sätta en tydlig prägel på vissa av dess manifestationer. Men intrycket kvarstår, att den svenska utrikespolitikens successiva aktivering av allt att döma var en process med djupa rötter och som implicerade en mängd aktörer på olika nivåer; den var inte en mans verk.

Lödén har utan tvekan lämnat ett betydande bidrag till förståelsen av ett viktigt skede i modern svensk utrikespolitisk historia. Ingen som läser denna bok kan undgå att lära sig mycket om idéerna och övervägandena bakom 25 viktiga år av svensk utrikespolitik. Avhandlingen är dessutom välskriven och skickligt argumenterad. Det är en i bästa mening lättläst bok, skriven av en författare som vet vad han vill, som har ett säkert grepp om sitt material, och som dessutom är en god pedagog. Detta förhindrar givetvis inte att det finns element i framställningen som bör tas upp till kritisk diskussion. Jag inskränker mig här till tre huvudpunkter. För det första undersökningens utgångspunkt i begreppet aktiv utri-

kespolitik; för det andra den teoretiska inramningen i form av det realistiska och det idealistiska perspektivet på internationell politik; för det tredje doktrinbegreppets status och betydelse i studien.

Ett första bekymmer rör alltså begreppet aktiv utrikespolitik. Hela övningen bygger på föreställningen att det händer något väsentligt med svensk utrikespolitik mellan åren 1950 och 1975, och att detta väsentliga har karaktären av en ”aktivering” alternativt en ”förändringsorientering” av utrikespolitiken. Samtidigt kan man skönja en tydlig ambivalens i beskrivningen och hanteringen av denna undersökningens beroende variabel. Detta yttrar sig t.ex. i att orden ”aktiv” och ”aktivering” i det närmaste konsekvent omges med citattecken. (Dock inte i titeln, kan tilläggas.) Som läsare har man svårt att undgå intrycket att Lödén inte känner sig riktigt komfortabel med det kanske mest centrala begreppet i sin studie. Han inser att det på något sätt är problematiskt att tala om en aktiv utrikespolitik, men förmår inte klargöra vari svårigheten ligger.

Enligt min uppfattning är problemet just att Lödén bygger sitt företag på antagandet att någonting väsentligt *har* hänt och att detta underbyggs dels med politikernas vittnesmål (jfr. referens till Sven Andersson på s. 19), d.v.s. röster ”inifrån materialet”, dels av vad den vetenskapliga litteraturen har enats om: ”litteraturen om svensk utrikespolitik 1950-1975 är närmast entydig vad gäller förekomsten av någon form av ”aktivering” under perioden” (s. 23).

Min reaktion på detta är att varken politikernas påståenden, eller aldrig så många studier av aktiv utrikespolitik, bör (utan vidare) övertyga oss om att den aktiva utrikespolitiken är (eller har varit) en realitet. Annorlunda och kanske bättre uttryckt: inget av dessa förhållanden (alltså att politiker hävdar att det är så, eller att en lång rad forskare funnit det mödan värt att studera detta fenomen) bör få oss att tro, att utvecklingen av svensk utrikespolitik bäst låter sig beskrivas och förstås genom begreppet aktiv utrikespolitik (eller närliggande avledningar). Om något forskningsmässigt behöver göras på detta område, så är det i stället att utsätta idén om aktiv utrikespolitik för en systematisk och närgående *kritik*. En

del i ett sådant företag vore att klarlägga själva begreppshistorien: var och när, i vilket sammanhang, lanseras begreppet? Och inte minst: hur ser samspelet mellan politiker och forskarsamfund ut i detta sammanhang? Jag har nämligen en stark känsla av att ett sådant samspel finns, att detta är ett område där politiker och forskare har så att säga fött varandra. Det är inte alltför långsökt att se den akademiska litteraturen som en doktrinkälla i sig; här om någonstans har genom åren den aktiva utrikespolitiken formulerats och konkretiserats! Med andra ord: att forska om "aktiv utrikespolitik" utan att kritiskt granska begreppets ursprung och verkningar är att analysera i samma termer som materialet självt talar, termer som underförstår att förändringarna av svensk utrikespolitik under den aktuella perioden gått från "sämre" (passiv) till "bättre" (aktiv).

Jag menar också att man kan ifrågasätta om det överhuvudtaget är möjligt att analytiskt skilja på aktiv och passiv (utrikes)politik. Om aktiv utrikespolitik ska kunna stå för något meningsfullt, måste vi också kunna tänka oss att det finns *passiv* utrikespolitik, i princip att *all* annan utrikespolitik än den vi funnit skäl att kalla aktiv, är (i någon mening) passiv. Det är emellertid långt ifrån självklart vad som skall menas med passivitet i detta sammanhang. Det kan t.ex. hävdas att även "fullständig överksamhet" (passivitet), "icke-agerande" eller vad man nu kan vilja använda för uttryck, innebär ett ställningstagande, d.v.s. någonting "aktivt". I politiken är det som bekant svårt att "inte göra någonting". Den som väljer att inte ingripa, att inte bidra, att inte tala, kan inte undvika att just genom sin passivitet påverka en aktuell händelseutveckling, en given fördelning etc. Vid närmare påseende kollapsar helt enkelt distinktionen mellan passiv och aktiv politik.

Lödén syftar som sagt inte bara till att beskriva aktiveringen av svensk utrikespolitik utan också att förklara denna förändring. Närmare bestämt önskar författaren klarlägga om förändringen är ett uttryck för "en socialdemokratisk ideologisering" av utrikespolitiken, "ett utslag av svensk världsförbättrarnit", eller helt enkelt "ett okonventionellt sätt att stärka svensk säkerhet" (s. 21). Lödén utgår alltså i sin förklaringsambition

från en distinktion mellan säkerhetsmässiga och idémässiga faktorer. I detta sammanhang introduceras realism och idealism som två huvudsakliga synsätt i forskningen om internationell politik, vars förklaringsrelevans skall prövas i förhållande till det aktuella materialet. En inledande presentation av dessa åskådningar leder författaren till att göra det sammanfattande antagandet, att en blandning av realismens och idealismens perspektiv krävs för att förklara den svenska utrikespolitikens förändring under den aktuella tidsperioden.

Emellertid är jag inte övertygad om att den teoranknytning som Lödén finner i realism och idealism är särskilt fruktbar. Antagandet att blandningar av realismens och idealismens perspektiv är nödvändiga för att förklara förändringen av svensk utrikespolitik, framstår inte precis som djärvt. Detta med tanke på att "realism" och "idealism" i litteraturen i regel står för renodlade varianter av internationellt tänkande; distinktionen tydliggör idealtypiskt *en spännvidd av åskådningar* om internationell politik. När författaren så konstaterar att dikotomiseringen mellan realism och idealism riskerar att leda våra tankar fel (s. 356 f.), att den delvis är en synvilla (s. 359), är detta inte ett resultat som är ägnat att förvåna. Hur skulle en ur metod- och materialsynpunkt rimligt väl balanserad empirisk undersökning kunna komma fram till någon annan slutsats, än att de båda perspektiven i levande livet förekommer i blandad form?

Men det finns också något mera grundläggande gålet med de parallella distinktionerna idealism/realism och ideologi/säkerhet. Lödéns analys ger vid handen att agerande som är förenligt med en idealistisk ståndpunkt kan förstås som syftande till att stärka den nationella säkerheten. Men detta är i själva verket en slutsats som förutsätter och vidmakthåller en fundamental åtskillnad mellan säkerhetspolitiska och ideologiska överväganden. Och enligt min mening är det överhuvudtaget inte rimligt att postulera någon sådan motsättning. "Säkerhet" är också en "idé", en föreställning som kan fyllas med mycket olika innehåll. Att som den arketypiske realisten hävda säkerhetens primat är också att hävda en idéns prioritet i utformningen av utrikespolitiken. Den realistiska (traditionella) utri-

kespolitiken är också den ideologiserad. Att hävda något annat är i själva verket att ta realismens anspråk på att – till skillnad från ”idealister” och ”utopister” – syssla med just realiteter, på allvar!

Den centrala skiljepunkten mellan realism och idealism för uppenbarligen frågan om ideologiska och moraliska övervägandens plats i utrikespolitiken. Enligt realistisk teori bör sådant underordnas det nationella (egen-)intresset; enligt idealistisk teori bör överväganden av detta slag tvärt om vara vägledande för hur stater betar sig mot varandra. Men detta betyder, att ”moraliska principer och ideologiska överväganden” är av en viss bestämd karaktär, nämligen vad som förknippas med och bejakas av den idealistiska strömningen av internationell teori. Men jag menar, att även en ensidig betoning av det nationella egenintresset innebär inte bara ett ideologiskt utan också moraliskt ställningstagande. Det är ideologiskt därför att det naturligtvis uttrycker en idé (”det nationella intressets primat”, eller något i den stilen). Det är moraliskt därför att det innebär ett ställningstagande i termer av rätt och fel, t.o.m. ont och gott: det är inte bara klokt att hävda den egna statens intresse, det är åtminstone implicit också rättfärdigt. Realismen, liksom idealismen, legitimerar olika former av handlande; därför är de båda, även realismen, att se som normativa och i den meningen moraliska perspektiv.

Problemet i förhållande till denna undersökning är då det att ett av dess centrala resultat är att ideologisering av utrikespolitiken följer först när de säkerhetsmässiga förutsättningarna finns. Utrikespolitiken *blir* alltså ideologiserad. Det är givet att en stats utrikespolitik över tid kan förses med ett annat och mer eller mindre nytt ”idéinnehåll”, men *den har alltid idéer*. Problemet är att vissa idéer tenderar att vara mer etablerade än andra. Risken är då att dessa blir osynliga för vad de är, nämligen (alltid diskutabla) *föreställningar* om utrikespolitikens förutsättningar och villkor. I värsta fall är vi benägna att betrakta idéerna som ”realiteter”, självklara förhållanden.

Så till min tredje och avslutande punkt: doktrinbegreppets status och betydelse i studien. ”Doktrininhåll” och ”doktrinförändring” utgör undersökningens studieobjekt, slås det fast

på s. 29. Trots detta ges ingen explicit definition av doktrinbegreppet, inte heller någon diskussion i termer av varför detta begrepp är viktigt och intressant. Det är notabelt att medan tidigare forskning om aktiv utrikespolitik redovisas och diskuteras utförligt, sker inte så med doktrinforskningen. Bristen på precision och motivation i begreppsdiskussionen ger anledning att ställa den grundläggande frågan: *Vad är en (utrikespolitisk) doktrin?* Denna fråga kan preciseras som så: är det som kallas den officiella utrikespolitiska doktrinen ett *analysobjekt* eller ett *analysinstrument*?

Om det första alternativet gäller (vilket författaren alltså hävdar), antyder det att doktrinen är ett *empiriskt fenomen*, något som finns, i princip oberoende av om vi känner till eller bryr oss om detta förhållande. Doktrinen är då något som vi kan ta oss för att försöka identifiera och beskriva. Och denna identifiering och beskrivning kan vi i princip lyckas mer eller mindre bra med. Men om doktrinen är ett empiriskt fenomen reses en annan typ av frågor: När vet vi att vi har anträffat doktrinen? När och hur vet vi att vi kan göra anspråk på att beskrivit den utrikespolitiska doktrinen (tillräckligt) fullständigt?

Om det andra alternativet gäller (vilket författaren inte hävdar men som jag misstänker är fallet), betyder det att doktrinbegreppet är *något som används*. I denna typ av forskning är det t.ex. vanligt att bruka begreppet som ett sorteringsinstrument för att beskriva och söka förändringar i officiella uttalanden. En annan variant, förmodligen förenlig med den förra, är att vi utformar och använder oss av begreppet som en lins för att tydligare kunna fokusera idéer och argument på en viss nivå. T.ex. kan vi finna skäl att betrakta idéer som är något mindre övergripande och abstrakta än ideologier, men mer allmängiltiga än argument i en bestämd sakfråga. Men även denna tolkning (doktrinbegreppet är ett analytiskt begrepp) förutsätter diskussion om hur begreppet förhåller sig till närallgande begrepp. Endast kortfattat berör författaren på s. 29f relationen mellan doktrin och ideologi. Återstår möjligheten att den officiella utrikespolitiska doktrinen skall förstås *både* som ett analysinstrument, *och* som ett empiriskt fenomen. Men om så är fallet hade även detta behövts klar-

göras. För mig kvarstår en undran om vad det egentligen är som studeras under namn av den officiella utrikespolitiska doktrinen, men jag har svårt att tro att det är något som finns oberoende av om vi bestämmer oss för att undersöka det eller ej. Men om det (också) är ett analysmedel kan jag inte inse att det är nödvändigt för att göra det som författaren gör, nämligen förklara en serie av utrikespolitiska ställningstaganden.

Dessa kritiska anmärkningar förtar dock inte intrycket av ett ambitiöst och grundligt forskningsarbete. Låt mig också avslutningsvis framhålla ytterligare ett tilltalande drag i Lödens framställning: ambitionen att driva teser. I mitt tycke är det alltid intressantare att slå följe med en författare som Hans Löden, som uttryckligen har en åsikt och försöker pröva den, än en som säger sig vara ”förutsättningslös”, d.v.s. inget tror och inget vet.

Per Jansson

JAN INGE JÖNHILL: *Samhället som system och dess ekologiska omvärld*, Lund 1997: *Dissertations in Sociology* 17.

I Tyskland har den sociologiske debat i snart mange år været domineret to hovedskikkelser: Jürgen Habermas og Niklas Luhmann. Som en tysk kollega sagde til mig for nylig, synes den herskende stemning i den tyske debat i dag at være, at Luhmann har ”vundet”. Selv om udsagnet er en smule polemisk, er det ikke desto mindre interessant set i sammenhæng med det forhold, at den engelsksprogede debat først inden for de seneste få år har opdaget Luhmann, og dermed genovervejet den gængse opfattelse, at Habermas er den indtil videre sidste af de store tyske tænkere. De skandinaviske landes placering i forhold til den tysk/engelske akse er hverken her eller andre steder entydig, men der er næppe tvivl om, at intentionen i Jan Inge Jönhills afhandling – at introducere Niklas Luhmanns forfatterskab til Skandinavien – er ganske velbegrundet. Det er den første grund til at hilse den omfattende og grundige bog velkommen. Bo-

gen er ydermere velkommen, fordi den søger at uddrage et perspektiv med politologiske overtoner af Luhmanns forfatterskab. Eftersom dette perspektiv på en gang er meget lovende og noget uudviklet i Luhmanns værk, er også dette en prisværdig intention. Endelig handler bogen om en ubestrideligt vigtig og aktuel problemstilling: det moderne samfunds styringsproblemer set i forhold til miljøet. Konklusionen må derfor være: der er tre gode grunde til anbefale bogen, og det skal hermed være gjort. Men indvendinger er der selvfølgelig også nogle af. De handler grundlæggende om to problemer, der er delvist forbundne. Det første problem handler om *balancen* mellem den generelle introduktion af Luhmanns forfatterskab og fokuseringen på miljøspørgsmålet. Det andet problem handler om karakteren af JIJ's selvstændige bidrag i forhold til Luhmanns værk.

Intentionen om at introducere til Luhmanns værk dominerer bogen i en sådan grad, at de første 383 sider af den 482 sider lange afhandling (eksklusiv et engelsk ”summary”, Luhmannbibliografi og litteraturliste) er dedikeret til en gennemgang af Luhmanns teoribygning.¹ Efter en kort introduktion, falder gennemgangen således i tre kapitler, henholdsvis ”Från operation til autopoietisk system”, ”Till en allmän teori om operative system” og ”Samhället som system”. Der ofres et stigende antal sider og underafsnit på hvert enkelt tema, efterhånden som gennemgangen sætter scenen til fjerde og sidste kapitel: ”Miljøproblemen som omverldsproblem”, hvor systemteoriens anvendelighed for analysen af miljøproblemer søges demonstreret. Miljøproblemer er valgt på Luhmanns egen foranledning, da temaet ifølge JIJ har en særstilling inden for Luhmanns almene samfundsteori.

JIJ har to overordnede hypoteser, der her fremstilles i kondenseret form: 1) Miljøproblemmernes stigende betydning aktualiserer behovet for en teori, der kan beskrive samfundet som helhed op trods af dets mangfoldighed. 2) Luhmanns samfundsteori, der i sin tur er baseret på teorien om *systemer*, modsvarer kravet om en teori om hele samfundet. Samfundsteorien muliggør en kompleks forståelse af, hvordan den økologiske problematik håndteres i samfundet og følgelig også en forståelse af, hvorfor de vig-

tigste miljøproblemer ikke har kunnet løses. Men som nævnt ovenfor er der en tredje faktor på spil i afhandlingen, nemlig intentionen om at introducere til Luhmanns forfatterskab, hvilket ikke bliver mindre markant af, at det på bagsiden hævdes, at afhandlingen "... är den första omfattande exposén över Luhmanns systemteori i Skandinavien."

Forholdet mellem hypoteser og intentionen om en generel introduktion er ikke uproblematisk. Det viser sig allerede i hypotesernes lidt specielle konstruktion, for de egentlige hypotese er vel egentlig dele af den første hypotese, og lyder: Miljøproblemer er problemer for hele samfundet. Samfundet er ikke helt. Hypotese nummer to om systemteoriens særlige evne til at belyse dette forhold, virker snarere som et forsøg på at integrere intentionen om at introducere forfatterskabet med de egentlige hypoteser. Det kan ikke ændre det indtryk, at afhandlingen har to hensyn at tilgodes, der vanskeligt har ladet sig forene. Det har tilsyneladende ledt JIJ til at prioritere på en sådan måde, at de første tre kapitler er stort set rensset for henvisninger til miljøproblematikken. Der er enkelte bemærkninger om en problematik særlige betydning desangående, men de er få og korte. Hvad læseren har mellem hænderne er og bliver en introduktion.

Denne disponering rejser spørgsmålet om, hvorvidt det er relevant at basere store dele af en afhandling på intentionen om at introducere et forfatterskab, også selv om forfatterskabet er berøgtet for sit omfang og sin labyrintiske karakter? Givet at det er tilfældet, hvilke krav kan der stilles til introduktionen af et så specielt forfatterskab, og hvor godt er det så lykkedes at honorere disse krav? Først herefter forekommer det hensigtsmæssigt at vende sig mod det så væsentlige fjerde kapitel, der både skal indløse hypoteser og gøre brug af de tre foregående kapitler. Jeg forholder mig relativt generelt til de tre introducerende kapitler først, og gennemgår derefter det fjerde kapitel lidt mere detaljeret. Først vil jeg dog anføre en kort bemærkning om afhandlingens intentioner om at etablere sig som et skandinavisk hovedværk. Det er muligvis rigtigt, at afhandlingen er den første samlede gennemgang af stoffet, men det er ikke just det sam-

me, som at Luhmanns teori "... är föga känd här", som det hedder sig. I hvert tilfælde i Danmark er der efterhånden en del eksempler på både oversættelser, fremstillinger og anvendelser af systemteorien.² Også Sverre Moes glimrende introduktion er i hvert tilælde også værd at notere sig.³ JIJ er opmærksom på de fleste af disse værker i sin bibliografi, men meget få bruges aktivt i selve teksten. Når nu målet er et skandinavisk hovedværk, kunne en mere engageret dialog og et par overvejelser om "value added" i forhold til de eksisterende læsninger og introduktioner nok have været ønskelig.

Det væsentlige spørgsmål for de første tre kapitler er imidlertid uanset tidligere forsøg, hvor godt det lykkedes at introducere Luhmann. To centrale krav til introduktioner af denne type er *loyalitet* og *formidling*. JIJ har valgt en strategi for fremstillingen af Luhmann, der i vidt omfang fortolker begge dele som nærhed til den oprindelige tekst. Det har sine fordele og sine ulemper. Til fordelene hører, at introduktionen også på grund af sit omfang bliver robust, grundig og grundlæggende. JIJ kommer vidt omkring i labyrinten på en ganske ligefrem facon, der ikke følger flere lag af utilgængelighed til de i forvejen fortættede originale tekster. Læseren ledes med en bevægelse, der følger Luhmanns eget credo om generalisering og respecifikation som pædagogisk ledetråd. JIJ anvender disse de to bevægelser som en klar grundstruktur for hele introduktionen, henholdsvis fra operation til system og over sociale systemer til samfund. Det er et udmærket pædagogisk træk, der giver introduktionen en klar linje at holde sig til.

Desuden er der mange opridsninger af de forskellige temaers teorihistorie indenfor sociologi, filosofi, kybernetik og systemteorien selv. Disse gennemgange viser glimrende, hvordan Luhmann har forskudt en række centrale teoretiske temaer – med særlig vægt på sociologien. Et godt eksempel er beskrivelsen af Luhmanns "funktionalisme" og forholdet til Parsons (s. 98-113). Der er således en del at notere sig på plus-siden ved læsningen af den introducerende del.

Hvad angår ulemperne ved en så høj grad af nærhed til originalen er en af disse, at introduktionen til tider nærmer sig et referat i stilen.⁴ Det er selvfølgelig en svær balance, men det burde

måske nok anføres, hvis dele af teksten er særligt tæt knyttet til bestemte passager i originalteksterne, i det mindste for at hjælpe den introducerede læser på vej. En anden ulempe ved at være så loyal mod ordet i den originale tekst er, at det er svært at leve op til det centrale krav i Luhmanns teori, der som JIJ også noterer sig er, at teorien skal være operativ. Det betyder efter min bedste overbevisning ikke kun, at teorien skal være rettet mod presserende problemer i samfundet, som også er den betydning JIJ overvejende synes at tillægge kravet, men også at hver anvendelse af teorien må indeholde et minimum af forskydning. Der er en rem af Derrida i Luhmann. Ikke sådan at forstå, at hver tekst skal sige det samme på en anden måde – Luhmann er mere interesseret i at sige noget andet på den samme måde. Men i begge tilfælde er det pointen i teorien, at anvendelsen må indebære en forskydning af den originale tekst. Mere grundlæggende søger Luhmann gennem den labyrintiske teoristruktur at forhindre genfortælling og i stedet at indbyde til nye formuleringer og kombinationer af systemteoriens elementer. Det kan selvfølgelig forekomme som et urimeligt krav at stille til netop introduktioner, men eksempelvis Peter Fuchs har forsøgt at kombinere anvendelse med intentionen om at introducere.⁵ Resultatet kan diskuteres, og det må slås fast, at introduktioner i deres bundethed til at genfortælle opskriften, i en vis forstand altid må modarbejde teoriens invitation til egne operationer. Men det ligger under alle omstændigheder et vist pres på det centrale fjerde kapitel.

Fjerde kapitel åbner med tre hypoteser, der alle viser tilbage til den ovenstående hypotese nummer to: at Luhmanns samfundsteori kan vise, hvorfor de ubestrideligt væsentlige miljøproblemer ikke har kunnet løses. Hypoteserne peger på tre grunde: 1) Samfundet kan kun forholde sig til og reagere på miljøproblemer via kommunikation. 2) Samfundet er i stigende grad afhængigt af teknikker, og der i højere grad en tidligere udsat for risiko. 3) Samfundet er differentieret i autonome funktionssystemer. I centrum for analysen af miljøproblemerne står altså temaerne *kommunikation, risiko og funktionel differentiering*, der på en gang skal vise, hvorfor miljøet er et problem, hvorfor problemet ikke

har kunnet løses og hvordan problemet eventuelt kan komme nærmere en løsning. Efter en kort introduktion, der bruges til at præcisere problematikken begrebsligt som et spørgsmål om "økologisk omverden" og "økokompleksitet" i modsætning til de i systemteoretisk forstand alt for upræcise begreber "natur" og "miljø", tildeles hver af de tre hypoteser et mindre delkapitel.

Den første hypotese hviler på Luhmanns forståelse af sociale systemer som systemer af kommunikation. Sådanne systemer har på den ene side en omverden af andre systemer (en systemintern omverden) og en omverden fælles for alle systemer (en systemekstern omverden). Sammen med individet er økologien den væsentligste systemeksterne omverden. Det vil sige, at økologien aldrig kan blive en del af samfundet, og at samfundet aldrig kan kommunikere med økologien. Samfundet kan kun forholde sig til økologien som en omverden, og er således bundet til at håndtere økologien bag grænsen mellem system om omverden. Efter at have konstateret dette, spørger JIJ, hvordan en "økologisk kommunikation" kan tilrettelægges under disse forudsætninger. JIJ gennemgår to af de oftest forekommende kandidater: organisering i sociale bevægelser og miljøetik og -moral. Spørgsmålet om miljøorganisationernes mulige betydning overlades til "videre empiriske studier", mens spørgsmålet om miljøetik skaber afsæt for JIJ eneste forsøg på en justering af Luhmanns egen teoribygning, nemlig tanken om en *økologisk egenværdi* (Luhmann benytter ofte begrebet "eigenwert" eller "eigenverhaltens", der er lånt fra Heinz von Foerster, men angiveligt ikke i sammenhæng med økologi).

Luhmanns tekster om moral har ofte været en af de skarpere kanter ved hans teori, da de siger, at moralsk kommunikation ikke blot tager afsæt i en verden, der ikke findes, men endog er direkte skadelig for den verden, der findes. Med udgangspunkt i denne forståelse gennemgår JIJ bidrag fra Peter Kemp om bioetik og særligt Michel Serres om naturkontrakten, der set fra et systemperspektiv begge er problematiske, fordi de forudsætter en utænklig "kontrakt" mellem system og systemekstern omverden. Heroverfor foreslår JIJ så begrebet om den økologiske egenværdi som en mulighed for en bedre håndtering

af miljøproblemerne. Pointen er: "Till skillnad från s k inneboende moraliska värden, som miljöetiken utgår ifrån, måste ekologiske egenvärden kunne motivera sig i själva kommunikationen." (s. 424). Tanken er interessant, men lider desværre under en meget kortfattet behandling. Det er uklart, om JIJ mener, at egenværdi skulle kunne fungere som en slags parallel til den moralske kode, der accentuerer (den politiske) valgssituation i stedet for absolut moral i den økologiske kommunikation, eller om økologisk egenværdi skulle kunne omsættes i et symbolsk generaliseret kommunikationsmedium, og at økologien i videre forstand skulle kunne fungere som sit eget funktionssystem. Begge muligheder antydes på et par sider, og tages kort op igen på afhandlingens afsluttende sider, hvor sidstnævnte skitseres som en "fremtidig mulighed". Det ændrer dog ikke ved, at læseren lades noget i stikken, da denne mere selvstændigt udviklede argumentation desværre forlades alt for hurtigt.

Hypotese nummer to om samfundets stigende afhængighed af teknikker og deraf følgende risikofylthed hviler på Luhmanns distinktion mellem fare og risiko. Fare er uafhængig af trufne beslutninger, mens risiko uløseligt bundet til beslutninger. Pointen med Luhmanns distinktion er først og fremmest fraværet af "sikkerhed" og "vished". I stedet peger distinktionen på usikkerhed og uvished som to væsentlige forudsætninger for systemer i det funktionelt differentierede samfund. På den baggrund peger JIJ på to konsekvenser for miljøproblematikken. For det første, at kommunikation om miljøproblemer i høj grad er præget af en ikke-viden fremstillet som viden – kommunikation om miljøproblemer er båret af grænseværdier, tærskelværdier, kritisk masse, ekstrapoleringer og prognoser. JIJ nøjes imidlertid blot med at rejse spørgsmålet om, hvordan samfundet og dets funktionssystemer kan finde former, der kan håndtere dette særlige vidensproblem. Hvis det ikke lader sig gøre, bliver kommunikationen fanget i en videnskabeligt orienteret parallel til den moralske domfældelse, hvor sikkerhed og vished blokerer kommunikation på samme måde som den absolutte værdi, og dermed mistes den eneste chance for at håndtere miljøproblemer.

Den anden konsekvens handler om organisationer. Organisationer producerer beslutninger, og beslutninger skaber risiko. Ud fra et risikoperspektiv, er organisationer både årsagen til og midlet mod produktionen af risiko. Det er ikke helt klart, hvad der er JIJ's formål med påpegningen af dette forhold. Det antydes dog, at risikohåndteringen bedst varetages gennem en "løst koblet organisationsform", og der henvises til Charles Perrows tanker om "komplekse former for selvstyrende enheder". Kapitlet om risiko er imidlertid forholdsvis kort og virker i nogen grad som en parentes mellem de to øvrige. Det hænger vel også sammen med, at temaet har en lidt speciel position som undertema til den generelle samfundsteori i Luhmanns egne tekster. Betoningen af, at risiko ikke kan konstituere sin egen samfundsform, sådan som det antydes med titlen på Ulrich Becks velkendte bog, udgør således også overgangen til det sidste delkapitel om netop samfundsformen.⁶

For Luhmann er den aktuelle samfundsform givet ved funktionel differentiering. Denne diagnose lyder i meget kort form: Der er kun et samfund, og det er verdenssamfundet. Dette samfund er differentieret i en række autopoietiske – det vil sige autonome og selvstyrende – funktionssystemer så som det politiske system, retssystemet, det økonomiske system, det videnskabelige system mv. Disse funktionelt differentierede systemer har hver især samme omfang som samfundet, det vil sige global udstrækning. Disse funktionssystemer er operativt lukkede om en basal kode og et særligt symbolsk generaliseret medie. For politikken er koden styring/opposition (og til tider styrer/styret) og mediet magt, for retssystemet er koden ret/ikke-ret og mediet ret, for økonomien er koden betale/ikke-betale (til tider eje/ikke-eje) og mediet penge og for det videnskabelige system er koden sand/falsk og mediet sandhed. Der er flere systemer i det systemteoretiske vokabularium, men det er disse fire systemers håndtering af den økologiske omverden som JIJ gennemgår. Det sker under den centrale præmis, at den funktionelle differentiering indebærer en radikal polycentrisme, der stadigt etablerer grænser for håndteringen af de grænsoverskridende miljøproblemer. Fremstillingens formål er således at vise, hvordan de fire syste-

mer på en gang skaber problemer i form af lukkethed om en fundamental distinktion (kode), og etablerer visse muligheder for en bedre håndtering af miljøproblemerne i kraft af deres evne til at håndtere såkaldte sekundære koder.

Hermed er vi fremme ved den centrale spænding i systemteorien – i hvert tilfælde for politologer, nemlig spændingen mellem funktionssystemernes autonomi og begrænsningen af selv samme autonomi gennem såkaldt strukturelle koblinger. Dette er systemteoriens måde at formulere samfundets styringsproblemer og -potentiale på. Strukturelle koblinger er forhold, der påfører systemer en vedvarende irritation. At der er tale om selvirritation betyder, at strukturelle koblinger kun kan afstedkomme en vis grad af stabilitet i de implicerede systemers ”opmærksomhed”, men på ingen måde, at en strukturel kobling kan annullere den autonomi, der kendetegner et autopoietisk system.

Der findes yderligere to varianter af strukturelle koblinger i Luhmanns systemteori. Hvis koblingen er af en sådan karakter, at de implicerede systemer ikke kan eksistere uden hinanden, tales der om ”interpenetration”. Det gælder for forholdet mellem sociale systemer og psykiske systemer. Den anden variant er de såkaldte ”operative koblinger”, der i modsætning til strukturelle koblinger indebærer, at koblingen sættes igennem via egne kommunikative operationer, og dermed at koblingen i sig selv antager systemkarakter som organisation. Generelt kan det med andre ord siges, at systemteorien afviser muligheden for kontrol eller styring hen over grænsen mellem system og omverden. Derfor må styringsproblemet altid formuleres som et spørgsmål om *samtidighed*. Systemer kan ikke styre eller kontrollere hinanden, men i kraft af strukturelle og operative koblinger kan de til en vis grad synkroniseres overfor det samme sagsforhold, og derigennem en hvis grad af *koordination*. Og her tilbyder operative koblinger og organisationer den største grad af koordination.

Dette er et centralt punkt, fordi det er så tæt på anerkendelsen af en mulighed for ”styring”, som systemteorien kommer, og det er ikke overraskende her, at JIJ placerer sine forhåbninger for en bedre håndtering af miljøproblemerne. Luhmann fastholder, at ”Operative koblinger kan

ikke erstatte strukturelle koblinger. De forudsætter disse. Men de kondenserer og aktualiserer gensidige irritationer og tillader dermed hurtigere og bedre afstemte informationsgevinster i de deltagende systemer.”⁷ Det er disse hurtigere og bedre afstemte informationsgevinster, der sigtes til, når JIJ fremfører, at ”Miljöproblemens lö-sande ställer krav på styringsinstanser via organisationer som involverar företrädare för ekonomin, rätten, det politiska systemet (politiker og tjänstemän) osv.” (s. 469). Her støtter JIJ sig forståeligt nok yderligere til Helmut Willke, der har beskæftiget sig indgående med systemteorien ud fra en politologisk orientering, og nævner begreberne ”kontekststyring” og ”forhandlings-system” som betegnelser for disse styringsinstanser. Jeg tillader mig her at tilføje et citat med disse begreber, der sammenfatter JIJ’s forhåbning for en bedre håndtering af miljøproblemerne ”Dezentrale Kontextsteuerung nimmt statt dessen ernst, Dass keinen einzelnes Funktionssystem für sich, auch nicht die Politik, in polyzentrischen Gesellschaften die Durchschlagskraft und Kompetenz hat, die erforderlichen Kontextsetzungen vorzugeben. Kontextsetzungen können sich nur noch aus dem Zusammenspiel autonomer und reflektierter Akteure in selbstorganisierten Verhandlungssystemen ergeben. Kontextsteuerung is deshalb zu verstehen als eine Form der resonanten Selbstorganisation selbstorganisierender Systeme.”⁸ Ligesom det var tilfældet med JIJ’s tanker om økologisk egenverdi, overlades også til ”videre forskning”, og også i dette tilfælde er indtrykket, at behandlingen af problematikken er for kortfattet. Det samlede indtryk af det fjerde kapitel er derfor, at man nok følger sig overbevist om systemteoriens relevans for miljøproblemerne⁹, men også, at JIJ overlader urimeligt meget til den ”videre forskning”.

Afhandlingens to centrale krav til sig selv: at introducere Luhmanns teori og demonstrere teoriens evne til at formulere problemet med miljøproblemer på en måde, der søger løsninger til aktuelle problemer, indfries uden tvivl. Mine indvendinger mod afhandlingen er næsten alle forankret i det udgangspunkt, at det havde været ønskeligt om JIJ havde stillet yderligere et krav til sig selv, nemlig at udvikle systemteorien

og/eller miljøproblematikken på en måde, der ikke findes foregribet i de eksisterende systemteoretiske tekster. Når regnskabet skal gøres op på den konto, er det stort set kun tankerne om økologisk egenverdi og nogle enkelte spredte tilføjelser, der tilgodeser et sådant ønske. Det kan selvfølgelig indvendes, at det ikke kan være meningen med en introduktion at overskride det introducerede. Så alt i alt: Hvis ikke der er indvendinger mod at bruge så stor en del af teksten på introduktion, så kan der ikke udsættes noget på de tre første kapitler. De behandles som sagt stoffet med overblik og grundlighed.

For det fjerde og sidste kapitel er problemet imidlertid lidt mere ufravigeligt, fordi vi her har bevæget os væk den blotte introduktion. De tre nye hypoteser er nok systemteoretisk arrangerede og indløses som sådan, men de stiller samtidig i udsigt, at der enten leveres en skærpelse af det allerede eksisterende systemteoretiske blik for miljøproblemerne, eller også at dette eksisterende anvendes i en form for analyse. Hvad førstnævnte angår, har jeg undervejs fremhævet de punkter, hvor JIJ stopper sin egen argumentation, før den har fået lov til at udvikle sig. Hvad sidstnævnte angår, inddrages der ganske vist materiale fra Worldwatch Institute, nogle af de tidlige alarmbøger i miljødiskursen og andre fremstillinger af miljøproblemer som spredte kilder, men der er ikke tale om en reflekteret analysestrategi eller et større empirisk materiale. Dermed kommer argumentet om systemteoriens særlige potentiale i forhold til miljøproblemerne til at fremstå som en formulering af kendte systemteoretiske teser som svar på kendte systemteoretiske hypoteser. Med en lidt forsimplet rummetaforik kan man sige, at JIJ har satset mere på bredden end på dybden, og som det vel efterhånden er fremgået, bliver resultatet nok en glimrende grundlæggende introduktion, men ikke et håndkantslag i den aktuelle debat om systemteorien generelt, om styring eller om miljøproblemer.

Anders Esmark

Noter

1. Det skal noteres, at JIJ fremhæver, at det ikke er "...Luhmanns ordval og hele litterära verk som sådant som är analysobjektet, föremålet för mitt intresse, utan systemteorin.", p. 24. Udover de teoriehistoriske gennemgange af den tidligere systemteori og kybernetik, indebærer det, at aktuelle repræsentanter som Helmut Willke, Peter Fuchs og Dirk Baecker, der alle er rundet af Luhmanns tanker, ofte inddrages. Derudover spiller Edgar Morin en central rolle.

2. Af oversættelser og oversatte introduktioner kan nævnes Jacobsen, Jens Christian (red.) (1992): *Autopoiesis II – udvalgte tekster af Niklas Luhmann*, København: Politisk Revy; Fuchs, Peter (1996): *Niklas Luhmann – iagttaget. En indføring i systemteorien*, København: Unge Pædagoger; Luhmann, Niklas (1997): *Iagttagelse og Paradoks – essays om autopoietiske systemer*, Nordisk Forlag; og Kneer, Georg & Nassehi, Armin (1997): *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer*, København: Hans Reitzels forlag. Med dansk som modersmål: Mortensen, Nils: "Narcissisme og autopoiesis – et Luhmannsk blik på den moderne individualitet" i *GRUS*, nr. 50, 1996, s. 25-41 og "Struktur- og aktørproblemet i systemteoretisk belysning" i *Dansk Sociologi*, 1997, Årg.8, nr.2, s. 21-36 og Götke, Povl (1997): *Niklas Luhmann*, Anis. Hvad angår anvendelser er Andersen, Niels Å. (1995): *Selvskabets Forvaltning*, Nyt fra Samfundsvidenskaberne og (1996): *Udlisicering – når det private bliver politisk*, Nyt fra Samfundsvidenskaberne, værd at notere sig. Se også Henriksen, Lars Skov: "Autopoiesis, funktionel differentiering og frivillig organisering" i *Dansk Sociologi*, 1996, Årg. 7, Nr.1, s. 41-56. Derudover har Ole Thyssen været en hovedfigur, men til forskel fra ovenstående, indgår dennes tekster ofte i JIJ's overvejelser.

3. Moe, Sverre (1992): *Sosiologisk Betragtning – en systemteoretisk innføring*, Oslo: Universitetsforlaget

4. Sammenlign eksempelvis størstedelen af afsnittet om "Evolution" (s. 315-324) med dele af samme afsnit i "Die Gesellschaft der Gesellschaft" (s. 456-498) og afsnittet om "Kommunikationsmedier" (247-308) med dele af samme afsnit, også i "Die Gesellschaft der Gesellschaft" (198-396).

5. Fuchs, Peter (1996): *Niklas Luhmann – iagttaget. En indføring i systemteorien*, København: Unge Pædagoger

6. Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft – auf dem Weg eine andere moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp

7. Luhmann, Niklas (1997): *Die Gesellschaft der Gesellschaft – 2*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 788

8. Willke, Helmut (1997): *Supervision des Staates*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 142

9. Og her kan det så være lidt uheldigt, at netop denne læser var overbevist i forvejen. Men jeg er nu ganske overbevist om, at den mere skeptisk indstillede læser også vil se pointen.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

David Wästerfors är verksam vid sociologiska institutionen i Lund.

Docent Mikael Sandberg är verksam vid Södertörns högskola.

Med dr Martin Lindström är verksam vid institutionen för samhällsmedicin i Malmö.

Fil dr Bengt-Ove Boström och Marie Uhrwing är verksamma vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.

Fil dr PerOla Öberg är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Fil dr Per Jansson är verksam vid institutionen för tematisk utbildning och forskning i Linköping.

Anders Esmark är verksam vid institut för statskundskab i Köpenhamn.

Abstracts

MIKAEL SANDBERG: *Politiska och ekonomiska "uttrycksarter" uppkomst genom institutionell selektion: några steg mot en evolutionär politisk ekonomi* (THE ORIGIN OF POLITICAL-ECONOMIC ACTION BY MEANS OF INSTITUTIONAL SELECTION: SOME STEPS TOWARD AN EVOLUTIONARY POLITICAL ECONOMICS).

This essay takes some initial steps toward an evolutionary political economics by proposing to consider social, political, economic and cultural action subject to (a) variation, (b) (institutional) selection, and (c) "inheritance" in tradition, experience, investments, etc., i.e. the three preconditions for a "social action evolution" of Darwinian type. It draws from a number of conceptual sources, including dynamic and non-linear models in political science, sociology, economics, economic history, research policy, and most notably 'memetics' (i.e. the new discipline created on the basis of Richard Dawkins' theory of 'memes' - *culturgenes* - in *The Selfish Gene* 1976 and *The Extended Phenotype* 1982), however in this text divorced from the socio-biological notion of "culture" as subordinated to biology. A number of propositions are made on the basis of analogies with theoretical biology however, e.g. an analogy between Robert Dahl's theory of paths toward polyarchy (democratization) and Sewall Wright's theory of adaptive landscapes; a solution to the problem of 'Lamarckian evolution' of institutions and innovations as suggested by Douglass North and other prominent scholars in evolutionary and institutional economics and technology policy; the question of rapid innovation 'arms races'; and a memetic interpretation of Schumpeterian "new combinations". Since the adoption of this approach equals a paradigm shift also for political science, and we are all interested in what such a paradigm shift will bring to our discipline, an analogy is made with Nico Tinbergen's "Four Evolutionary Questions Why", i.e. his strategy

for developing ethology as a new approach in biology.

DAVID WÄSTERFORS: *Grått, tråkigt, totalt kriminellt? Diplomatiska beskrivningar av Polen – en fallstudie*. (GREY, BORING, COMPLETELY CRIMINAL? A CASE STUDY OF SWEDISH DIPLOMATIC DESCRIPTIONS OF POLAND)

To communicate ethnical or national images is a crucial social activity in the context of the ongoing globalization. Knowledge about ethnical or national entities presented in a trustworthy way seems to be increasingly demanded. This sociological case study focuses the so called 'image politics' taking place in an interview with a Swedish diplomat in Poland. The diplomat expresses in different ways that she is expected to produce correct images of Poland and the Poles, and puncture or repudiate incorrect ones. This competence is also activated during my conversation with her. Among the images considered wrong are the description of Poland as an amazing market, as a grey, boring and criminal country and as a uniform cultural concept, without any cleavages between 'the new Poland' and 'the Old'. The diplomat's skills are also shown when she presents 'institutionalised surprises', i.e. situations and phenomena that are expected to puncture established pictures of Poland, using contrasting verbal techniques (e.g. 'a grey starting point' in viewing the country):

The diplomat's image politics is interpreted as a struggle between two conflicting discourses or networks of meanings: a post communist and a post-post communist. Whereas the former (and stronger) discourse portrays Poland with inevitable references to the communist past, the latter (and weaker) discourse may be characterised as normalizing, using a broader range of definitions.

MARTIN LINDSTRÖM: *Social Capital and Civic Culture: An Approach to the Thinking of Robert D. Putnam*

The civic culture literature has often professed the ideal of liberalism and individualistic freedom. This ideal is incompatible with some of the components of Putnam's definition of social capital. These components of social capital are engaged citizens (civic engagement/ high social participation), solidarity and trust, and social structures that serves to enhance cooperation between citizens. Putnam's dichotomy liberal individualism versus republicanism in itself suggests that the liberal and highly individualistic standpoint is increasingly difficult to defend in a Western world where the basis of a common culture and a functioning social cohesion seems to be about to be lost. However, even Putnam's republican ideal appears hard to maintain in the long run in the historical process of advanced secularisation and modernisation. It may be that this republican combination of a high degree of civic engagement in politics, organisations, elections, sports clubs etc, a high degree of participation, and at least some degree of preserved sense of traditional virtues and anchorage in religion, implying a high degree of shared values as the basis for participation and discussion, represented the ultimate height of civic culture.

BENGT-OVE BOSTRÖM – MARIE UHRWING: *Om forskningsproblem igen – svar till Bjereld, Demker och Hinnfors* (ON RESEARCH PROBLEMS AGAIN – REJOINER TO BJERELD, DEMKER AND HINNFORS)

In the article *Problematisera problem? (Problematic Problems?)* Bjereld, Demker and Hinnfors respond to the criticism that we have raised against parts of the reasoning in their book *Varför vetenskap? (Why Science?)*, where "intrascientific" problems or "paradoxes" are presented as the only valuable research topics. The major part of the article constitutes of an argumentative presentation of their own reasoning, with references to Karl Popper and others. Yet, we are not sure that these references support their reasoning, since these references are discussing research problems in general and not specific "intrascientific" problems.

In the rest of the text "good examples" of "intrascientific" problems are presented and the pedagogical issue of how students can be taught to work like these good examples are discussed, without any efforts by the authors to problematise their own line of argument. We do not see that the authors succeed to convince that "intrascientific" problems are the only valuable research topics. These problems might be valuable research topics, but there are still many more valuable research topics than those.

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Efter redaktionell granskning och beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript i två exemplar jämte, om ordbehandlare använts, manus på *diskett*, i IBM- eller Mac-miljö. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund, tel 046-222 1071.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentessystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturförteckning, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico-Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

**Box 52, SE-221 00 Lund
Sverige**